

**WOJEWODZKI PROGRAM
OPIEKI NAD ZABYTKAMI
WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

NA LATA 2017-2020

Szczecin, luty 2017 r.

Opracowanie wykonane dla
ZARZĄDU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO
przez
Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie

Institucja Kultury
Samorządu Województwa
Zachodniopomorskiego

CEZARY NOWAKOWSKI
MARIA WITEK
ALEKSANDRA HAMBERG-FEDEROWICZ
WALDEMAR WITEK

Współpraca:
Anna Bartczak
Kamila Wójcik

Spis treści:

WSTĘP

I. PODSTAWY PRAWNE I CELE WPONZ

II. PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA

OCHRONY I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

1. OCHRONA ZABYTEKÓW I OPIEKA NAD ZABYTEKAMI W POLSCE
2. UWARUNKOWANIA STRATEGICZNE I ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO
  - 2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego w ustaleniach międzynarodowych
  - 2.2. Strategie krajowe – polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
  - 2.3. Strategie wojewódzkie – polityka samorządu województwa zachodniopomorskiego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

III. CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

**WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ZE WSKAZANIEM
OBSZARÓW I OBIEKTÓW O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU**

1. WARUNKI NATURALNE
2. UKŁADY URBANISTYCZNE I RURALISTYCZNE
3. ZABUDOWA MIAST I WSI
  - 3.1. Zabudowa mieszkalna w miastach
  - 3.2. Budowle użyteczności publicznej w miastach
  - 3.3. Zabudowa wiejska
  - 3.4. Założenia folwarczne
  - 3.5. Wiejskie budynki użyteczności publicznej
  - 3.6. Zabudowa rezydencjonalna
  - 3.7. Architektura sakralna
  - 3.8. Architektura obronna
  - 3.9. Zabytki techniki
4. ZIELEŃ ZABYTEKOWA
5. ZABYTKI RUCHOME
  - 5.1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych
  - 5.2. Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich
  - 5.3. Obiekty małej architektury
6. RELIKTY OSADNICTWA PRADZIEJOWEGO (ZARYS ZAGADNIĘĆ)
7. KOLEKCJE, ZBIORY
8. ZBIORY MUZEALNE
9. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

IV. WALORYZACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA

- 1. OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO
WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
- 2. OCHRONA PRAWNA ZABYTEKÓW WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
  - 2.1. Rejestr zabytków**
  - 2.2. Wojewódzka ewidencja zabytków**
  - 2.3. Gminna ewidencja zabytków**
  - 2.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego**
  - 2.5. Park Kulturowy**
  - 2.6. Pomnik historii**
  - 2.7. Skarby dziedzictwa**
  - 2.8. Lista światowego dziedzictwa**

III. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI NA LATA 2017-2020 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

- 1. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE**
- 2. CELE PRESPEKTYWICZNE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD
ZABYTEKAMI NA LATA 2017-2020 DLA WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
- 3. CELE OPERACYJNE I ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD
ZABYTEKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2017-
2020**
  - 3.1. Zadania, koordynatorzy i realizatorzy, wskaźniki realizacji i efekty.**

IV. WDRAŻANIE I MONITOROWANIE

WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTEKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2017-2020

- 1. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA WPONZ WZP**
- 2. INSTYTUCJE ODPOWIEDZIALNE ZA REALIZACJĘ WPONZ WZP**
- 3. RAMY CZASOWE REALIZACJI WPONZ WZP**
- 4. MONITOROWANIE WPONZ WZP**
  - 4.1. Jednostka monitorująca**
  - 4.2. Poziomy monitorowania**
  - 4.3. Podsumowanie monitorowania - sprawozdanie**

Wstęp

Zabytki – materialne i niematerialne dobra kultury – stanowią istotną część dziedzictwa kulturowego, kształtującego tożsamość kolejnych pokoleń.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 opracowany został przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, instytucję kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego. Konieczność opracowania Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 Ustawy O ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Program opracowany został na bazie doświadczeń wynikających z realizacji wcześniejszych WPONZ na lata 2008-2012 oraz 2013-2017, konsultacji z gminnymi i powiatowymi jednostkami samorządu terytorialnego, jednostkami organizacyjnymi Urzędu Marszałkowskiego WZP oraz jego instytucjami. Podstawę sporządzenia Programu stanowiła analiza zasobu kulturowego województwa, jego stanu oraz potrzeb w zakresie ochrony i opieki, w celu zachowania dla obecnych i przyszłych pokoleń.

Podstawowym celem sporządzania i realizacji wojewódzkiego programu jest utrzymanie walorów krajobrazu kulturowego i zabytków na terenie województwa, poprzez różnorodne działania służące utrzymaniu i poprawie stanu materialnej substancji zabytków, ich zagospodarowaniu w sposób odpowiadający wartościom zabytkowym oraz działania zmierzające do podniesienia wiedzy o zabytkach i świadomości potrzeby utrzymania dziedzictwa kulturowego.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 (w skrócie **WPONZ WZP**) obejmuje spektrum zagadnień związanych z bogactwem kulturowego dziedzictwa województwa zachodniopomorskiego, zarówno kontekstu historycznego, zachowanego materialnego dziedzictwa, jego mocnych i słabych stron, uwarunkowań prawnych i finansowych. Meritum stanowi wytyczenie celów strategicznych i określenie zadań z zakresu opieki nad zabytkami w perspektywie najbliższych czterech lat. Misją jest poprawa uwarunkowań wpływających na stan zachowania zabytków i umocnienia tożsamości lokalnej i narodowej dla rozwoju społeczeństwa województwa zachodniopomorskiego poprzez kulturę, rozumianą, jako całość duchowego i materialnego dorobku społeczeństwa. Przyjęte do realizacji zadania Programu mają sprzyjać rewaloryzacji i rewitalizacji zabytków i służyć procesom rozwojowym w obszarach gospodarczym, turystyczno-rekreacyjnym i społecznym, realizując jednocześnie politykę Państwa w tym zakresie.

Zgodnie z założeniami tworzenia dokumentów programowych na szczeblu regionalnym aktualny WPONZ WZP koncentruje się na zadaniach i działaniach, za które jest odpowiedzialny Samorząd Województwa. Bezpośrednim realizatorem będą jednostki organizacyjne samorządu, w których może on zaangażować swoje zasoby techniczne, organizacyjne, osobowe i finansowe oraz instytucje kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego, zwłaszcza Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, dla którego są to działania statutowe.

I. PODSTAWA PRAWNA I CELE WPONZ

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami (PONZ) należy do ustawowych obowiązków samorządu województwa, nałożonych ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz.U.2014 poz. 1446 z późn. zm.). Art. 87 ww. ustawy określa zasady sporządzenia i funkcjonowania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami:

- WPONZ sporządza się na okres 4 lat,
- Wojewódzki PONZ sporządza Zarząd Województwa,
- Wojewódzki PONZ opiniuje Wojewódzki Konserwator Zabytków,
- Wojewódzki PONZ przyjmuje Sejmik Województwa,
- Wojewódzki PONZ ogłasza się w Dzienniku Urzędowym Województwa,
- Zarząd Województwa sporządza, co 2 lata sprawozdania z realizacji WPONZ i przedstawiania je Sejmikowi Województwa.

Cele wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami zdefiniowane są w art. 87 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- **włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;**
- **uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;**
- **zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania;**
- **wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;**
- **podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych;**
- **wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;**
- **określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków;**
- **podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.**

Dla Województwa Zachodniopomorskiego pierwszy program opieki nad zabytkami został opracowany w 2008 r. Został on przyjęty Uchwałą Nr XX/197/08 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 17 czerwca 2008 r. pod nazwą „**Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami dla Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2008-2012**”.

Kolejnym był „Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego”, przyjęty uchwałą Nr XXIII/310/13 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 26 marca 2013 r.

Obecny dokument jest trzecim programem dotyczącym czteroletniego okresu 2017-2020.

Aktualny WPONZ powstał w oparciu o:

1. obowiązujące prawo krajowe, strategiczne kierunki i zasady rozwoju przyjęte na poziomie Polski;
2. regionalne dokumenty programowe, jak: Strategia Rozwoju Województwa, Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, Polityka kulturalna województwa zachodniopomorskiego, pozostałe strategie sektorowe oraz wynikające z nich tworzone obecnie Programy Strategiczne, które pozwoliły na określenie aktualnych potrzeb, wyzwań i szans regionu w aspekcie dziedzictwa kulturowego;
3. doświadczenia i dobre praktyki powstałe w trakcie realizacji kończącego się WPONZ Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2013-2017 dzięki czemu możliwa jest m.in. ocena skuteczności i przydatności zaproponowanych rozwiązań.

II. PRAWNE I PROGRAMOWE UWARUNKOWANIA OCHRONY I OPIEKI NAD DZIEDZICTWEM KULTUROWYM

1. OCHRONA ZABYTKÓW I OPIEKA NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja RP

Zabytki, rozumiane jako element dziedzictwa narodowego, objęte są ochroną prawną w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, podstawowym źródle prawa w Polsce. W dokumencie stwierdzono m.in., iż Rzeczpospolita strzeże dziedzictwa narodowego, a Państwo stwarza warunki równego dostępu i upowszechniania kultury oraz wolności w korzystaniu z dóbr kultury (*art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 73 Konstytucji RP*).

Ustawa 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Szczególnym aktem prawa regulującym ochronę i opiekę nad zabytkami w Polsce jest **ustawa z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz.U.2014 poz. 1446 ze zm.)¹ wraz z aktami wykonawczymi, w której określono m.in. przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad nimi.

Przedmiotem ochrony i opieki jest zabytek, którego definicja według art. 3 ustawy brzmi:

- *zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
- *zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o cechach jw.;*
- *zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o cechach jw.;*
- *zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;*
- *historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;*
- *historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;*
- *krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze;*

---

¹ Dz.U. 2014 Poz. 1446, Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 września 2014 r. dla ustawy Dz.U. 2003 Nr 162 poz. 1568 w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

- *otoczenie zabytku* – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Przedmiot ochrony doprecyzowany został w art. 6 ust. 1 ustawy: opiece i ochronie podlegają – bez względu na stan zachowania:

- zabytki nieruchome będące w szczególności:
  - krajobrazami kulturowymi,
  - układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
  - dziełami architektury i budownictwa,
  - dziełami budownictwa obronnego,
  - obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
  - cmentarzami,
  - parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
  - miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki ruchome będące w szczególności:
  - dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
  - kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
  - numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
  - wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
  - materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
  - instrumentami muzycznymi,
  - wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
  - przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
  - pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
  - cmentarzyskami,
  - kurhanami,
  - relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także zabytki niematerialne – nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są (art. 7 ustawy)²:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego³.

Wpis do rejestru zabytków należy do kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków (decyzje o wpisie podejmowana są z urzędu lub na wniosek posiadacza zabytku położonego na terenie województwa).

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik historii ustanawia Prezydent RP, na wniosek ministra właściwego ds. kultury, w drodze rozporządzenia. Pomnikiem historii można uznać zabytek nieruchomy wpisany do rejestru lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury – określa to art. 15 ustawy ust.1, ust.2 precyzuje, iż wniosek może zostać złożony po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków. Zgodnie z ust. 4 istnieje możliwość przedstawienia Komitetowi Dziedzictwa Światowego wniosku o wpis pomnika historii na „Listę dziedzictwa światowego” w celu objęcia tego pomnika ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r.

Utworzenie **parku kulturowego** oraz sporządzanie **miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego** z odpowiednimi zapisami dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego (obowiązek wynikający też z ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, z późn. zm.) leży w kompetencjach samorządu gminy.

Ochrona zabytków realizowana jest przez organy administracji publicznej, co określa art. 4 ustawy. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,

---

² Ustawa z dn. 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków. Niniejszą ustawą zmienia się następujące ustawy: ustawę z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji, ustawę z dnia 7 lipca 1994 r. – prawo budowlane, ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

³ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (...)

- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkami sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza wg art. 5 polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Według art. 18 ust. 1. ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy:

- sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw,
- planowaniu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej,
- analizie i studium z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy,
- decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej,
- decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wg ust.2. w dokumentach strategicznych i planistycznych województwa, powiatu, gminy:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków,
- zapewnia się ochronę zabytków przy realizacji inwestycji,
- ustala się rozwiązania mające na celu przywracanie zabytków do jak najlepszego stanu,
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Szczegółowe zasady ochrony poszczególnych zabytków i obszarów zapisywane są, zgodnie z art. 19.1. i 1a w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego (m.p.z.p.), a także w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy.

Zgodnie z **art. 21** ewidencja zabytków jest podstawą sporządzania programów opieki przez gminy, powiaty, województwa. Opracowanie wszelkiego rodzaju koncepcji, wytycznych, projektów rewaloryzacji czy też planów adaptacji i przekształceń obiektów zabytkowych, a także studiów zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego opiera się na wiedzy o zasobie zabytkowym, stąd działania te powinny poprzedzać działania ewidencyjne. Zgodnie z art. 22 ust. 4 wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków, zaś zgodnie z ust. 2 wojewódzką ewidencję zabytków prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.

Gminna ewidencja zabytków (GEZ) nie jest ustawową formą ochrony zabytków, ale faktycznie funkcjonuje jako taka poprzez inne przepisy:

- art. 7 pkt 4 ustawy łącznie z przepisami ustawy Prawo budowlane (art. 36 ust. 3) i ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- obowiązek uwzględniania GEZ w programach opieki wojewódzkich, powiatowych i gminnych, które z kolei uwzględnia się przy sporządzaniu planów zagospodarowania przestrzennego (art. 21),
- obowiązek uwzględniania GEZ w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19.1)
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Podział kompetencji i organizacja organów ochrony zabytków określone są w art. 89-101 ustawy.

Ustawowo organami ochrony zabytków są:

- a. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

Do kompetencji GKZ należy m.in. opracowywanie krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacja kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami, sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków, prowadzenie krajowej ewidencji zabytków, promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków. Przy ministrze ds. kultury działa Rada Ochrony Zabytków, jako organ opiniodawczo-doradczy. Przy Generalnym Konserwatorze Zabytków działa Główna Komisja Konserwatorska, jako organ opiniodawczy.

- b. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Do zadań wojewódzkiego konserwatora zabytków należy m.in.: realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,

sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie; wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych; sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych; organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; opracowywanie wojewódzkich planów ochrony na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych; upowszechnianie wiedzy o zabytkach; współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków. Przy WKZ działa Wojewódzka Rada Ochrony Zabytków, jako organ opiniodawczy.

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1392, 1890 ze zm.)

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami jest jednym z zadań publicznych, które wykonuje samorząd województwa. Art. 11 ust. 1 stanowi, iż w zakresie działalności samorządu województwa jest określanie strategii rozwoju województwa, uwzględniającej pięć różnych celów, spośród których trzy związane są bezpośrednio z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego:

- pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej,
- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnianiu potrzeb przyszłych pokoleń,
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Polityka rozwoju województwa prowadzona przez samorząd województwa powinna uwzględniać wspieranie rozwoju kultury oraz **sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystanie**, o czym stanowi art. 11 ust. 2. pkt 7.

Zadania o charakterze wojewódzkim wykonywane przez samorząd wojewódzki określa z kolei art. 14. ust.1. w zakresie, m.in.:

- kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- zagospodarowania przestrzennego.

Inne zadania pośrednio związane są z dziedzictwem kulturowym, zwłaszcza: tworzenie warunków rozwoju gospodarczego czy promocja walorów i możliwości rozwojowych województwa, wśród których są obiekty i obszary zabytkowe i regionalne dziedzictwo kulturowe.

Inne uregulowania prawne dotyczące zabytków znajdują się także w następujących ustawach :

- ✓ ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2016 poz. 778 z późn. zm.) z aktami wykonawczymi;
- ✓ ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. z 2006 r. Nr 156, poz. 1118 z p. zm.);
- ✓ ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r., poz. 672, 831, 903, 1250, 1427, 1933) z aktami wykonawczymi, z której wynika obowiązek wykonania opracowania ekofizjograficznego do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (art. 72 ust. 4 i 5) z uwzględnieniem walorów zabytkowych;
- ✓ ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2016 r., poz. 2134, 2249, 2260, z 2017 r. poz. 60, 132), uwzględnia się w niej ochronę krajobrazów (zachowanie cech charakterystycznych danego krajobrazu), a wśród walorów chronionych wymienia się wartości kulturowe. Jedną z form ochrony wg tej ustawy są parki krajobrazowe – obszary chronione ze względu na wartości przyrodnicze, ale także walory historyczne i kulturowe;
- ✓ ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tekst jednolity Dz.U. z 2016 r. poz. 2147);
- ✓ ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz.U. z 2012 r., poz. 406, 2014 poz. 423, 2015 r., poz. 337, 2016 r., poz. 1020);
- ✓ ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz.U. 2014 r., poz. 1118, 1138, 1146, 2015 r., poz. 1255, 1333, 1339);
- ✓ ustawa z 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz. U. Nr 199, poz. 1227) . Na mocy w/w ustawy ochrona „obszarów o krajobrazie mającym znaczenie historyczne, kulturowe lub archeologiczne, zabytków i krajobrazu kulturowego, objęte istniejącą dokumentacją, w szczególności rejestrem lub ewidencją zabytków” otrzymuje dodatkowe umocowanie prawne.
- ✓ ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. *ustawa krajobrazowa* (Dz.U. 2015, poz. 774). Nowa ustawa nakłada na władze samorządowe nowe obowiązki w m. in w zakresie krajobrazu kulturowego i sporządzenia np. audytu krajobrazowego.

2. UWARUNKOWANIA STRATEGICZNE I ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

2.1. Ochrona dziedzictwa kulturowego w ustaleniach międzynarodowych

Najistotniejsze dla dziedzictwa kulturowego ustalenia międzynarodowe, przyjęte przez Polskę to:

- **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 16 listopada 1972 r. przyjęta na sesji w Paryżu** (Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190, załącznik) – zobowiązuje do: ustanowienia „skutecznego systemu ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego o wyjątkowym znaczeniu dla całej ludzkości, zorganizowanego w sposób stały i zgodny z metodami współczesnej nauki”; uprawiania polityki zmierzającej do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączenia ochrony tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego; podejmowania środków prawnych, naukowych, technicznych, administracyjnych i finansowych w celu identyfikacji, ochrony, konserwacji, waloryzacji i reanimacji tego dziedzictwa.
- **Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) – 16 stycznia 1992 r., La Valetta** (Dz.U. z 1996 r., Nr 120, poz. 564) – dotycząca dziedzictwa archeologicznego, które stanowi źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”. Zobowiązuje do wprowadzenia systemu prawnej ochrony dziedzictwa archeologicznego, zapewniającego prowadzenie ewidencji archeologicznego dziedzictwa, łączenia potrzeb archeologii z wymaganiami planów zagospodarowania, zapewnienia finansowego wsparcia dla badań archeologicznych od władz państwowych, regionalnych i gminnych.
- **Europejska konwencja krajobrazowa – 22 października 2000 r. – Florencja** (Dz.U. z 2006 r., Nr 14, poz. 98) zobowiązuje do: ustanowienia i wdrożenia polityki w zakresie krajobrazu (który przyczynia się do tworzenia kultur lokalnych i jest podstawowym komponentem europejskiego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego) ukierunkowanej na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazu. W konwencji tej zwrócono uwagę na współpracę transgraniczną (na szczeblu regionalnym i lokalnym) służącą przygotowaniu i wdrażaniu wspólnych programów dotyczących krajobrazu (krajobrazy transgraniczne). Ustanowiono Nagrodę Krajobrazową Rady Europy – wyróżnienie przyznawane organom lokalnym i regionalnym, które wykażą się skutecznymi i znaczącymi osiągnięciami w dziedzinie ochrony, gospodarki lub planowania krajobrazu.
- **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r.** (Dz.U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585). Celami konwencji są m.in.: ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego; tworzenie takich warunków dla kultur, by mogły się w pełni rozwijać

i swobodnie na siebie oddziaływać w sposób przynoszący im wzajemne korzyści; promowanie poszanowania różnorodności form wyrazu kulturowego i uświadamianie jej wartości na płaszczyźnie lokalnej, krajowej i międzynarodowej; potwierdzenie znaczenia związku między kulturą i rozwojem dla wszystkich krajów. Za zasady uznano: komplementarność ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju – z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

- **Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy** przyjęta 3 października 1985 r. w Granadzie, weszła w życie 1 grudnia 1987 r. Przez Polskę została podpisana 18 marca 2010 r.

Zasadniczym celem dokumentu jest ochrona europejskiego dziedzictwa architektonicznego. Konwencja definiuje pojęcie dziedzictwa architektonicznego i zwraca uwagę na potrzebę jego ochrony nie tylko na szczeblu krajowym, ale i europejskim. Dokument postuluje konieczność identyfikacji zasobów mających podlegać ochronie oraz tworzenia i wdrażania systemu ich ochrony. Sygnatariusze zobowiązują się do prowadzenia działań systemowych w celu zapewnienia ochrony i opieki nad dziedzictwem architektonicznym oraz przyjęcia zintegrowanej polityki konserwacji zabytków. Konwencja zakłada współdziałanie społeczeństwa w procesie ochrony zabytków, podkreśla rolę promocji dziedzictwa i rozwijania świadomości społecznej w zakresie ochrony zabytków. Zobowiązuje również strony do wymiany informacji na temat polityki konserwacji zabytków.

- **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**
(D.U. z 19 sierpnia 2011 poz. 1018)

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku. W Polsce Konwencja weszła w życie 16 sierpnia 2011 roku i stanowi obecnie jedyny akt prawa (międzynarodowego), na jakim można oprzeć budowę systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszym kraju. Konwencja przyjmuje za cele:

- ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup oraz jednostek,
- doprowadzenie na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym do wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy w celu realizacji postanowień Konwencji.

Konwencji zobowiązuje do podejmowania działań zapewniających ochronę dziedzictwa niematerialnego znajdującego się na terytorium sygnatariuszy, określenia i zdefiniowania jego elementy oraz sporządzenia rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Celem Konwencji jest objęcie ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego rozumianego wg UNESCO jako: „praktyki, wyobrażenie, przekazy, wiedza i umiejętności jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową, które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego”.

Dziedzictwo niematerialne poprzez stałe odtwarzanie jest przekazywane z pokolenia na pokolenie, przyczyniając się do wzrostu poczucia własnej tożsamości oraz poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dlatego utrwalenie i przekazanie przysłym pokoleniom dorobku naszych kultur jest priorytetem Konwencji.

- **Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE (*Infrastructure for Spatial Information In Europe*)**

W ustawie o infrastrukturze informacji przestrzennej z dnia 4 marca 2010 r., która weszła w życie 7 czerwca 2010 r. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego został zdefiniowany (art. 3, pkt. 7c) jako organ wiodący i współodpowiedzialny, wraz z Ministrem Środowiska, w zakresie tematu danych przestrzennych w części dotyczącej zabytków nieruchomych w rozumieniu ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa stanowi przeniesienie na grunt legislacyjny Polski zapisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Europy – INSPIRE.

Założeniem dyrektywy jest opracowanie baz danych GIS oraz udostępnienie tych danych za pomocą usług sieciowych (serwisów internetowych) w celu upowszechnienia, oraz darmowego dostępu, danych stanowiących rejestr publiczny (wraz ze zdefiniowaniem ograniczeń dostępu do tych danych, jeśli wymaga tego interes Państwa). Założenia dyrektywy określają sposób w jaki dane te będą organizowane – ze szczególnym naciskiem na brak powielania kompetencji poszczególnych jednostek administracji publicznej w zakresie pozyskiwania tych danych, a w efekcie optymalizacji wydatków ponoszonych przez podatnika na tworzenie zbiorów cyfrowych odzwierciedlających stan rejestrów publicznych.

- **DECYZJA PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO I RADY NR 1194/2011/UE z dnia 16 listopada 2011 r. ustanawiająca działanie Unii Europejskiej na rzecz Znak Dziedzictwa Europejskiego (ZDE).**

Obejmuje zarówno dziedzictwo materialne, jak i niematerialne. W ZDE mogą uczestniczyć, na zasadzie dobrowolności, wszystkie państwa członkowskie. W 2016 roku uczestnictwo potwierdziły 24 państwa członkowskie: Austria, Belgia, Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Litwa, Luksemburg, Łotwa, Malta, Niemcy, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowenia, Słowacja, Węgry, Włochy. Obiekty kandydujące muszą mieć wartość europejskiego symbolu i odegrać znaczącą rolę w historii i kulturze Europy lub budowaniu Unii, a co za tym idzie spełniać co najmniej jedno z następujących kryteriów:

- a. ponadgraniczny lub ogólnoeuropejski charakter;

- b. miejsce i rola w historii Europy i integracji europejskiej oraz powiązanie z kluczowymi dla Europy wydarzeniami, osobistościami lub ruchami (m.in. kulturowymi, artystycznymi, politycznymi, społecznymi naukowymi, technologicznymi lub przemysłowymi);
- c. miejsce i rola w rozwijaniu oraz propagowaniu wspólnych wartości, które leżą u podstaw integracji europejskiej.

2.2. Strategie krajowe – polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

- **STRATEGIA ROZWOJU KRAJU 2020 (UCHWAŁA RM Z 25.09.2012 r.)**

Strategia Rozwoju Kraju 2020 (SRK) to główna strategia rozwojowa Polski do 2020 r. Wskazuje najważniejsze zadania państwa, które należy zrealizować w najbliższych latach, by przyspieszyć Strategia proponuje podejście dwukierunkowe, polegające na usuwaniu barier i słabości polskiej gospodarki oraz wykorzystaniu jej mocnych stron. SRK wyznacza trzy obszary, na których powinny zostać skoncentrowane fundusze na politykę rozwoju:

- konkurencyjna gospodarka,
- spójność społeczna i terytorialna,
- sprawne i efektywne państwo.

Główne zadania w obszarze „konkurencyjna gospodarka” to polepszenie sytuacji finansów publicznych oraz wypracowanie nowych przewag konkurencyjnych polskiej gospodarki, opartych na wiedzy, kapitale intelektualnym, kapitale społecznym i rezultatach cyfryzacji, rozwój Polski, orientacyjny harmonogram oraz sposób finansowania zaplanowanych działań.

Spójność społeczna i terytorialna to przede wszystkim równomierny rozwój kraju i wyrównywanie szans jego mieszkańców. Do 2020 roku należy tak inwestować środki, aby zwiększyć aktywność i zmniejszyć ubóstwo grup wykluczonych oraz zagrożonych wykluczeniem (np. poprzez, promocję aktywności zawodowej seniorów). Trzeba także stale podnosić jakość usług publicznych.

Samorządy powinny być gospodarzami na swoim terytorium i realnie odpowiadać za jego rozwój. SRK w tym obszarze wskazuje także, że konieczne jest przygotowanie i realizacja polityki miejskiej oraz ukierunkowanie wsparcia tak, by żaden z obszarów Polski nie był zagrożony marginalizacją.

SRK proponuje, by jednym z instrumentów uzgadniania przez rząd i samorząd wojewódzki wspólnych celów oraz najważniejszych inwestycji był Kontrakt Terytorialny. W 2014 r. rząd podpisał kontrakty ze wszystkimi województwami.

W trzecim obszarze „sprawne państwo” przyjęto zasadę czterech P. Oznacza to, że sprawne państwo jest przejrzyste, przyjazne, pomocnicze i partycypacyjne (w większym stopniu umożliwia udział obywateli w dyskursie publicznym, stanowieniu prawa etc.)⁴.

- **KRAJOWA POLITYKA MIEJSKA (UCHWAŁA RM Z 20.10.2015 r.)**

Dokument Krajowa Polityka Miejska określa planowane działania administracji rządowej dotyczące polityki miejskiej i uwzględnia cele i kierunki określone w średniookresowej strategii rozwoju kraju i krajowej strategii rozwoju regionalnego. KPM wskazuje, w jaki sposób poszczególne polityki realizowane przez różne resorty i instytucje rządowe powinny być dopasowywane i kierunkowane do zróżnicowanych potrzeb polskich miast – od największych po najmniejsze. Równocześnie polityki publiczne powinny umożliwiać jak najlepsze wykorzystanie unikalnych potencjałów i przewag konkurencyjnych polskich miast dla zapewnienia zrównoważonego rozwoju, a przez to – co jest w centrum polityki miejskiej – dla poprawy jakości życia mieszkańców miast.

Cel strategiczny KPM to wzmocnienie zdolności miast i obszarów zurbanizowanych do kreowania zrównoważonego rozwoju i tworzenia miejsc pracy oraz poprawy jakości życia mieszkańców⁵.

Poprawa jakości życia dotyczy także mieszkańców miast zabytkowych, tj. o staromiejskich układach urbanistycznych wpisanych do rejestru zabytków.

Istotną rolę wskazano rewitalizacji zdegradowanych społecznie, ekonomicznie i fizycznie obszarów miejskich. Odnowa i rewitalizacja obszarów najbardziej problemowych powinna stanowić element całościowej polityki miasta.

KPM koncentruje się na najistotniejszych obszarach funkcjonowania miasta, które podzielono na dziesięć wątków tematycznych, wśród których znalazły się m.in.:

- kształtowanie przestrzeni
- rewitalizacja

- **KONTRAKT TERYTORIALNY DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO (PODPISANY 12.11.2014 r.)**

Kontrakty Terytorialne to nowe narzędzie polityki rozwoju. Jego zadaniem jest zwiększenie skuteczności tej polityki. W kontraktach rząd i władze poszczególnych województw uzgadniają cele rozwojowe i inwestycje, które są dla obu stron kluczowe. Kontrakty wskazują, jakie działania podejmie rząd, a jakie będą wspierane z poziomu samorządowego (przez województwo, powiat, gminę). Inwestycje zapisane w Kontraktach będą finansowane ze środków unijnych i krajowych.

Kontrakt Terytorialny dla Województwa Zachodniopomorskiego to gwarancja realizacji ważnych dla regionu inwestycji z zakresu infrastruktury drogowej, kolejowej oraz ochrony zdrowia. Do Pomorza Zachodniego trafi ok. 17,5 miliarda zł oraz środki z Regionalnego

---

⁴ https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/zarzadzanie-rozwojem-kraju/strategia-rozwoju-kraju/#Rozwój_w_trzech_obszarach

⁵ <https://www.mr.gov.pl/strony/zadania/polityka-rozwoju-kraju/polityka-miejska/>

Programu Operacyjnego (6,7 mld zł)⁶. W Kontrakcie terytorialnym znalazły się inwestycje, usprawniające komunikację w regionie i zwiększające dostęp do Pomorza Zachodniego.

- **NARODOWA STRATEGIA ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004-2013 Z UZUPEŁNIENIEM NARODOWEJ STRATEGII ROZWOJU KULTURY NA LATA 2004-2020 (PRZYJĘTA PRZEZ RM W 2005 r.)**

Ochrona i rewaloryzacja zabytków została uznana za jeden z podstawowych celów strategicznych, a za cele cząstkowe uznano m.in.:

- kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na funkcje kulturalne,
- turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez
- tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych,
- podnoszenie świadomości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego.

W uzupełnieniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020 wprowadzono programy wdrożeniowe jako system realizacyjny NSRK, powiązane z finansowaniem działalności kulturalnej ze środkami znajdującymi się w dyspozycji Ministra Kultury. Dla działań związanych z opieką nad zabytkami powołano program wdrożeniowy: **Narodowy Program Kultury „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego na lata 2004-2013”**.

- **KRAJOWY PROGRAM OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI NA LATA 2014-2017.**

Dokumentem krajowym, w sposób bezpośredni odnoszącym się do WPONZ jest *Krajowy program, który ma kształtować politykę władz państwowych w sferze władczej – realizacji konstytucyjnych i ustawowych obowiązków ochrony dziedzictwa, a także stymulować wsparcie działań właścicieli i dysponentów obszarów i obiektów zabytkowych w ich działaniach opieki nad dziedzictwem.*

Cel główny Krajowego programu:

Wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków

CEL GŁÓWNY PROGRAMU JEST WDRAŻANY POPRZEZ TRZY CELE SZCZEGÓŁOWE:

1. Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.
2. Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.
3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Cel szczegółowy 1: *Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce*

Kierunek działania 1: Porządkowanie rejestru zabytków nieruchomości (księgi rejestru A)

---

⁶ <http://www.wzp.pl/biuro-prasowe/aktualnosci/kontrakt-terytorialny-dla-pomorza-zachodniego-podpisany>

Kierunek działania 2: Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji UNESCO ds. ochrony dziedzictwa podwodnego*

Kierunek działania 3: Wypracowanie jednolitych standardów działania konserwatorskiego w odniesieniu do wybranych typów i kategorii zabytków nieruchomych

Kierunek działania 4: Wzmocnienie instrumentów ochrony krajobrazu kulturowego

Kierunek działania 5: Opracowanie diagnozy prawnej ochrony zabytków ruchomych

Kierunek działania 6: Opracowanie kompleksowego raportu o stanie zachowania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)

Kierunek działania 7: Realizacja badań w ramach AZP na obszarach szczególnie istotnych ze względu na zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego

Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków

Kierunek działania 1: Zwiększenie efektywności zarządzania i ochrony zabytków poprzez wdrażanie infrastruktury informacji przestrzennej o zabytkach

Kierunek działania 2: Wypracowanie standardów, pozwalających na lepszy przepływ informacji pomiędzy organami ochrony zabytków a społecznościami żyjącymi w otoczeniu zabytków objętych ochroną

Kierunek działania 3: Podniesienie jakości procesów decyzyjnych w organach ochrony zabytków

Kierunek działania 4: Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków

Cel szczegółowy 3: Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji

Kierunek działania 1: Przygotowanie ratyfikacji *Konwencji ramowej Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 2005*

Kierunek działania 2: Wspieranie budowania świadomości społecznej funkcji dziedzictwa kulturowego jako podstawy kształtowania się tożsamości narodowej i społeczności lokalnych

Kierunek działania 3: Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu

Kierunek działania 4: Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego

Zakres zadań przedstawionych w *Krajowym programie* uwzględnia następujące odniesienia do innych zintegrowanych dokumentów strategicznych na poziomie krajowym. Są nimi, m.in.:

1. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020

Założenia przyjęte w *Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020*. W szczególności kwestie wskazane w celu szczegółowym 1 i celu szczegółowym 4.

a) Cel szczegółowy 1: *Kształtowanie postaw sprzyjających kooperacji, kreatywności oraz komunikacji*

Kierunki działania:

1.2.3. Rozwój kompetencji kulturowych w uczeniu się innym niż formalne oraz upowszechnienie różnych form uczestnictwa w kulturze;

1.2.4. Rozwijanie kompetencji społecznych liderów i animatorów

b) Cel szczegółowy 4 *Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego*

Kierunki działania:

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu;

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Zakres odniesienia: Krajowy program przede wszystkim wypełnia zadania kierunku 4.1.2.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

2. *Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*

Zadania określone w *Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju*. Krajowy program odwołuje się w szczególności do zadań wskazanych w celu 4 i celu 6 KPZK.

a) Cel 4. *Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski*

Kierunki działania:

4.1. Integracja działań w zakresie funkcjonowania spójnej sieci ekologicznej kraju jako podstawa ochrony najcenniejszych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych,

4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami europejskiej konwencji krajobrazowej,

b) Cel 6. *Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego.*

Zakres odniesienia: Uwzględnienie zagadnienia ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w procesach rozwoju regionów.

3. *Strategia Sprawne Państwo 2020*

Zadania wskazane w *Strategii Sprawne Państwo 2020*. Krajowy program odwołuje się w szczególności do zadań wskazanych w celu szczegółowym 2.

a) Cel szczegółowy 2. *Zwiększenie sprawności instytucjonalnej państwa*

Działanie

2.2. *Optymalizacja struktur organizacyjnych administracji rządowej*

Zakres odniesienia: Planowana racjonalizacja struktur terenowych organów administracji rządowej – zapewnienie optymalnych warunków działania wojewódzkich konserwatorów zabytków.

4. *Strategia Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko 2020*

Zadania wskazane w *Strategii Bezpieczeństwo Energetyczne i Środowisko 2020*, w tym przede wszystkim omówione w celu 1 tej strategii.

a) Cel 1. *Zrównoważone gospodarowanie zasobami środowiska*

Kierunki interwencji

1.4 Uporządkowanie zarządzania przestrzenią,

1.3 Zachowanie bogactwa różnorodności biologicznej

zadanie 15 część A Reforma systemu planowania przestrzennego w Polsce,

pkt 2 określenie zasad zmiany przeznaczenia terenu zapewniających bezpieczeństwo inwestycji przy uwzględnieniu wymogów ochrony środowiska i dóbr kultury,
zadanie 16 Wdrożenie mechanizmów monitorowania i utrzymania ładu przestrzennego,
pkt 4 przeprowadzenie inwentaryzacji i waloryzacji krajobrazu w Polsce oraz analiza skuteczności przepisów zapewniających ochronę krajobrazu na poziomie aktów planistycznych.

Zakres odniesienia: Uwzględnienie zagadnienia utrzymania walorów kulturowych i estetycznych oraz ochrony krajobrazu kulturowego i obiektów zabytkowych w zakresie działań dotyczących odpowiedniego uporządkowania przestrzennego.

5. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego

Zadania określone w *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego*, w tym przede wszystkim omówione w celu 1.

a) Cel 1. *Wspomaganie wzrostu konkurencyjności regionów*

Kierunek działania:

1.3. Budowa podstaw konkurencyjności województw – działania tematyczne

1.3.6. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału dziedzictwa kulturowego.

Zakres odniesienia: Uwzględnienie zagadnienia ochrony krajobrazu przyrodniczego i kulturowego w procesach rozwoju regionów.

6. Strategia Europa 2020

Zadania określone w *Strategii Europa 2020*, w tym przede wszystkim omówione w celach 4 i 5 tej strategii.

a) Cel 4. *Edukacja*

Kierunek działań: zapewnienie dostępu do wiedzy i informacji wpływających na ogólny poziom kompetencji, w szczególności ludzi młodych.

b) Cel 5. *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym*

Kierunek działań: zagwarantowanie przestrzegania praw podstawowych osób ubogich i wykluczonych społecznie, zapewnienie im godnych warunków oraz umożliwienie im aktywnego udziału w życiu społeczeństwa.

Zakres odniesienia: Uwzględnienie zagadnień związanych z edukacją i walka z wykluczeniem społecznym w celu szczegółowym 3 *Krajowego programu*.

2.3. Strategie wojewódzkie – polityka samorządu województwa zachodniopomorskiego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

• STRATEGIA ROZWOJU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO (SRWZ)

Samorząd Województwa jest odpowiedzialny za kreowanie polityki rozwoju regionalnego. Podstawę jej kształtowania stanowi strategia rozwoju województwa – długookresowy

dokument określający kierunki polityki i wytyczający cele, które mają być osiągnięte w założonym horyzoncie czasowym.

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko została przyjęta przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego Uchwałą Nr XXVI/303/05 z dnia 19 grudnia 2005 roku. Sejmik 22 czerwca 2010 r. zaaprobował aktualizację Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego. Od tej pory ten dokument wyznacza kierunki działań społeczności regionu oraz mechanizmy monitorowania jego rozwoju.

Konieczność dokonania aktualizacji Strategii wynikała z zapisów Ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, jak również ze stale zmieniających się uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych rozwoju województwa.

Zgodnie z zapisami SRWZ rozwój kultury stanowić ma fundament tożsamości regionalnej.

Jedną z form wdrażania Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) są programy wojewódzkie.

- **REGIONALNY PROGRAM OPERACYJNY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO (RPO WZ)**

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego w dniu 18 grudnia 2014 roku Uchwałą nr 2247/14 przyjął Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014-2020.

Program Regionalny to jedna z metod realizacji Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020. Wsparcie pochodzące z Programu koncentruje się na trzech podstawowych obszarach: gospodarka, infrastruktura i społeczeństwo.

Celem strategicznym Programu Regionalnego jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych.

Program składa się z 10 Osi Priorytetowych, na realizację których przeznaczone zostanie 1,6 mld euro. Zdecydowana większość środków ok. 72% całkowitej alokacji przeznaczonej na Program pochodzić będzie z EFRR. 1,15 mld. zostanie przeznaczone na rozwój potencjału społeczno-gospodarczego poprzez wspieranie projektów zakładających wzrost zatrudnienia, rozwój przedsiębiorczości, rozbudowę infrastruktury wzrost innowacyjności i konkurencyjności gospodarczej, poprawę ochrony środowiska.

Pozostałe 28%, czyli ok. 450 mln euro budżetu Programu pochodzące z EFS. ukierunkowanych zostanie na wyrównywanie szans na rynku pracy, wzrost zatrudnienia, inwestycje w kapitał ludzki.

Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014-2020 wskazał nowe osie priorytetowe. Oś IV. NATURALNE OTOCZENIE CZŁOWIEKA zawiera PRIORYTET

INWESTYCYJNY 6c: Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

• **PLAN ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego Nr XLV/530/2010 z dnia 29.10.2010 r.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Plan określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej, w tym podstawowych elementów sieci osadniczej,
- infrastruktury społecznej i technicznej,
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego,
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

Głównym celem świadomej polityki przestrzennej jest właściwe wykorzystanie przestrzeni i jej zasobów oraz istniejącego zainwestowania dla potrzeb rozwojowych zapewniających wzrost poziomu i jakości życia społeczeństwa. Przez właściwe wykorzystanie przestrzeni należy rozumieć:

- ochronę i zachowanie jej niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe,
- wykorzystanie zasobów tej przestrzeni – surowców naturalnych, potencjału naturalnego (wody morskie i lądowe, odnawialne źródła energii, rolnicza i leśna przestrzeń produkcyjna) oraz potencjału wynikającego z istniejącego zagospodarowania (sieć osadnicza, infrastruktura, zabudowa), wykorzystanie naturalnych preferencji przestrzeni osiągniętych w wyniku zainwestowania lub możliwych łatwo do osiągnięcia w wyniku określonych działań stymulacyjnych,
- harmonizację działań wpływających lub mogących mieć wpływ na przekształcenia przestrzeni (w tym eliminacja konfliktów i zagrożeń).

Ustalenia planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadań celu publicznego.

- **POLITYKA KULTURALNA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

przyjęta uchwałą Nr 1394/16 Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 30 sierpnia 2016 r.

Dokument dotyczy **polityki samorządu województwa w zakresie kultury** i jest oparty na przekonaniu, że dziedzina ta stanowi ważny element łączący i scalający wspólnotę mieszkańców Pomorza Zachodniego, a także jest kluczowym obszarem wpływającym na rozwój i atrakcyjność regionu, a wszystkie nakłady na kulturę i dziedzictwo narodowe należy traktować jako długofalową inwestycję decydującą o popularności biznesowej i turystycznej Pomorza Zachodniego.

Strategicznym priorytetem polityki kulturalnej Województwa Zachodniopomorskiego jest stały rozwój intelektualny i cywilizacyjny społeczności Pomorza Zachodniego oraz systematyczny wzrost potencjału kulturalnego regionu.

Działania samorządu województwa w zakresie polityki kulturalnej określone w dokumencie ukierunkowane są m. in. na:

- wzmocnienie pozycji Pomorza Zachodniego, jako istotnego regionu na mapie kulturalnej Polski,
- wykorzystanie unikalnego położenia geograficznego i kulturowego regionu, wykraczającego poza granice województwa (Euroregion Pomerania, region bałtycki),
- zachowanie i rozwijanie unikalnego środowiska kulturowego wyznaczenie kierunków rozwoju sektora kultury w regionie,
- kreowanie/inicjowanie działań wychowujących przyszłych odbiorców oferty kulturalnej,
- pobudzanie i rozwijanie aktywnego udziału w kulturze.

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego widzi potrzebę wspierania rozwoju kultury w regionie, mając świadomość roli, jaką kultura odgrywa w budowaniu więzi społecznych, pobudzaniu tożsamości regionalnej, jednocześnie jako czynnika wpływającego na wzrost atrakcyjności miast i regionów dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Narzędzia wsparcia określone w „Polityce”, to:

- Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego 2014 - 2020 – rozumiany jako instrument finansowej interwencji w celu zapewnienia środków na modernizację obiektów kultury.
- Kontrakt Terytorialny Województwa Zachodniopomorskiego – umowa zawarta pomiędzy Rządem a Samorządem Województwa, w której wskazano do realizacji przedsięwzięcia priorytetowe mające istotne znaczenie dla rozwoju kraju oraz Pomorza Zachodniego, wraz ze sposobem ich finansowania, koordynacji i realizacji.
- Budżet samorządu województwa.
- Wojewódzki Program Ochrony Zabytków, określający najważniejsze zadania i obszary wsparcia w zakresie ochrony zabytków.

- Instytucje Kultury jako ważny element w kształtowaniu polityki kulturalnej województwa oraz prowadzenia działalności w różnych dziedzinach sztuki, których oddziaływanie na region ze względu na sieć powiązań jest niezwykle istotne dla realizacji polityki województwa w zakresie kultury.
- Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko.
- Programy Operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
- Interreg VA, Programy Narodowego Centrum Kultury, Projekty w ramach programu UE - Creative Desk Polska, Programy Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej.

III. CHARAKTERYSTYKA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO ZE WSKAZANIEM OBSZARÓW I OBIEKTÓW O SZCZEGÓLNYM ZNACZENIU ⁷

Krajobraz kulturowy jest pojęciem stosunkowo łatwo definiowalnym. Na użytek WPONZ WZP przyjęto najbardziej ogólne brzmienie, mówiące że krajobraz kulturowy to zapis historycznej działalności człowieka w środowisku naturalnym. Unika się tu sformułowań odnoszących się jedynie do obiektów czy cech fizycznych przestrzeni kulturowej. Podmiotami niniejszego programu są bowiem wszystkie wytwory czy działania człowieka, którym można przypisać miano zabytku, w tym również niematerialne. Szczególnie czytelna jest koniunkcja czynników środowiskowego i cywilizacyjnego. Warunkują one charakter krajobrazu kulturowego. Przestrzeń kulturowa jest zjawiskiem dynamicznym, której pewne przejawy mają określoną – często wielowiekową – ciągłość, inne zaś są incydentalne. To sfera niejednorodna, mająca nawet na tak niewielkim obszarze jak Pomorze Zachodnie – wiele różniących się jakościowo form. Zwraca się uwagę na fakt, że znacząca część przemian krajobrazu naturalnego wywołana jest działaniami człowieka, w tym niezamierzonymi – efekty uprzemysłowienia czy skutki wojen.

Zasób kulturowy Pomorza Zachodniego był opisywany kilkakrotnie przy okazji tworzenia wojewódzkich dokumentów o charakterze strategicznym, m.in. planu zagospodarowania przestrzennego województwa czy wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami na lata 2008-2012. Tym samym w obecnej edycji programu zwraca się uwagę tylko na obiekty czy zespoły o znaczeniu szczególnym, z uwzględnieniem zmian zaistniałych w mijającym czterolecu. Zrezygnowaliśmy także z opisu uwarunkowań historycznych uznając, że zagadnienie to omówione zostało w sposób wystarczający w poprzednio obowiązującym programie opieki nad zabytkami.

Zasób kulturowy Pomorza Zachodniego jest scharakteryzowany w niniejszym Programie w sposób tradycyjny – w grupach obiektów, zespołach, w których poszczególne elementy łączy wspólna funkcja. Taki układ jest najbardziej czytelny, a z punktu widzenia celów i zadań Programu – najbardziej zasadny.

1. WARUNKI NATURALNE

Dla celów niniejszego Programu ograniczono się do podania informacji istotnych do dalszych analiz.

Województwo Zachodniopomorskie zajmuje część Pozaalpejskiej Europy Środkowej, w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego. Zróżnicowanie krajobrazowe powoduje, że można wyodrębnić tu kilka podprowincji, dzielących się na makroregiony i mezoregiony. I tak: w Podprowincji Pobrzeża Południowobałtyckie i Makroregionie Pobrzeże Szczecińskie wyróżnić można mezoregiony:

⁷ Charakterystyka zasobu została oparta na opracowaniu zawartym w WPONZ WZ 2013-2017, zaktualizowana i uzupełniona.

- Uznam i Wolin,
- Wybrzeże Trzebiatowskie,
- Równina Wkrzańska,
- Dolina Dolnej Odry,
- Równina Goleniowska,
- Wzgórza Szczecińskie,
- Wzgórza Bukowe,
- Równina Wełtyńska,
- Równina Pyrzycko-Stargardzka,
- Równina Nowogardzka,
- Równina Gryficka,
- Wybrzeże Słowińskie,
- Równina Białogardzka,
- Równina Sławieńska,

w Podprovincji Pojezierza Południowobałtyckie, w Makroregionie Pojezierze Zachodniopomorskie:

- Pojezierze Myśliborskie,
- Pojezierze Choszczeńskie,
- Pojezierze Ińskie,
- Wysoczyzna Łobeska,
- Pojezierze Drawskie,
- Wysoczyzna Polanowska (część zachodnia),
- Pojezierze Bytowskie (część zachodnia),

w Makroregionie Pojezierze Południowopomorskie:

- Równina Gorzowska (część północno-zachodnia),
- Pojezierze Dobiegniewskie (część północna),
- Równina Drawska (część północna),
- Pojezierze Wałeckie (część północna),
- Równina Wałecka (część północno-zachodnia),
- Pojezierze Szczecineckie (część północno-zachodnia),
- Równina Charzykowska (kraniec zachodni),
- Dolina Gwdy (część północna).

Młodoglacjalny obszar województwa charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, przeciętego biegiem licznych rzek i jezior polodowcowych. Struktura rzeźby terenu, tworząca harmonijne zespoły krajobrazów, wykazuje ewidentne tendencje pasowego układu równoleżnikowego. Możemy zatem mówić o:

- Pasie wybrzeża morskiego o zmiennej linii przebiegu, zawierającym również obszary wydmore, mierzeje i jeziora nabrzeżne, a czasami artykułowanym stromym brzegiem klifowym skraju wysoczyzny,

- Pasię moreny dennej, tworzącym krajobraz lekko falisty lub pagórkowaty z licznymi jeziorami i oczkami wodnymi, poprzecinany szerokimi obniżeniami i urozmaicony podłużnymi pagórkami,
- Pasię pradoliny pomorskiej – stosunkowo płaskim i poprzecinanym rzekami wpadającymi wprost do Morza Bałtyckiego: Regą, Parsętą i Wieprzą,
- Pasię Pojezierza Pomorskiego, w sensie geologicznym utworzonym przez morenę czołową, strefę głównego postoju lodowca z licznymi jeziorami rynnowymi i kompleksami leśnymi,
- Pasię równiny sandrowej, będącym działem wodnym, poprzecinanym płacami moreny dennej i wzgórzami moreny czołowej; na piaszczystych terenach tego pasa występują zwarte kompleksy leśne,
- Nizinie Odrzańskiej wraz z Zalewem Szczecińskim, Jeziorem Dąbskim, wyspami Uznam i Wolin, przecinającej w osi południkowej pas pojezierzy, moren i pradoliny, charakteryzującym się unikatowymi walorami krajobrazowymi.

Region Pomorza Zachodniego stanowi fragment Krainy Bałtyckiej, w której pod wpływem klimatu subatlantyckiego, wykształciły się następujące dzielnice przyrodniczo-leśne:

- Pas Nadmorski o lesistości 20–30 %, obejmujący obszar od Wybrzeża Szczecińskiego na zachodzie po Wybrzeże Słowińskie na wschodzie,
- Nizinę Szczecińską, w północno-zachodniej części województwa, obejmującą porastające brzegi Odry puszcze Wkrzańską i Goleniowską, a nadto: Równinę Pырzycką z jeziorem Miedwie i doliną rzeki Płoni, Równinę Szczecińską z Puszcą Bukową; lesistość do 30 %,
- Pobrzeże Słowińskie o lesistości do 40 %, obejmujące Równiny Słupską i Białogardzką z kompleksami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Drawsko-Kaszubskie o lesistości do 40 % z fragmentami Puszczy Koszalińskiej i Słupskiej,
- Pojezierze Wałecko-Myśliborskie o lesistości do 50 %, z fragmentami Puszczy Gorzowskiej i Drawskiej,
- Pojezierze Krajeńskie z mezoregionem Równiny Wałeckiej, z kompleksami leśnymi Puszczy Drawskiej i Borów Krajeńskich,
- Kotlina Gorzowska (fragment) wraz z Lasami Boleszkowickimi,
- Kraina Wielkopolsko-Pomorska (fragment) o lesistości do 50 %, charakteryzująca się klimatem środkowoeuropejskim.

Wieloaspektowe zróżnicowanie warunków naturalnych (m.in. przebiegu rzek, ukształtowania terenu) miało określone konsekwencje w tworzeniu i rozwoju siedlisk człowieka. Dotyczy to zarówno form przestrzennych miast, wsi, zespołów zabudowań, sieci drożnej i szlaków wodnych, profilu gospodarowania. Wpływa także na budowanie relacji społecznych i tradycji kulturowej.

2. UKŁADY URBANISTYCZNE I RURALISTYCZNE

Analiza materiałów kartograficznych, odnoszących się do Pomorza Zachodniego wskazuje na zróżnicowanie sieci osadniczej regionu. Jest ona zdecydowanie intensywniejsza w części południowo-zachodniej i w pasie nadmorskim, a słabsza po stronie wschodniej. Dotyczy to zarówno odległości pomiędzy poszczególnymi ośrodkami urbanistycznymi czy ruralistycznymi, jak i wielkości tych ośrodków. Zależności te skorelowane są ze stopniem rozczłonkowania sieci drożnej. Formy rozplanowania miast i wsi traktować jednak należy – niezależnie od intensywności utworzonej przez nie sieci - jako swego rodzaju kanwę kulturową, decydującą o ładzie przestrzennym.

Analiza historyczna wskazuje, iż większość spośród 64 miast naszego województwa ma metrykę średniowieczną (proces nadawania praw miejskich to głównie okres od drugiej połowy XIII w. po wiek XIV). Wiele układów urbanistycznych zachowało współcześnie czytelne cechy pierwotnego rozplanowania. Część z nich uwidacznia także i teraz naturalne walory obronne (niegdyś decydujące o wyborze miejsca - lokacji), a część pierwotne granice wyznaczone przebiegiem murów obronnych. W historycznym rozplanowaniu przestrzeni miast zwraca uwagę przede wszystkim czytelność średniowiecznych podziałów opartych na szachownicowym przebiegu ulic z wyznaczonymi kwartałami ze zwartą zabudową mieszkalną. Stałymi elementami kształtowania układów urbanistycznych były m.in.: centralnie zlokalizowany rynek z ratuszem, ulokowany w sąsiedztwie kościoła, czasem plac targowy. Zwraca uwagę fakt, że w 26 miastach województwa zachodniopomorskiego zachowały się – na całym obwodzie lub fragmentarycznie – mury obronne (kamienne, ceglane lub kamienno-ceglane). Stosunkowo licznie zachowane są także budowle kubaturowe – bramy, baszty, czatownie, o niejednokrotnie bardzo wysokim poziomie artystycznym i zróżnicowaniu form architektonicznych.

W grupie miast o najlepiej zachowanych średniowiecznych murach obronnych są: Moryń, Maszewo, Mieszkowice, Trzcianko Zdrój, Pyrzyce, Stargard. W innych miastach, np.: Nowogardzie, Kamieniu Pomorskim, Gryficach, Białogardzie, Trzebiatowie, Drawsku Pomorskim, Koszalinie pozostały tylko fragmenty historycznych fortyfikacji.

Wśród miast o czytelnym – w całości lub części – średniowiecznym rozplanowaniu i z zachowanymi zespołami historycznej zabudowy należy wymienić:

- Białogard – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem Mariackim, ratuszami z XVIII i XIX/XX w. oraz zespołem kamienic mieszczańskich,
- Cedynię – charakteryzującą się malowniczą kompozycją krajobrazową, z zachowanymi historycznymi dominantami: kościołem gotyckim i nowożytnym ratuszem, zespołem poklasztornym oraz ciągami zabudowy mieszczańskiej,
- Darłowo – na obszarze Starego i Nowego Miasta, z dominantami: zamkiem książęcym, gotycką farą, kaplicą św. Gertrudy i Bramą Kamienną,
- Dobrą k/Nowogardu – z zachowanymi dominantami: gotyckim kościołem, XIV-wiecznym ratuszem, ruinami zamku dawnych właścicieli i zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,

- Maszewo – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz elementami zabudowy mieszczańskiej z XVIII-XIX w.,
- Mieszkowice – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem i nowożytnym ratuszem oraz z zespołem ryglowych kamieniczek mieszczańskich,
- Moryń – z zachowanymi relikami zamku, z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, nowożytnym ratuszem oraz zespołem historycznej zabudowy mieszkalnej,
- Trzcińsko Zdrój – z historycznymi dominantami: gotyckim kościołem, gotycko-renesansowym ratuszem, zespołem historycznych kamieniczek mieszczańskich (XVIII-XIX w.) oraz założeniem uzdrowiskowym na brzegu jeziora,
- Trzebiatów – o harmonijnej kompozycji przestrzennej, z zachowanymi historycznymi dominantami: zespołem dawnego zamku, gotycką farą, również gotyckim kościołem św. Ducha, kaplicami szpitalnymi św. Jerzego i św. Gertrudy, klasycystycznym ratuszem i bogatym zespołem zabudowy mieszczańskiej, powstałym w okresie od XV do XIX/XX w.,
- Szczecin – z rozplanowaniem starego miasta ze średniowiecznym ratuszem i zamkiem Księżąt Pomorskich oraz gotyckimi kościołami – katedrą św. Jakuba, kościołem pofranciszkańskim św. Jana, kościołem św. św. Piotra i Pawła, oraz zespół XIX-wiecznej zabudowy śródmieścia i tzw. Nowego Miasta, z historycznymi dominantami: licznymi kościołami, reprezentacyjnymi gmachami użyteczności publicznej (np. przy Wałach Chrobrego), historycznymi zespołami dawnych koszar, z unikalnym rozplanowaniem gwiaździstym i bogatym zespołem kamienic o historyzujących lub secesyjnych fasadach,
- Świnoujście – śródmieście ufortyfikowanego miasta portowego z XIX w., z zachowanym zespołem zabudowy uzdrowiskowej i parkiem zdrojowym oraz XIX-wiecznymi fortami.

W większości miast czytelne jest historyczne rozplanowanie ulic i placów, natomiast zabudowa uległa znacznym przekształceniom; zachowały się najbardziej monumentalne obiekty. Wymienić można: Koszalin, Sławno, Stargard, Chojnę, Goleniów, Gryfino, Kamień Pomorski, Wolin, Pyrzyce, Choszczno, Barlinek, Drawsko Pomorskie, Mirosławiec, Pełczyce, Świdwin.

W krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego zdecydowanie przeważają wsie średniowieczne, najczęściej typu placowego (owalnice czy mniej liczne okolnice lub wsie zaułkowe), o cechach sięgających czasów ich założenia. Są to wsie z zachowanym owalnym czy wrzecionowatym placem (nawsiem), na którym najczęściej wznoszono kościół. Od końca XVIII w. na placach tych lokowano zabudowę o mniejszej skali, w tym obiekty użyteczności publicznej (remizy, szkoły, kuźnie, świetlice). Najlepiej zachowane historyczne układy dużych wsi chłopskich występują na najurodzajniejszych ziemiach pasa nadmorskiego (na obszarze Równiny Gryfickiej i Sławieńskiej) i Niziny Szczecińskiej oraz na terenach będących w przeszłości dobrami klasztorными, w pasie wzdłuż Odry oraz na ziemi darłowskiej. Wsie owalnicowe to np.: Brzesko, Letnin, Lisie Pole, Słowino, Trzebusz, Przemocze, Biesiekierz,

Dyszno. Wsie zaułkowe, np.: Chudaczewo, Ciećmierz, Skalin, Krupy, Borzęcin, Bobrowice, Jaroszewo i Lubieszewo. Wsie okolicowe, np.: Rekowo, Łącko, Dziadowo czy Gołańcz.

Drugą, znacznie historycznie późniejszą, grupą wsi pomorskich są miejscowości powstałe w ramach XVIII-wiecznego osadnictwa fryderycjańskiego. Wsie te charakteryzują się liniową kompozycją przestrzenną z zabudową rozmieszczoną wzdłuż obu stron drogi oraz pasowym układem pól.

3. ZABUDOWA MIAST I WSI

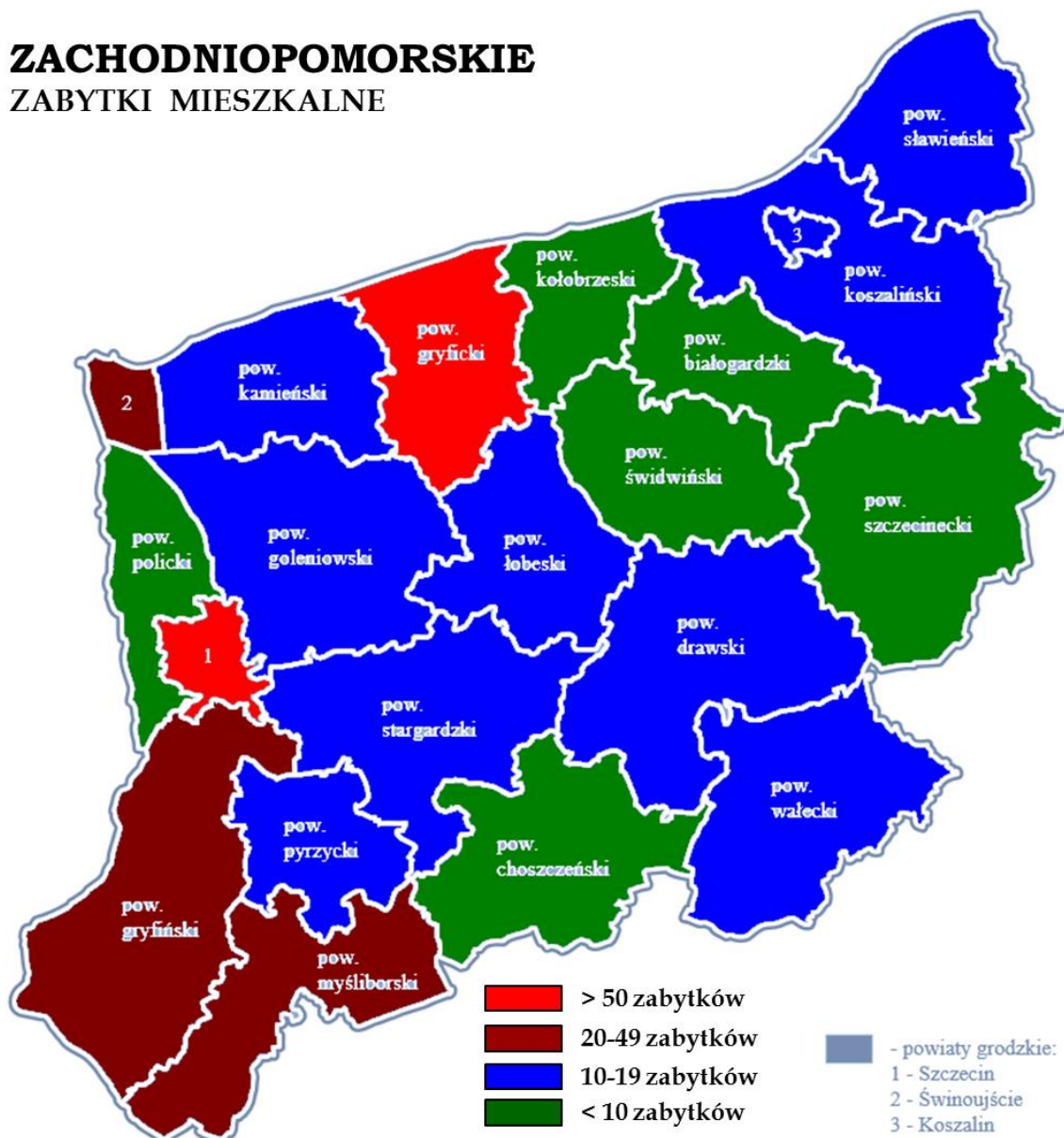
3.1. Zabudowa mieszkalna w miastach

Zabudowa mieszkalna w miastach Pomorza Zachodniego pochodzi głównie z XIX- lub XX-wieku. W miastach mniejszych (np. w Trzciesku Zdroju, Dobrej, Maszewie, Lipianach i in.) spotykane są także budynki starsze, najczęściej XVIII-wieczne, przeważnie wzniesione w konstrukcji ryglowej. Reliktowo występują starsze kamienice, niekiedy o znaczących walorach zabytkowych (np. z przełomu XV/XVI w. – w Trzebiatowie, czy późnogotyckie w Kołobrzegu). Część historycznej zabudowy mieszkalnej miast charakteryzuje się wysokim i wybitnym poziomem architektonicznym, wyrażonym w kompozycji, zastosowaniu detalu, formach stolarki okiennej i drzwiowej. Za szczególnie cenne zabytkowe obiekty lub zespoły obiektów uznawane są, np.:

- staromiejski zespół trzebiatowskich kamienic przy Rynku, ulicach Wojska Polskiego, J. Słowackiego, H. Sienkiewicza,
- mieszczańskie kamienice przy Rynku Staromiejskim w Stargardzie Szczecińskim,
- mieszkowicki zespół – w większości ryglowych – budynków mieszkalnych przy ulicach Jana Pawła II i H. Sienkiewicza,
- zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) Lipian, zlokalizowana w pierzejach ulic Armii Krajowej, Jedności Narodowej, T. Kościuszki i Szkolnej,
- zabudowa mieszkalna (głównie ryglowa) Dobrej k. Nowogardu,
- świnoujski zespół pensjonatowo-mieszkalny przy ulicach Hołdu Pruskiego, J. Kasprowicza, H. Sienkiewicza i S. Żeromskiego,
- historyczna zabudowa uzdrowska Międzyzdrojów, m.in. przy ulicach Bohaterów Warszawy, M. Kopernika, A. Mickiewicza, Ludowej, Pomorskiej, Promenadzie Gwiazd i Zdrojowej,
- zabudowa przyrynkowa w Darłowie,
- elementy historycznej zabudowy mieszkalnej szczecińskiego Starego Miasta (m.in. zespół Domków Profesorskich, gotycka plebania przykatedralna, gotycko-renesansowa kamienica Loitzów),
- szczecińską zabudowę mieszkalną Nowego Miasta i Śródmieścia; np. kamienice przy ulicach Jagiellońskiej, Śląskiej, Kopernika, Obrońców Stalingradu, św. Wojciecha, al. Jana Pawła II, al. Piastów,

- zespół zabudowy willowej dawnego Westendu, np. w rejonie ulic Wojska Polskiego, L. Solńskiego, A. Mickiewicza, M. Skłodowskiej-Curie, W. Pola i Międzyparkowej w Szczecinie.

ZACHODNIOPOMORSKIE ZABYTKI MIESZKALNE

Zabytki mieszkalne wpisane do rejestru zabytków, stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

3.2. Budowle użyteczności publicznej w miastach

Budowle użyteczności publicznej z uwagi na swą funkcję – m.in. reprezentacyjną – charakteryzują się okazałą oprawą architektoniczną, skalą oraz szczególnym miejscem posadowienia. W grupie tej wymienić można: ratusze czy siedziby urzędów, poczty, szkoły i szpitale, a także zabudowę uzdrowską, charakterystyczną dla wybranych miast regionu.

Ratusze – przeważnie zlokalizowane w centrach staromiejskich, w obrębie rynków czy placów jako obiekty wolnostojące, wydzielone ze zwartej zabudowy. Część tych budynków ma bardzo odległą metrykę – np. ratusze z Chojny i Kamienia Pomorskiego pochodzą z połowy XIV wieku, z Trzcińska Zdroju i Stargardu z końca XIV wieku, ze Szczecina z 1. połowy wieku XV (z podobnego okresu są najstarsze, gotyckie fragmenty ratusza trzebiatowskiego, odbudowanego po pożarze z 1696 roku). W krajobrazie kulturowym miast są również ratusze późniejsze; m.in. w Nowym Warpnie (jedyne w województwie ratusz ryglowy) z 1697 roku, Darłowie z 1725 roku, Myśliborzu z 1772 roku, Kołobrzegu z lat 1829-1832, Szczecinie (tzw. Czerwony Ratusz) z lat 1875-1879, Wałczu z 1890 roku. Powojenne renowacje przywróciły najstarszym ratuszom pierwotne, średniowieczne formy fasad. Pełnią one współcześnie rolę siedzib władz miejskich lub innych instytucji publicznych.

Poczty – budynki pocztowe są cennym komponentem krajobrazu kulturowego. Część z nich wzniesiona została w formach historyzujących (np. poczty w Szczecinie, Koszalinie i Pyrzycach), z zastosowaniem bogatego detalu architektonicznego i starannie opracowanych elementów stolarki okiennej i drzwiowej. Większość zabytkowych budynków pocztowych pochodzi z przełomu XIX/XX wieku. Zbudowane są z nietynkowanej, wysokogatunkowej cegły ceramicznej, z zastosowaniem w elewacjach barwionych i glazurowanych kształtek ceramicznych. Duża część obiektów zachowała nieprzebudowaną formę i kompozycję elewacji. Głównym budynkom pocztowym zwykle towarzyszą obiekty infrastruktury pocztowej (przesypownie, sortownie, dawne stajnie, magazyny itp.).

Szkoły – w krajobrazie kulturowym zachowały się dość licznie budynki szkolne. Historyczne obiekty, niekiedy o rozbudowanych bryłach i dekorowane bogatym detalem architektonicznym (np. w Stargardzie, Wałczu, Szczecinie, Koszalinie), wznoszone były głównie w okresie od 2. poł. XIX wieku po lata 30. XX wieku. Zachowała się infrastruktura w postaci np. sal gimnastycznych, magazynów, również o znaczącej wartości kulturowej. Współcześnie niektóre szkoły działają w obiektach zabytkowych, pierwotnie o innych funkcjach (np. Akademia Sztuki w Szczecinie w pałacu dawnego Towarzystwa Ubezpieczeniowego „National”).

Szpitala – w zależności od czasu budowy otrzymywały formy i wystrój typowe dla tego okresu. Historyzujący wystrój zachowała część budynków dawnego szczecińskiego zespołu opiekuńczego Kückenmühle z 2. poł. XIX w., położonego obecnie między ul. Arkońską, ul. Chopina i ul. Wszystkich Świętych i obiekty szpitala przy ul. Św. Wojciecha w Szczecinie. Modernistyczne formy mają dwa zespoły szpitalne w Szczecinie – przy ul. Arkońskiej, wzniesione w I. 40. XX wieku i przy ul. Piotra Skargi. W latach 20- i 30-tych XX wieku zespoły szpitalne i sanatoryjne wznoszone były na peryferiach miast, w otoczeniu zieleni komponowanej (przykładami są tu: szczecińskie szpitale na osiedlu Zdunowo, przy ul. Strzałowskiej, szpitale w Połczynie Zdroju, lub zespół opiekuńczy w Jarominie, gm. Trzebiatów).

Zabudowa uzdrowiskowa – w 2. połowie XIX wieku powstała na Pomorzu sieć kurortów w miejscowościach nadmorskich (m.in. Ustronie Morskie, Rewal, Dziwnów, Mielno, Darłowo), spośród których dwa kurorty – Międzyzdroje i Świnoujście – rozwinęły się

w formę miast. Architektura uzdrowiskowa pojawiła się także w Kołobrzegu. Zabudowa pensjonatowa, domy zdrojowe, kąpielowe powstała także w Połczynie Zdroju lub Trzcińsku Zdroju. Miasta te posiadające źródła wód mineralnych kąpielowych i pitnych oraz błota lecznicze, otrzymały status uzdrowisk. Obiekty architektury uzdrowiskowej powstawały według wzorców naśladowujących wzorce budynków alpejskich czy bawarskich. Charakteryzowały się bogatą dekoracją tynkarską lub snycerską, wysokim poziomem detalu architektonicznego oraz stolarki okiennej i drzwiowej, również oryginalnym wystrojem wnętrz.

3.3. Zabudowa wiejska

Wiejska zabudowa to wyróżnik kulturowy regionu, głównie ze względu na swą tradycyjną konstrukcję ryglową i murowaną oraz typologię. Podobnie jak w miastach, na wsi dominuje zabudowa z połowy XIX w. i początków XX stulecia. Znacznie rzadziej spotykane są obiekty

z 1. połowy XIX w., a sporadycznie XVIII-wieczne. W sensie typologicznym dominują zagrody 3-4-budynkowe, z szerokofrontowymi chałupami nakrytymi dachami dwuspadowymi. Domy mieszkalne lokowane są na froncie siedlisk (kalenicowo bądź szczytowo do drogi). Budynki gospodarcze – inwentarskie i stodołne – rozplanowane są w kształt czworoboku lub podkowy.

Na obszarach Równiny Gryfickiej i Sławieńskiej dość często występują jeszcze zagrody czworoboczne (niekiedy o charakterze zamkniętym jak np.: w Niechorzu k/Rewala, Starym Jarosławiu k/Darłowa, czy Gosławiu k/Trzebiatowa) z chałupami ulokowanymi w głębi podwórza i budynkami bramnymi na froncie siedlisk. Reliktowo jedynie zachowały się (typowe niegdyś dla Pomorza Zachodniego) domy wzniesione na wzorce saskim. Nie są to jednak obiekty o czystych formach – np.: w Krupach k/Darłowa, czy Sarbinowie k/ Mielna. Podobnie rzadko spotykane są tzw. domy pyrzyckie z pocz. XIX w. (np. w Nieborowie, Brzesku czy Obrominie). Systematycznie z krajobrazu kulturowego wsi zachodniopomorskiej znikają ryglowe obiekty gospodarcze. Przeważają obiekty murowane z cegły ceramicznej oraz murowano-drewniane. Powszechnym zjawiskiem jest zanik tradycyjnych elementów architektonicznych – w tym stolarek okiennych i drzwiowych, detalu i elementów wystroju. Są one zastępowane przez nowe dysharmonizujące elementy, bez związku z tradycją lokalną. Stopniowo zwiększa się ilość obiektów współczesnych, nie nawiązujących formą, konstrukcją czy charakterem do tradycji. Zjawisko to obserwowane jest szczególnie na obszarach wokół ośrodków miejskich (tzw. rozlewanie się miast, np. Szczecina, Koszalina, Stargardu). Nasila się także zjawisko wytyczania nowych ciągów zabudowy w historycznych układach ruralistycznych, bez uwzględnienia lokalnej tradycji lokowania siedlisk. Wynika to najczęściej z braków miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

3.4. Założenia folwarczne

Założenia folwarczne – są niezwykle charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego wsi Pomorza Zachodniego. Powstawały już od XV/XVI w. i podlegały procesom przekształcania i rozbudowy aż do XX w.

Najczęściej składały się one z budynków gospodarczych (stajni, obór, owczarni, stodoł), kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych oraz z części reprezentacyjnej właścicieli – rezydencji mieszkalnej z parkiem. Skala takiego zespołu folwarcznego wpływała na zmianę w kompozycji historycznego zespołu ruralistycznego. Zmiany te wynikały często ze zmian koniunktury na rynku rolnym – po I wojnie światowej wiele majątków zostało rozparcelowanych. Po 1945 r. część majątków junkierskich stanowiła zaplecze aprowizacyjne dla Armii Czerwonej. W następnych latach na ich bazie powstały Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y); zlikwidowane decyzją administracyjną w 1991 r. Biura PGR-ów, szkoły, kluby, lokowano często w pałacach i rządówkach, dając tym samym nową funkcję i swoistą ochronę tym obiektom (poprzez systematyczne remonty). Ze względu na zmianę profilu produkcji rolnej nie można było zachować (i uratować) całej substancji budowlanej dawnych folwarków, a część obiektów ulegała przekształceniom. Wiele zespołów folwarcznych zachowało interesujące wnętrza architektoniczno-krajobrazowe (np. w Krzymowie, gm. Chojna, Witnicy, gm. Moryń, Stolcu, gm. Dobra, Strąpiach, gm. Barlinek, Pomieniu gm. Recz), charakteryzujące się wysokimi walorami kompozycyjnymi i zabytkowymi. Wielkokubaturowe budynki gospodarcze: stodoły, obiekty inwentarskie, magazyny oraz gorzelnie, mleczarnie, serowarnie, płatkarnie to obiekty ryglowe, ceglane lub kamienne. Przemiany ostatnich dwudziestu lat spowodowały, że znacząca część historycznych założeń folwarcznych jest dziś nieużytkowana, opuszczona, czasami w sposób zaplanowany niszczone.

3.5. Wiejskie budynki użyteczności publicznej

Wiejskie budynki użyteczności publicznej – są to ogólnodostępne obiekty służące lokalnym społecznościom. Z racji swojego usytuowania czy formy architektonicznej są elementami organizującymi i waloryzującymi przestrzeń. Wymienić tu można: budynki szkolne, świetlice (np. w Brzózkach, gm. Nowe Warpno), remizy (np. w Myśliborzycach, gm. Myślibórz), a także – nieliczne już dziś - budynki przemysłu wiejskiego: młyny (np. w Babigoszczy, Mołstówku, Suchanówku czy Brojcach), wiatraki (koźlak w Mierzynie; holendry w Poradzu, Czarnogłowach, Kłębach, Sułominie, Ostrowicach, Lędzinie), kuźnie (np. ryglowa XVIII-wieczna w Dolsku gm. Dębno), stolarnie i in.

3.6. Zabudowa rezydencjonalna

Zabudowa rezydencjonalna – dwory i pałace to zachowana współcześnie grupa kilkuset obiektów, zróżnicowanych pod względem chronologicznym, skali, form stylowych. Wielkość tego zasobu jest wyróżnikiem naszego województwa. Obiekty rezydencjonalne położone są najczęściej w otoczeniu parków i zespołów folwarcznych. Są to budynki wznoszone od XVII w., najliczniej zachowane XIX/XX-wieczne. Dominują obiekty neostylowe, murowane z cegły ceramicznej, o nieskomplikowanej formie i kompozycji elewacji. Wiele z historycznych

barokowych rezydencji to obecnie tylko ruiny, np. w Starogardzie Łobeskim, Łożnicy i Kłębowu. Zachowały się natomiast XVIII-wieczne okazałe pałace w Siemczynie, Stolcu, Ostrowcu i Świerznie, wymagają jednak pilnych prac remontowo-konserwatorskich generujących wysokie koszty.

Szczególnej destrukcji uległy XVIII-wieczne dwory ryglowe np. w Dobropolu k/Kamienia Pomorskiego, Ostrowąsach czy Starym Worowie. Nielicznie zachowały się rezydencje szlacheckie z drugiej połowy XVIII wieku, np. dwory w Karsku k/Nowogródka, Dobropolu k/Trzcina, Golenicach, Roślinie, Parsowie czy Starej Dobrzycy.

Obiekty powstałe od poł. XIX w. do I wojny światowej nawiązywały w swej formie i wystroju do historycznych stylów, np. neoklasycystyczny dwór w Kulicach k/Nowogardu, neorenesansowe w Lubiechowie k/Karlina i Wiejkowie k/Wolina, neogotyckie (Dolsk, Sokoliniec). Budowle neobarokowe to dwory z Batowa (obecnie w ruinie), Karkowa, Lesięcina czy Lekowa. Znacznie rzadziej występują rezydencje w typie willowym, np. dwory w Świechowie, Brodzie, Wirówku, Zalesiu, Łobranach i Morzycy lub wzniesione w „kostiumie francuskim”, np. Mechowie czy Nosowie. W krajobrazie województwa zachodnio-pomorskiego są także obiekty eklektyczne, wielowątkowe, m.in. rezydencje w Trzygłowie, Juchowie, Lisowie i Strzękocinie.

Zamki książęce, rycerskie i zakonne to jedne z najstarszych i najcenniejszych zabytków województwa zachodniopomorskiego. Do czasów współczesnych przetrwały tylko nielicznie, w większości przebudowane lub jedynie w formie ruin. Spośród średniowiecznych zamków żaden nie zachował swej pierwotnej formy i towarzyszących umocnień w postaci fos, wałów, mostów. Najlepiej zachowany jest zamek Książąt Pomorskich w Darłowie, z murami obronnymi, wieżą i skrzydłem mieszkalnym. W innych istniejących zamkach średniowiecznych w Dobrej k/Nowogardu, Golczewie, Pęzinie, Swobnicy, Starym Drawsku, Pęzinie i Świdwinie zachowały się fragmenty pierwotnych murów obronnych z wieżami oraz skrzydeł mieszkalnych, a w Karlinie, Drawnie, Złocieńcu, Moryniu, Nowogardzie, Szadzku tylko relikty fundamentów. Zamki późniejsze, renesansowe – stanowiące głównie siedziby najzamożniejszych rodów pomorskich, Wedłów, Blücherów, Borków, Ostenów i Podewilsów – powstały poprzez rozbudowę obiektów wcześniejszych, średniowiecznych. Do grupy tej należą zamki: Książąt Pomorskich w Szczecinie, w Szczecinku, Tucznie, Krągu, Pęzinie, Płotach, Karsku, Buku. Najokazalszym z nich jest zamek książęcy w Szczecinie, którego rozbudowę zainicjował w 1575 r. książę Jan Fryderyk, nakazując zburzenie dawnego Kamienego Domu i kościoła św. Ottona. Tę początkowo czteroskrzydłową, reprezentacyjną budowlę zrealizowaną przez włoskich budowniczych, w wieku XVII rozbudowano o piąte skrzydło (zwane muzealnym, a później mennicznym). Pozostałe zamki z okresu XVI-XVII wieku miały najczęściej formy jednoskrzydłowe, dwukondygnacyjne i wystrój bądź w formach renesansowych, bądź manierystycznych i wczesnobarokowych. Ważnym dla Pomorza Zachodniego pozostaje pojoannicki zamek w Swobnicy, rozbudowany w XVII w. przez margrabiów brandendurskich, kiedy otrzymał barokowy wystrój. W XVIII wieku gruntownie przebudowano także zamek w Połczynie Zdroju i rozbudowano zamek w Tucznie.

Na mapie województwa zachodniopomorskiego szczególnym miejscem jest miasto Płoty – z dwoma zamkami: XIII-wiecznym Starym Zamkiem (przebudowanym ok. połowy XVII w. w stylu renesansowym, zrewaloryzowanym po zniszczeniach I. 50/60 XX w.) i XVII-wiecznym Nowym Zamkiem (rozbudowanym w XVIII i XX w.).

ZACHODNIOPOMORSKIE ZABYTKI REZYDENCJONALNE

Zabytki rezydencjonalne wpisane do rejestru zabytków, stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

3.7. Architektura sakralna

Architektura sakralna stanowi jeden z najstarszych i najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego miast i wsi Pomorza Zachodniego. W ośrodkach miejskich powstawały licznie kościoły parafialne, z farą usytuowaną najczęściej w pobliżu rynku. Budowano również kaplice szpitalne, założenia zakonne, lokowane z reguły poza murami miejskimi. Współcześnie zachowały się jedynie fragmenty klasztorów: poaugustiańskich w Chojnie, Jasienicy i Pyrzycach, podominikańskiego w Myśliborzu, pocysterskich w

Kołbaczu, Bierzwniku, Marianowie, Pełczycach, Koszalinie i Cedyni czy potemplariuszowskie i pojoannickie w Chwarszczanach i Rurce. Część materialnych śladów klasztorów – np. w Wolinie, Białobokach, Bukowie Morskim ma współcześnie charakter reliktów archeologicznych, ukrytych pod ziemią. Okazałe pomorskie fary – kamienne lub ceglane – to trzynawowe obiekty halowe, pseudobazyliki lub bazyliki z wyodrębnionymi prezbiteriami i wysokimi wieżami, będące dominantami architektonicznymi w krajobrazie miast. Za najcenniejsze świątynie miejskie uznaje się średniowieczne: romańsko-gotycką katedrę w Kamieniu Pomorskim, gotyckie kolegiaty w Myśliborzu i Kołobrzegu, a także fary w Szczecinie, Stargardzie, Goleniowie, Trzebiatowie, Gryficach, Pyrzycach, Gryfinie, Chojnie, Choszcznie, Białogardzie, Koszalinie, Reczu, Sławnie i Darłowie. Również w mniejszych miastach: Moryniu, Chociwlu, Dobrej k. Nowogardu, Karlinie, Łobzie, Resku, Tucznie i Wolinie wyróżniają się okazałością, oryginalnością kompozycji i form warsztatowych.

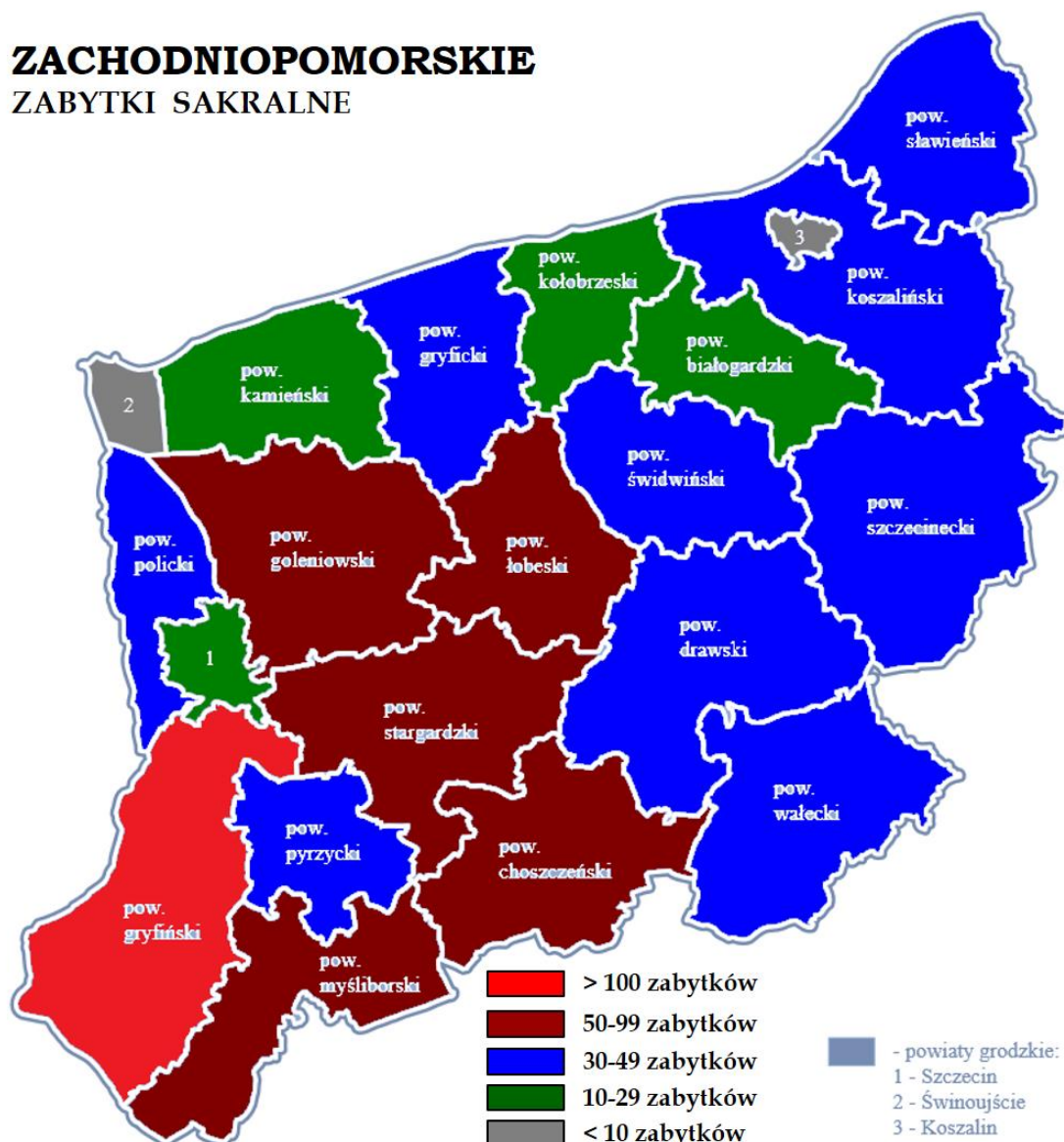
Jednym z wyróżników kulturowych Pomorza Zachodniego jest zespół kamiennych (granitowych) kościołów późnoromańskich (XIII-XIV w.), budowanych z regularnych kwadr. Zespół ten, nie znajdujący analogii na innych terenach Polski, obejmuje południową część naszego województwa na granicy z dawną Nową Marchią (m.in. Banie, Gryfino, Godków, Grzybno, Goszków, Stare Objezierze, Widuchowa, Moryń) oraz obszary działalności zakonów cystersów i templariuszy w pasie pobraża (m.in. Gosław i Sadlno) i na zachód od Szczecina.

Drugim wyróżnikiem kulturowym w grupie zabytków sakralnych jest, liczący ok. stu dziesięciu obiektów, zespół świątyń wiejskich, budowanych w technice ryglowej. Z uwagi na liczbę tych kościołów i ich walory zabytkowe, należy traktować ten zespół jako wartość ponadregionalną. Wśród wznoszonych od końca XIV do XIX w. kościołów ryglowych należy wymienić m.in. obiekty: najstarsze – w Krupach, Starogardzie Łobeskim, Cieszynie, Górawinie, Gudowie, Dżisnej, Ciećmierzu, Pomianowie i Kowalikach, oraz w: Mielenku Drawskim, Jeziorkach Wałeckich, Cybulinie, Żelmowie, Oстрыm Bardzie, Niekołńczycy i in.

Najmniej liczna jest grupa murowanych kościołów o formach barokowych i klasycystycznych, wznoszonych w XVIII wieku. Obiekty te występują głównie w okolicach Wałcza (tj. na wyznaniowo katolickim obszarze dawnego Królestwa Polskiego) i Myśliborza (Golenice, Rościn, Dolsk). Wśród rzadko spotykanych świątyń klasycystycznych wymienić można kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Czaplunku – realizację wg. projektu K. F. Schinkla, wybitnego architekta pruskiego.

Najliczniej reprezentowana jest natomiast grupa kościołów neostylowych (neogotyckich, neoromańskich), głównie z drugiej połowy XIX w.

ZACHODNIOPOMORSKIE ZABYTKI SAKRALNE

Zabytki sakralne wpisane do rejestru zabytków stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

3.8. Architektura obronna

Miejskie mury obronne – są jednym z charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Jest to liczny zasób średniowiecznych miejskich murów obronnych, wznoszonych z kamienia lub cegły w okresie od XIII do XVI wieku zachowanych w pełnym obwodzie (np. w Moryniu, Trzcíńsku Zdroju, Pyrzycach czy Mieszkowicach) bądź częściowo (np. w Stargardzie, Myśliborzu, Chojnie, Gryfinie, Trzebiatowie, Koszalinie, Barlinku, Drawsku Pomorskim, Białogardzie, Świdwinie, Reczu czy Choszcznie). Częściowo zachowały się także umocnienia w postaci fos lub wałów ziemnych, obecnie czytelne np. w postaci pasów zieleni lub zadrzewień alejowych (np. w Maszewie, Kamieniu Pomorskim, Pyrzycach czy Stargardzie, Szczecinie). W niektórych miastach (np. w Pyrzycach, Baniach, Chojnie, Trzcíńsku Zdroju, Stargardzie, Białogardzie, Gryficach) zachowały się także architektoniczne elementy obwarowań w postaci bram, baszt, czatowni, odznaczające się

wybitnymi wartościami zabytkowymi, z uwagi na bogaty detal, formę kompozycji, cechy warsztatu budowlanego. Obecny stan zachowania obwarowań miejskich wynika z zaniku pierwotnej funkcji, rozwoju przestrzennego miast w XIX w., inwestycji komunikacyjnych oraz braku remontów i konserwacji.

Fortyfikacje nowożytne – do czasów współczesnych w krajobrazie kulturowym województwa są czytelne pozostałości umocnień budowanych przez Szwedów i Prusaków, m.in. w Szczecinie (ukształtowanie dzisiejszych Wałów Chrobrego, okolice dworca kolejowego Szczecin Główny) i Kołobrzegu (piwnica w forcie Ujście, Brama Radzikowska, reduta Morast) oraz w innych miejscowościach (Wolinie, Świnoujściu, Stargardzie). Od 1837 roku budowana była morska twierdza w Świnoujściu; obecnie zachowany jest zespół trzech fortów i szańców, świadczący o wysokim poziomie wiedzy inżynierskiej budowniczych. Szczególne znaczenie jako fortyfikacja nowożytna posiada pas umocnień (niem. Pommernstellung) od 1945 roku zwany Wałem Pomorskim, o łącznej długości 290 km (na terenie woj. zachodniopomorskiego ok. 199 km). W rejonie Rusinowa Wałeckiego, Tuczna i Strzalina zachowało się ok. 20 żelbetowych schronów pancernych, z których część jest budowlami kilkukondygnacyjnymi, połączonymi wewnętrznymi schodami.

Koszary – w wielu miejscowościach regionu (Szczecinie, Stargardzie, Trzebiatowie, Mrzeżynie, Rogowie, Gryficach, Białej Górze k/Międzyzdrojów, Świnoujściu, Mirosławcu) zachowały się zespoły zabudowy wojskowej, koszary o zróżnicowanych formach architektonicznych. Obiekty te datowane są na okres od połowy XIX wieku po lata 30. XX wieku. To najczęściej budynki budowane z cegły ceramicznej o prostych, klarownych kompozycjach elewacji, dekorowane detalem architektonicznym typowym dla czasu powstania.

3.9. Zabytki techniki

Każda epoka pozostawia w krajobrazie kulturowym zarówno budowle jak i maszyny, urządzenia i inne wyposażenie techniczne, które z uwagi na historyczne walory i zawartą w nich myśl konstruktorów i budowniczych są traktowane jako zabytki. Specyfika tych zasobów kulturowych uzależniona jest od uwarunkowań miejscowych, wynikających z tradycji i warunków naturalnych. Za najbardziej charakterystyczne dla województwa zachodniopomorskiego należy uznać historyczne elementy infrastruktury portowej, stoczniowej, transportu wodnego – morskiego i rzeczno- – oraz przemysłu rolno-spożywczego.

Zabytkowe kompleksy budynków i urządzeń stoczniowych zachowały się w obrębie stoczni szczecińskich, Świnoujścia i – w mniejszym stopniu – Darłowa. Brak natomiast zachowanej infrastruktury innych, mniejszych stoczni, zlokalizowanych niegdyś na nabrzeżach miast należących do Hanzy (np. Goleniowa czy Mrzeżyna).

W obrębie portów handlowych i rybackich częściowo zachowała się historyczna infrastruktura (np. ryglowe spichlerze w Goleniowie i Karlinie, magazyny w Kołobrzegu, zabudowa modernistyczna przystani jachtowych w Trzebieży i Stepnicy, elewatory i zabudowa portu wolnocłowego w Szczecinie oraz urządzenia – pływające doki, dźwigi itp.).

W granicach województwa zachodniopomorskiego znajduje się siedem latarni morskich (Jarosławiec, gm. Postomino, Darłówek, gm. Darłowo, Gąski, gm. Mielno, Kołobrzeg, Niechorze, gm. Rewal, Wisiełka, gm. Wolin, Świnoujście-Warszów) wraz z budynkami towarzyszącymi. Są to – poza latarnią kołobrzeską, odbudowaną po 1945 r. – obiekty XIX-wieczne (najstarsza w Jarosławcu z 1838 r.), z częściowo zachowaną historyczną infrastrukturą techniczną i wystrojem architektonicznym z epoki. Nielicznie zachowane są natomiast dawne urządzenia nawigacyjne; jedynie na szlaku wodnym Szczecin – Świnoujście istnieją stawy (np. stawa Młyny z oryginalną konstrukcją i formą), wytyczające tor, zbudowane w latach 1911-36. Odrzańskie urządzenia hydrotechniczne zachowały się częściowo na terenie obecnego Parku Krajobrazowego Dolnej Odry (np. jazy, śluzy komorowe, przepusty wałowe i stacje pomp w rejonie Widuchowej).

Stosunkowo liczne są elektrownie rzeczne wodne (w Trzebiatowie na kanale Młynówka, Lisowie, gm. Płoty, Prusinowie, gm. Łobez, Borowie, gm. Kalisz Pomorski, Smołęcinie, gm. Gryfice, Rościnnie, gm. Białogard czy Rosnowie, gm. Białogard, w Darłowie). Zachowały one w dużym stopniu formy architektoniczne obiektów budowlanych i urządzenia hydrotechniczne. Największej transformacji uległy urządzenia techniczne i prądotwórcze jak turbiny – napędowe i transmisyjne. Pierwotne wyposażenie zachowało się tylko reliktoowo, np. w Trzebiatowie.

Młyny wiatrowe (wiatraki) charakterystyczne niegdyś dla krajobrazu kulturowego wiejskiego i podmiejskiego obecnie stanowią jedynie relikty. Jedyne zachowane wiatrak drewniany (*koźlak*) znajduje się w Mierzynie gm. Police, datowany na lata 20-30. XIX w. Liczniejszy – liczącym kilkadziesiąt obiektów – jest zespół wiatraków murowanych (*holendrów*), spośród których dwa – w Lędzinie, gm., Karnice i Poradzu, gm. Łobez – są w dobrym stanie technicznym (po remontach), a pozostałe (np. w Lubanowie, Myśliborzu czy Nowogródku Pomorskim) ruinami korpusów ceglanych. W żadnym z nich nie zachowały się dawne urządzenia młyńskie.

Młyny wodne i elektryczne zachowały się licznej, część z nich kontynuuje produkcję do dziś, część została zaadaptowana na inne funkcje. Przetrwowało kilkadziesiąt niewielkich młynów (ryglowych lub murowanych), np. w Babigoszczy gm. Przybiernów, Letninie gm. Pyrzyce, Suchanówku gm. Suchań, Głębocku gm. Czaplinek, Mołstówku i Kiełpinie gm. Brojce, Rzecku i Korytowie gm. Choszczno, Gościnnie. Młyny wodne obecnie nie prowadzą przemiału – większość z nich została zaadaptowana na elektrownie wodne (np. Gryfice, gdzie zachowało się kompletne wyposażenie młyńskie) i obiekty hotelowo-turystyczne (np. Stargard, Marianowo). Większość młynów elektrycznych nadal pełni swoją pierwotną funkcję (np.: Wojtaszyce, kompleks obiektów w Kluczu ob. Stargard) lub stały się elektrowniami. Niewielka część tych obiektów zachowała elementy pierwotnego wyposażenia (np. mlewniki walcowe, odsiewacze, elewatory transmisyjne, urządzenia napędowe, np. w Trzebiatowie).

Wśród zabytkowych obiektów czy zespołów przetwórstwa spożywczego regionu wymienić można gorzelnie, mleczarnie (najczęściej folwarczne), browary, rzeźnie. Murowane z kamienia lub cegły o wieloelementowych bryłach, posiadają niekiedy bogaty detal architektoniczny i elementy historycznego wyposażenia technicznego (np. aparaty

destylacyjne, kadzie fermentacyjne). Browary zachowały się np. w Szczecinie i Połczynie Zdroju, a rzeźnie (budynki) w Szczecinie (Łasztownia), Świnoujściu i Gryfinie.

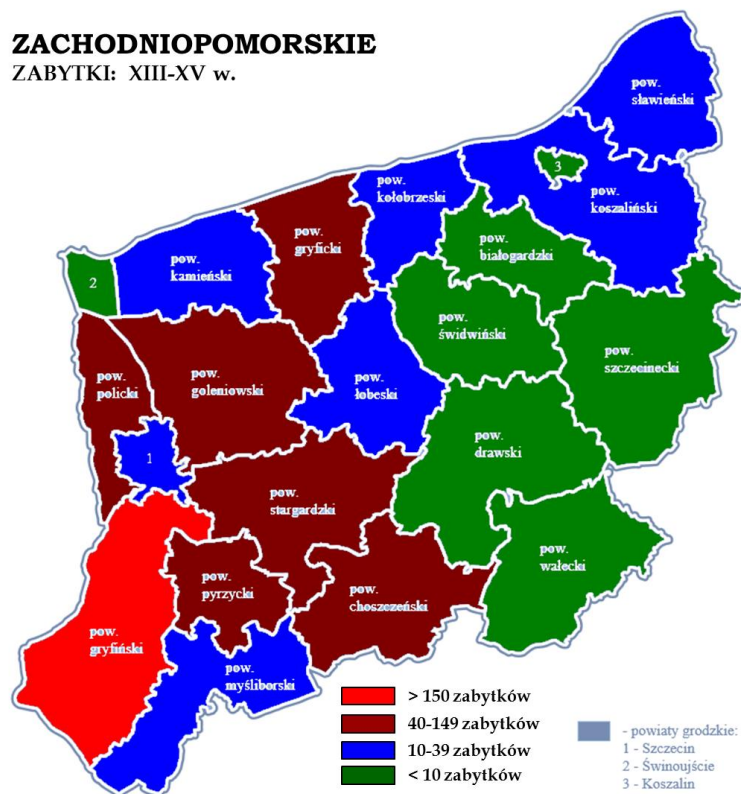
Są także zabytkowe obiekty lub zespoły związane z innymi gałęziami przemysłu: np. cegielnie, niegdyś niezwykle liczne w krajobrazie naszego regionu – w ostatnich latach stały się relikdami. Przykładem jest cegielnia w Śmierdnicy w Szczecinie, gdzie zachowany jest tzw. piec Hoffmana. W panoramach miast czytelne są np. wieże ciśnień związane z zakładami uzdatniania wody, m.in. w Stargardzie, Pyrzycach, Sławnie, Szczecinku czy Dębnie. Rzadziej spotykane są zespoły gazowni i elektrowni miejskich – np. w Szczecinie, Trzebiatowie, sporadycznie – huty czy papiernie (Szczecin, Osinowo). W gminie Police zachowały się ruiny fabryki benzyny syntetycznej (z okresu II wojny światowej).

Zabytkami są także elementy infrastruktury komunikacyjnej: np. kolejowy most zwodzony w Szczecinie-Podjuchach, żelbetowy most „z delfinami” w Trzebiatowie, most łukowy nad rzeką Bielicą na linii wąskotorowej Koszalin – Świelino. Linie kolei wąskotorowej wraz z towarzyszącą zabudową, będące podstawą funkcjonowania gospodarki regionu na przełomie XIX i XX w., zachowały się we fragmentach, pełnią aktualnie rolę atrakcji turystycznej (linia: Gryfice – Rewal – Trzebiatów, Koszalin – Świelino czy Stargard – Dobrzany).

Obiekty infrastruktury kolei szerokotorowej są licznie reprezentowane na terenie województwa. Wśród obiektów ryglowych są dworce np. w Białogardzie, Dygowie i Karlinie. Najliczniej występują obiekty murowane, często z detalem architektonicznym, np. w Wałczu, Drawsku Pomorskim, Sławnie. Towarzyszące stacjom obiekty znikają stopniowo z infrastruktury kolejowej – wieże ciśnień, lokomotywownie, magazyny. Za zabytkowe uznaje się także: fragment autostrady tzw. berlinki Królewiec–Berlin oraz liczne ciągi dróg brukowanych obsadzonych zabytkową zielenią, prowadzące do wsi i miasteczek, zajezdnie tramwajowe – trzy zespoły w Szczecinie.

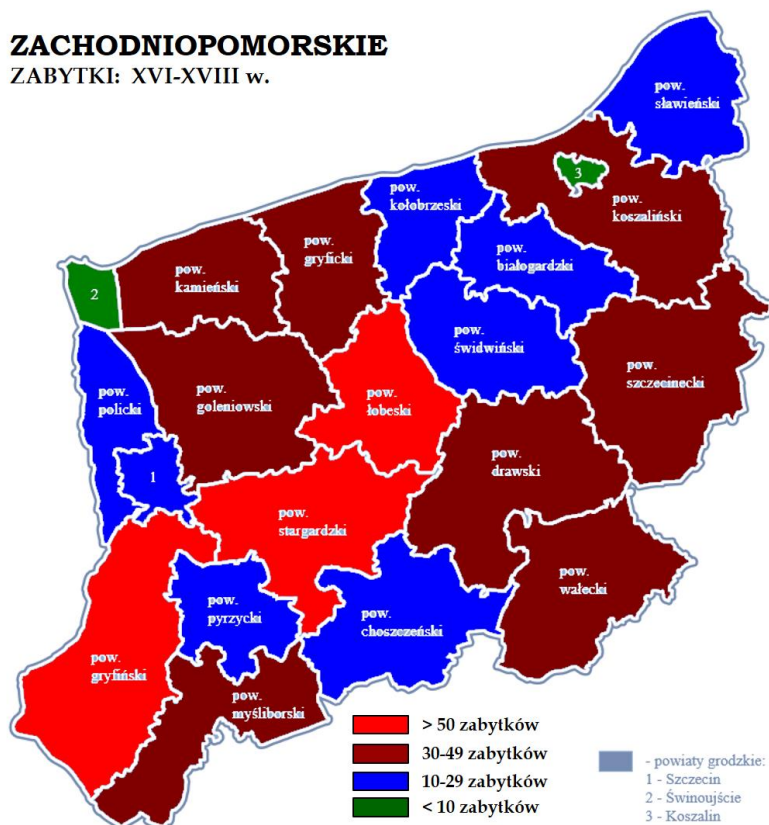
ZACHODNIOPOMORSKIE

ZABYTKI: XIII-XV w.

ZACHODNIOPOMORSKIE

ZABYTKI: XVI-XVIII w.

4. ZIELEŃ ZABYTKOWA

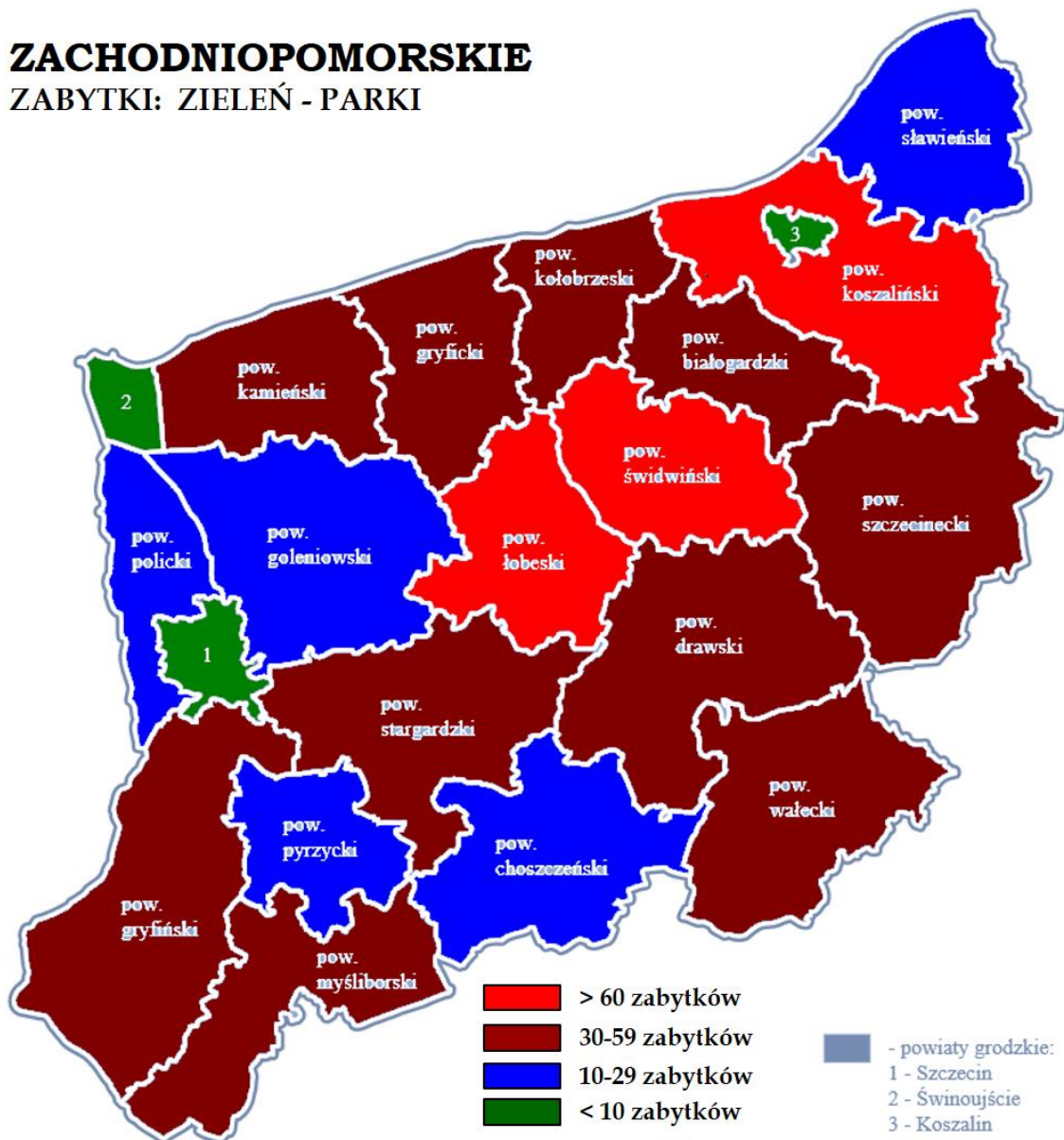
Jedną z najliczniejszych grup zabytków są obszary zieleni komponowanej – parki i ogrody, cmentarze, aleje przydrożne. Parki w większości związane są założeniami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Do najcenniejszych zaliczyć można parki w: Dolsku, gm. Dębno – krajobrazowy, zaprojektowany w 1832 roku przez J. P. Lennego; Starogardzie Łobeskim – barokowo-klasycystyczny ogród z 1. połowy XVIII wieku, rozbudowany w połowie XIX wieku w park krajobrazowy; Tucznie – krajobrazowy park zamkowy o charakterze swobodnym z 2. ćwierci XIX wieku; Przelewicach – park pałacowy z początku XIX wieku, przekształcony w ogród dendrologiczny w latach 30. XX wieku; Karnieszewicach – arboretum założone w 2. ćwierci XIX wieku przez członków Pomorskiego Towarzystwa Leśnego wg projektu Schwappacha; Stolcu – barokowy ogród pałacowy z początku XVIII wieku; Siemczynie – park pałacowy z 2. połowy XVIII wieku, przebudowany w 4. ćwierci XIX wieku na krajobrazowy o cechach romantycznych; Kulicach – krajobrazowy park dworski z 1. połowy XIX wieku czy w Lubiechowie – park pałacowy w stylu angielskim z 1. ćwierci XIX w. Drugą grupę stanowią parki zdrojowe np. w Połczynie Zdroju, Międzyzdrojach czy Świnoujściu, w otoczeniu architektury uzdrowiskowej oraz parki miejskie, np. w Szczecinie (Park Kasprowicza) czy Koszalinie.

Do połowy XIX w. nekropolie wiejskie, którym towarzyszyła zieleń obrzeżna, zlokalizowane były przy kościołach. W późniejszym okresie cmentarze (ze względów sanitarnych) wytyczano poza obszarem zwartej zabudowy. W krajobrazie tworzyły one kępę zieleni wysokiej, często z nasadzeniami alejowymi. Współcześnie znaczna część nekropolii nie pełni funkcji grzebalnej, ale pozostała czytelnym elementem przestrzeni kulturowej. Cmentarze na terenie Pomorza Zachodniego związane były w zdecydowanej większości z luterańskim obrzędkiem religijnym, bardzo rzadko z kalwińskim (np. Cmentarz Francuski w Szczecinie), katolickim (w rejonie Wałcza) lub żydowskim (np. w Baniach, Boleszkowicach, Cedyni, Józefinie, Koszalinie, Mirosławcu, Moryniu, Pełczycach, Szczecinie, Świdwinie, Tucznie lub Widuchowej). Sporadycznie można jeszcze dziś odnaleźć cmentarze rodowe, zlokalizowane – najczęściej – w obrębie parków dworskich lub lasów. Są również nieliczne cmentarze wojenne (np. z czasów wojny prusko-francuskiej czy obu wojen światowych), przyszpitalne czy kryjące szczątki ofiar epidemii. Na wielu cmentarzach zachowały się historyczne kaplice i kostnice. Jednym z największych i najcenniejszych z zabytkowych cmentarzy w Europie który znajduje się na terenie województwa zachodniopomorskiego, jest Cmentarz Centralny w Szczecinie, założony w latach 1899-1900 według projektu W. Meyera-Schwartau, rozbudowany przez Georga Hanniga. Na obszarze ok. 160 ha, o charakterze parkowo-krajobrazowym, oprócz części historycznych nagrobków, zachowały się zieleńce, zbiorniki wodne, mostki, aleje dekoracyjnych drzew i krzewów, oraz obiekty architektoniczne – zespół bramy głównej, kaplica.

Cennym, choć współcześnie zagrożonym, elementem krajobrazu kulturowego jest zieleń przydrożna, niekiedy nasadzana w XVIII lub XIX wieku, np. aleja bukowa w gm. Polanów, obsadzenie w okolicach Wolina. Charakterystyczne dla obszarów wiejskich

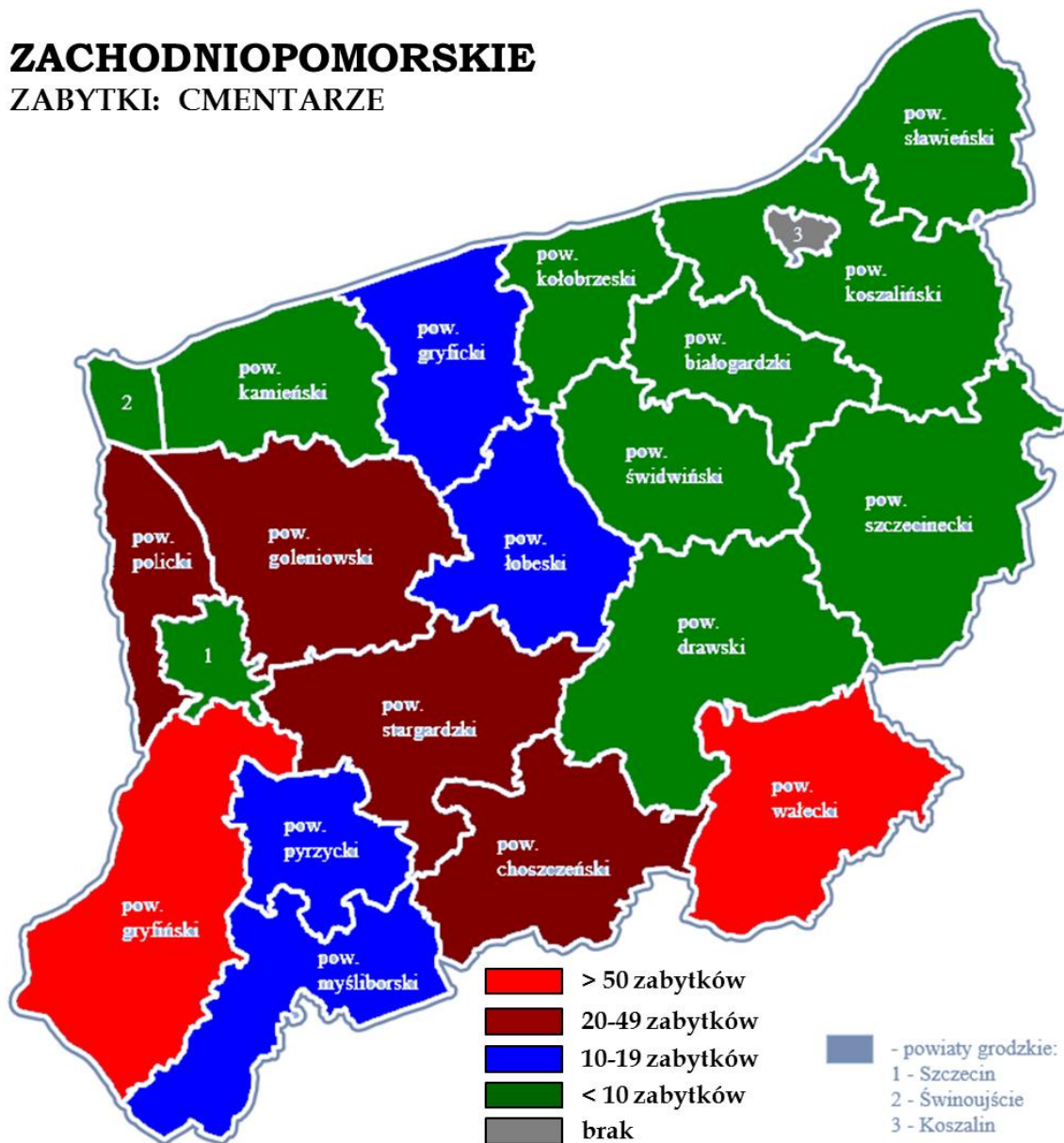
nasadzenia z drzew owocowych, głównie czereśni, jabłoni, śliw to także element waloryzujący zachodniopomorski krajobraz.

ZACHODNIOPOMORSKIE ZABYTKI: ZIELEŃ - PARKI

Zabytki zieleni - parki wpisane do rejestru zabytków, stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

ZACHODNIOPOMORSKIE ZABYTKI: CMENTARZE

Zabytki zieleni - cmentarze wpisane do rejestru zabytków, stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

5. ZABYTKI RUCHOME

Zabytki ruchome to najczęściej elementy wyposażenia bądź wystroju budowli (głównie kościołów i rezydencji), posiadające cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Wymienić tu można m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny (fryzy, gzymsy, tralki, blendy oraz architektoniczne elementy obramień okiennych i drzwiowych). Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy. W grupie tej są np.: rzeźby ogrodowe, fontanny, pomniki, obeliski, słupy lub kapliczki przydrożne, nagrobki a także np. piece czy kominki. Zabytkami ruchomymi są

także, zgromadzone w kolekcjach muzealnych lub prywatnych, dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, a także historyczne wytwory sztuki ludowej, instrumenty muzyczne, numizmaty, militaria i in.

5.1. Wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych

Przeważająca większość zabytków ruchomych znajdujących się na terenie województwa stanowi własności kościołów i związków wyznaniowych – najczęściej parafii i zgromadzeń zakonnych rzymskokatolickich, ale również parafii prawosławnych i ewangelicko-augsburskich.

Na terenie województwa najliczniej reprezentowane są: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, emporie organowe. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Stosunkowo liczną grupę zabytków ruchomych stanowią też rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia oraz dzwony.

Na terenie województwa istnieją kościoły posiadające pojedyncze zabytki ruchome o znacznej wartości artystycznej i historycznej, a także kościoły o bardzo bogatym wyposażeniu wewnątrz, np. katedry w Koszalinie i Szczecinie, konkatedry w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, kościoły miejskie w: Stargardzie, Dobrej k/Nowogardu, Reczu, Tucznie, Gryficach, Darłowie, Czaplunku oraz kościoły wiejskie, np. w: Brzesku (gm. Pyrzyce), Cisowie (gm. Darłowo), Dzisnej (gm. Przybiernów), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń), Iwęcinnie (gm. Sianów), Krągu (gm. Polanów), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Śmiechowie (gm. Będzino) czy w Wysiedlu (gm. Łobez).

Zabytki ruchome na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z różnych epok stylowych – od romanizmu (XIII w.) do modernizmu (I połowa XX w.).

Wśród zabytków ruchomych występujących w kościołach na terenie naszego województwa najbardziej charakterystyczne są następujące grupy obiektów:

- **Chrzcielnice kamienne** – granitowe z XII-XIII w. (powstawały zapewne wraz z kościołami) i wapienne, staranniej obrobione, o „puklowanych” czaszach, np. w Kamieniu Pomorskim, w Mechowie (gm. Pyrzyce), czy Tetyniu (gm. Kozielice), Karlinie.
- **Gotyckie malowidła ściennie** – zachowane zarówno w monumentalnych kościołach miejskich – np. w konkatedrach w: Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w szczecińskim kościele św. Jana Ewangelisty, w kościele poaugustiańskim w Chojnie, w Chociwlu, w kaplicy św. Gertrudy w Darłowie, jak i w niewielkich kościołach wiejskich – np. w Chwarszczanach (gm. Boleszkowice), w Grzędzicach (gm. Stargard), w Wełtyniu (gm. Gryfino), w Mętynie Małym (gm. Chojna) czy w Czachowie (gm. Cedynia).
- **Gotyckie, drewniane elementy wyposażenia** – ołtarze szafiaste, jak np. ołtarz główny w katedrze w Kamieniu Pomorskim, ołtarze kaplic bocznych katedry w Szczecinie (pochodzące z Ciećmierza i z Objezierza Nowego), relikty ołtarza w katedrze w Koszalinie, tryptyki w konkatedrze kołobrzesckiej i w niektórych kościołach wiejskich, a także pozostałości

stall, jak np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, czy w kościele parafialnym w Trzebiatowie.

- **Kamienne płyty nagrobne i epitafia** – gotyckie, renesansowe i barokowe, np. w Szczecinie: na Zamku Książąt Pomorskich, w kościołach św. Piotra i Pawła i pofranciszkańskim oraz w wielu kościołach na terenie województwa np. w konkatedrach w Kamieniu Pomorskim i Kołobrzegu, w kościołach parafialnych w Gryficach, czy w Dobrej k/Nowogardu.

- **Późnorenesansowe, barokowe i manierystyczne drewniane elementy wyposażenia:**

- ołtarze i ambony, np. w kościołach miejskich w: Białogardzie, Dobrej, Gryficach, Myśliborzu, Stargardzie, Kamieniu Pomorskim, Reczu, Darłowie, a także w kościołach wiejskich. Charakterystyczne dla zachodnich i południowo-zachodnich terenów województwa są ołtarze ambonowe (niem. *Kanzellaltar*) o bogatej dekoracji snycerskiej, np. w kościołach: w Kurzycku (gm. Mieszkowice), w Witnicy (gm. Moryń), Żabowie (gm. Pyrzyce) czy w Buku (gm. Dobra k. Szczecina).
- empory i loże o parapetach z bogatą dekoracją snycerską i malarską, np. w kościołach miejskich: w Dobrej k/Nowogardu i św. Gertrudy w Darłowie, czy katedrze w Kamieniu Pomorskim, w wielu kościołach wiejskich, np. w: Cisowie (gm. Darłowo), Jaroszewie (gm. Kamień Pomorski), Karnicach (gm. Karnice), Krągu (gm. Polanów), Krupach (gm. Darłowo), Oстрыm Bardzie (gm. Darłowo), Nowielinie (gm. Pyrzyce), Rakowie (gm. Krzęcin), Wielinie (gm. Polanów), Wierzbnie (gm. Pyrzyce), Witnicy (gm. Moryń), Wysiedlu (gm. Łobez), Żelewie (gm. Stare Czarnowo),
- stalle i ławy, zdobione snycersko i przeważnie polichromowane, np. w kościołach miejskich, np. w Gryfinie i św. Gertrudy w Darłowie, w kościołach wiejskich np.: w Otanowie (gm. Myślibórz), Runowie Pomorskim (gm. Węgorzyno), Jarszewie (gm. Kamień Pomorski), Witnicy (gm. Moryń).

- **Epitafia**, drewniane lub kamienne, przeważnie barokowe z polichromowaną i złożoną dekoracją – w kościołach na terenie województwa. Kilka z nich zostało przeniesionych do katedry w Szczecinie oraz do Biblioteki Miejskiej w Pyrzycach.

- **Barokowe polichromie na stropach lub sklepieniach** – np. w kościołach: św.św. Piotra i Pawła w Szczecinie, w Brzesku (gm. Pyrzyce), Dzisnej (gm. Przybiernów), Koniewie (gm. Wolin), Wierzbnie (gm. Warnice), Iwięcinie (gm. Sianów), Kwasowie (gm. Sławno), Śmiechowie (gm. Będzino), Witnicy (gm. Moryń).

- **Neogotyckie elementy wyposażenia** – ołtarze, ambony, chrzcielnice, empory, ławki i in., m.in. w kościołach miejskich w: Trzebiatowie, Mieszkowicach, Maszewie, Resku, Szczecinie-Dąbju czy kościele p.w. Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Morza w Świnoujściu.

- **Organy z dekoracyjnymi prospektami organowymi** – barokowe: w Kamieniu Pomorskim i Karnicach, neogotyckie: w Koszalinie, Maszewie, Szczecinie-Dąbju czy Trzebiatowie, neobarokowe – w Gryficach i Resku. W wielu kościołach zachowały się jedynie

szafy organowe bez instrumentu. Na terenie województwa zachowanych jest wiele instrumentów lub relikwii instrumentów powstałych od końca XVIII w. do I. 40. XX w. w szczecińskim warsztacie organmistrzowskim rodziny Grüneberg.

- **Witraże** – pochodzące z różnych epok stylowych. Z okresu późnego renesansu i baroku przetrwały małe witrażyki herbowe w niektórych kościołach wiejskich (w tym ryglowych). Liczniej reprezentowane są zespoły witraży z końca XIX i początku XX wieku neogotyckich i utrzymanych w innych formach stylowych, np. w konkatedrze w Koszalinie, w kościołach: p.w. Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, p.w. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny w Trzebiatowie, św. Krzyża i św. Jana w Myśliborzu, w Ławach (gm. Myślibórz), p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Szczecinku, w Darskowie (gm. Złocieniec) i Chmielnie (gm. Bobolice), w Juchowie (gm. Borne Sulinowo), w Sulechówku (gm. Malechowo) czy w Jedlicach (gm. Węgorzyno), w Wicewie (gm. Tychowo), a także modernistyczne, np. w kościele w Jesionowie (gm. Przelewice) czy w szczecińskim kościele p.w. Świętej Rodziny.

- **Ikony** i inne przedmioty związane z kultem w kościołach prawosławnych (fragmenty ikonostasów, szaty i naczynia liturgiczne, oprawy ksiąg, płaszczanice i in.) – pochodzące przeważnie z XIX i pocz. XX w., przywiezione najczęściej zostały z terenów wschodnich po 1945 r.

- **Obrazy, rzeźby, płaskorzeźby**, pochodzące z różnych epok stylowych, niekiedy będące pierwotnie częścią większych obiektów, wtórnie z nich wymontowanych (np. z ołtarzy, ambon, empor) znajdujące się w wielu kościołach na terenie województwa. Istnieją kościoły posiadające dekorację rzeźbiarską usytuowaną na zewnątrz budowli np. gotyckie płaskorzeźby na elewacji kościoła Piotra i Pawła w Szczecinie, płaskorzeźby na wieży kościoła Najświętszej Marii Panny Królowej Świata w Stargardzie, czy rzeźby w kościele Najświętszej Marii Panny w Chojnie.

- **Drobne sprzęty kościelne** – naczynia liturgiczne, krucyfiksy, lichtarze, kadzielnice, dzwonki mszalne, kropielnice. Za wyjątkiem krucyfiksów, zachowane stosunkowo nielicznie.

- **Dzwony** – od czasów gotyku do XX w. Na naszym terenie zachowała się niezwykle cenna grupa gotyckich, barokowych i klasycystycznych dzwonów spiżowych.

5.2. Wyposażenia i wystrój obiektów świeckich

Stosunkowo niewiele przetrwało na terenie województwa elementów wystroju i wyposażenia wnętrz świeckich. Znajdują się one w niektórych budynkach użyteczności publicznej będących własnością Skarbu Państwa (niektórych urzędów, policji, poczty, archiwum państwowego), samorządów (urzędy miast i gmin, szkoły, biblioteki), a także firm prywatnych, np. banków lub organizacji pozarządowych. Obiekty zaliczane do zabytków ruchomych zachowały się również w niektórych budynkach mieszkalnych w miastach (kamienice, wille) pozostających w posiadaniu samorządów, wspólnot mieszkaniowych i osób prywatnych, a także w wiejskich dworach i pałacach będących własnością osób prywatnych, firm, samorządów, a w dużej części Agencji Nieruchomości Rolnych.

W pojedynczych obiektach użyteczności publicznej zachowały się elementy wyposażenia ruchomego, najczęściej mebli i obrazów, na ogół przeniesionych z dworów i pałaców.

W niektórych budynkach użyteczności publicznej przetrwały jednolite zespoły stałego wyposażenia i wystroju wnętrz, jak np. sztukaterie, elementy dekoracji snycerskiej, boazerie, polichromie ścienne, witraże czy kominki. Wymienić tu należy wystrój architektoniczny wnętrz: Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie i Koszalinie, Nowego Ratusza (ob. bank) w Koszalinie, Komendy Wojewódzkiej Policji w Szczecinie, dawnego Banku Ziemińskiego przy al. Niepodległości w Szczecinie (obecnie należącego do Akademia Sztuki w Szczecinie), w ratuszu kołobrzesckim, w dawnym budynku Starostwa (ob. UMiG) w Drawsku Pomorskim, w banku przy ul. Kościuszkowców 11 w Wałczu, w kilku szkołach w Szczecinie (np. I LO) i w Wałczu (Szkoła Podstawowa nr 2 przy ul. Konopnickiej i Zespół Szkół nr 1 przy ul. Kilińszczaków 59).

Interesujące przykłady pełnego wystroju wnętrz przetrwały w dawnych willach w Szczecinie – pełniących obecnie różne funkcje – np. przy al. Wojska Polskiego: nr 84 (willa Lentza) i nr 76 (Liceum Katolickie), 115 (Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia), willi Grüneberga przy ul. Batalionów Chłopskich w Szczecinie-Zdrojach, a także wystrój Przedszkola Publicznego przy ul. P. Skargi 18 w Szczecinie. Wymienić tu również warto dekorację wnętrza ob. Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Dębnie oraz dwóch budynków (dawnych willi) szpitala w Choszcznie.

Wśród budynków użyteczności publicznej na uwagę zasługują również obiekty posiadające pojedyncze elementy wystroju, takie jak witraże, np. w: szpitalu w Barlinku, budynku Urzędu Miasta i Gminy w Dębnie, ratuszach w Karlinie, Złocięncu i Sławnie, gmachu Urzędu Stanu Cywilnego w Myśliborzu.

Wiele elementów wystroju zaliczanych do zabytków ruchomych zachowało się w kamienicach, głównie w Szczecinie, ale także w Świnoujściu, Koszalinie, Szczecinku, Wałczu i innych miastach. Spośród elementów dekoracji wnętrz wymienić należy: wystroje malarskie i sztukatorskie przejazdów bramnych, częstokroć ukryte pod warstwami przemalowań (np. ul. Obrońców Stalingradu w Szczecinie) czy klatki schodowe ze snycersko opracowanymi balustradami lub z dekoracją malarską (np. w Koszalinie – ul. Spółdzielcza 17, ul. Zwycięstwa 189 czy ul. Niepodległości 40). W niektórych lokalach sklepowych kamienic zachowały się cenne elementy wystroju, takie jak płytki ceramiczne na ścianach i ladach oraz haki metalowe (np. w dawnym sklepie mięsny przy ul. B. Krzywoustego 53 w Szczecinie oraz w sklepie mięsny przy ul. Zwycięstwa 135 w Koszalinie), wyposażenie stolarsko-snycerskie aptek (np. przy pl. Grunwaldzkim oraz na rogu al. Piastów i ul. A. Małkowskiego w Szczecinie). W wielu mieszkaniach przetrwały elementy dawnego wystroju i wyposażenia: stolarka drzewiowa, boazerie, sztukaterie, piece kaflowe czy witraże (np. Szczecin, Świnoujście, Koszalin, Mieszkowice, Lisie Pole, Trzebież, Darłowo).

W większości zamków, pałaców i dworów regionu nie zachowały się pierwotne, ruchome elementy wyposażenia, takie jak meble czy obrazy. Przetrwały natomiast pozostałości ich wystroju, na stałe związane z architekturą, takie jak: sztukaterie, drewniane

okładziny stropów, elementy stolarsko-snycerskiego wyposażenia, takie jak: boazerie, schody z balustradami, piece kaflowe i kominki oraz witraże.

Wśród rezydencji na terenie Pomorza Zachodniego wyjątkowe miejsce zajmuje Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, w którym zgromadzony jest wyjątkowy zespół najstarszych i najcenniejszych zabytków ruchomych, do których należą np. renesansowe polichromie Wieży Więziennej, zespół sarkofagów książęcych, czy renesansowych kamiennych płyt pamiątkowych i erekcyjnych. We wnętrzach eksponowane są też meble i elementy wyposażenia (z XVIII, XIX i początku XX w.) pozyskane z innych obiektów. Meble przechowywane są również w zamkach na terenie województwa, np. w Darłowie, Tucznie, Starym Zamku w Płotach, czy dworze w Buku (gm. Przybiernów).

W niektórych pałacach i dworach zachowały się przykłady kompleksowego wystroju wnętrz, jak np. w: pałacu w Czernikowie (gm. Myślibórz), Kłopotowie (gm. Dygowo), Mostach (gm. Goleniów), Radzimi (gm. Radowo Małe), Żelmowie (gm. Radowo Małe), Trzebieszewie (gm. Szczecinek), czy Białowasach (gm. Barwice). W innych obiektach przetrwały mniejsze zespoły wystroju wnętrz lub pojedyncze elementy, np. w pałacu w Naclawiu (gm. Polanów), w Kraśniku Koszalińskim, w Siemczynie (gm. Czaplinek), Trzygłowie (gm. Gryfice). Unikatowy charakter w skali województwa i kraju ma barokowa polichromia sali balowej dworu w Świerznie (gm. Świerzno).

Spośród licznych niegdyś sztukaterii na terenie województwa szczególne miejsce zajmuje – reprezentująca wysoki poziom artystycznego wykonania – barokowa dekoracja wnętrz zamku w Swobnicy (obecnie częściowo zdjęte i zabezpieczone). Na uwagę zasługują też rozbudowane zespoły dekoracji sztukatorskich w pałacach z końca XIX i pocz. XX w., np. w Czernikowie (gm. Myślibórz).

W niektórych dworach i pałacach zachowały się cenne witraże, np. w Kłopotowie (gm. Dygowo), Rąbinie (gm. Rąbino) czy Żelmowie (gm. Radowo Małe).

Na elewacjach niektórych budynków, głównie w miastach, zachowały się elementy wystroju architektonicznego, takie jak pełnoplastyczne rzeźby, płaskorzeźby. Do najbardziej okazałych przykładów wystroju rzeźbiarskiego gmachów użyteczności publicznej w Szczecinie należą figury z fasad Czerwonego Ratusza czy dawnego Banku Ziemskiego przy al. Niepodległości, z okresu późniejszego – ceramiczne płaskorzeźby ze starego kina w Sławnie. Liczne są również przykłady detalu architektonicznego elewacji kamienic (np. w ciągu zabudowy przy ul. Zwycięstwa w Koszalinie, przy ul. św. Wojciecha 2, al. J. Piłsudskiego i pl. Grunwaldzkim w Szczecinie oraz przy ul. Hołdu Pruskiego w Świnoujściu), a także willi (w większości w Szczecinie) i pensjonatów (głównie w Świnoujściu i Międzyzdrojach). Unikatowym przykładem na naszym terenie jest barokowe sgraffito z przedstawieniem słońcy Hansken na jednej z kamienic przy rynku w Trzebiatowie. Do najmłodszych – jednak niezwykle wartościowych pod względem artystycznym – zabytków należy mozaika na elewacji kina „Kosmos” w Szczecinie.

5.3. Obiekty małej architektury

Istnieje grupa nieruchomości obiektów budowlanych, określanych mianem „małej architektury” – zaliczanych do zabytków ruchomych – usytuowanych na placach wiejskich i miejskich, cmentarzach przykościelnych i gminnych oraz przy drogach. Stanowią one własność samorządów, parafii, w pojedynczych przypadkach osób prywatnych. Są to elementy zagospodarowania terenu takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, fontanny, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

W naszym regionie pozostało niewiele pomników z XIX i pocz. XX w. W Szczecinie są to: kolumna-pomnik żołnierzy poległych w wojnach napoleońskich na kopcu przy ul. Unii Lubelskiej, pomniki Kornela Ujejskiego (popiersie przewiezione ze Lwowa) i kondotiera Bartolomea Colleonego (kopia pomnika z dawnego Muzeum Miejskiego w Szczecinie), zaś na terenie województwa np.: częściowo zniszczony obelisk z pocz. XIX w. w parku pałacowym w Starogardzie Łobeskim oraz pomnik dr. Kocha przy dawnym sierocińcu w Moryniu. Cokoły niektórych pomników o znacznej wartości artystycznej po 1945 r. zostały wtórnie wykorzystane do ekspozycji współczesnych rzeźb – np. pomnika Adama Mickiewicza w Szczecinie i Mieszka I w Mieszkowicach. Stosunkowo liczną grupę na terenie województwa stanowią natomiast pomniki – i ich relikty – poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich, dawnych mieszkańców, usytuowane na placach i cmentarzach przykościelnych małych miasteczek i wsi, a także na czynnych cmentarzach, np. Centralnym w Szczecinie.

Nieliczną grupę stanowią też rzeźby plenerowe, zarówno w Szczecinie, jak i na terenie województwa. Zachowane obiekty pochodzą z XVIII, XIX i XX w. Wśród nich na uwagę zasługują: późnobarokowa grupa rzeźbiarska Flory z placu Orła Białego w Szczecinie (dawniej w zwieńczeniu szczecińskiego pałacu Grumbkowa), rzeźba Herkulesa Walczącego z Centaurem na tarasie Wałów Chrobrego w Szczecinie, grupa rzeźbiarska tzw. Miłosiernego Samarytanina z lat 30. XX w. przy ul. Unii Lubelskiej w Szczecinie czy posąg Apolla z parku leśnego w Zatoni Dolnej (gm. Chojna) z dawnego pałacu margrabiów brandenburskich w Schwedt, ob. w depozycie Muzeum Narodowego w Szczecinie. Z obiektów powstałych po 1945 r., reprezentujących plastykę współczesną do najcenniejszych należą dwie rzeźby autorstwa Władysława Hasióra – „Płonące Ptaki” w Parku Kasprowicza w Szczecinie i „Płomienne Ptaki” w Koszalinie.

Na terenie województwa zachowało się kilka wartościowych fontann. Najstarszą i najcenniejszą jest barokowa fontanna z 1732 roku na placu Orła Białego w Szczecinie (obecnie nieczynna). Wśród szczecińskich fontann znacznymi wartościami artystycznymi odznaczają się także: architektoniczna obudowa i basen szczecińskiej fontanny Sediny (projekt Ottona Rietha, rzeźba Manzel) z 1898 roku, zachowany mimo zniszczenia grupy rzeźbiarskiej, fontanna z rzeźbą „Chłopiec z harmonią” przy Urzędzie Miasta (z ok. 1927 r.) i Ptasia Fontanna w ogrodzie różanym parku Kasprowicza (Kurt Schwerdtfeger, 1935 r.). Poza Szczecinem przetrwały m.in. fontanny na rynkach w Barlinku (proj. Knut Ackermann), Darłowie (proj. Wilhelm Gross) oraz przed pałacem w Pstrowicach (gm. Pyrzyce). Obiektem o wyjątkowym znaczeniu jest tzw. Święta Studnia (Studnia św. Ottona) w Pyrzycach, upamiętniająca chrzest miejscowej ludności w XII w.

Na terenie województwa istnieją również kapliczki przydrożne; najstarsze (w tym XIX-wieczne) zlokalizowane na terenie powiatu wałeckiego. Do najcenniejszych i najstarszych w regionie zabytków małej architektury należą trzy średniowieczne kamienne krzyże pokutne z: Krępcewa (gm. Dolice), Trzebiatowa, Stargardu. Na niektórych cmentarzach zachowały się pomniki nagrobne o dużej wartości artystycznej, np. w Gozdowicach (gm. Mieszkowice), czy Stolcu (gm. Dobra k. Szczecina), a także na cmentarzach np. w Wałczu i Centralnym w Szczecinie.

Do charakterystycznych elementów krajobrazu miejskiego należą szczecińskie pompy uliczne końca XIX i pocz. XX w., z których jedna została przeniesiona do Nowego Warpna.

6. RELIKTY OSADNICTWA PRADZIEJOWEGO (ZARYS ZAGADNIENÍ)

Niezwykle trudno ocenić obecny stan zachowania i waloryzować archeologiczne dziedzictwo Pomorza Zachodniego ze względu na jego specyficzny przedmiot i metodykę badań. Jak dotąd najważniejsze i zasadnicze znaczenie w kształtowaniu się zasobu źródeł archeologicznych przyniosła realizacja programu pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP).

Do chwili obecnej badaniami powierzchniowymi wykonanymi w ramach AZP objęto około 90% powierzchni województwa zachodniopomorskiego. Na krajobraz archeologiczny województwa składa się ponad 35000 stanowisk archeologicznych. Są to przede wszystkim relikty związane z miejscem zamieszkania (ślady i punkty osadnicze, osady, grodziska – pozostałości grodów, obecnie widoczne w postaci własnej formy terenowej) bądź pochówku (cmentarzyska różnego obrządku, w tym z grobami kurhanowymi, które podobnie jak grodziska posiadają czytelne w krajobrazie formy w postaci wyniesień, pagórków, kopców).

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenie województwa zachodniopomorskiego pochodzą z okresu schyłkowego paleolitu między 10000 a 9000 lat p.n.e. i należy je łączyć z grupami ludności, których działalność znana jest z kilkudziesięciu stanowisk archeologicznych skupionych na dwóch obszarach województwa (rejon tanowsko-szczeciński oraz obszar między Parsętą a Wieprzą). Są to miejsca zwykle nieczytelne w krajobrazie, a znajdowane krzemienne i rogowe przedmioty są jedynymi pozostałościami wytwórczości tej formacji społeczno-gospodarczej. Podobnie charakteryzują się ślady działalności ludzi z okresu mezolitu. Obszar występowania stanowisk z tego okresu można ograniczyć do kilku stref krajobrazowych (Nizina Szczecińska, środkowa część Nizin Nadmorskich, rejon Pojezierza Pomorskiego).

Przełomowe zmiany w rozwoju kulturowym Pomorza Zachodniego nastąpiły w okresie neolitu, kiedy to pojawiły się formy stałego osadnictwa (gospodarka rolniczo-hodowlana) stanowiącego podstawę zmian cywilizacyjnych. Od V tysiąclecia p.n.e. krajobraz kulturowy województwa kształtowany był przez ludność kultury ceramiki wstęgowej rytej, której ślady osadnictwa zarejestrowano w dorzeczu dolnej Odry, nad brzegami Płoni, w rejonie ziemi pyrzyckiej. Kolejnym cyklem kulturowym, mającym widoczny wpływ na kształtowanie się neolitycznego krajobrazu kulturowego całego województwa, była kultura pucharów lejkowatych (IV-III tysiąclecie p.n.e.) z charakterystycznym

zróznicowaniem obrządku pogrzebowego, czego widocznym przejawem są grobowce megalityczne jak grobowce z nasypami podłużnymi (trójkątnymi, trapezowatymi i prostokątnymi) czy wziemne groby skrzynkowe (formy zbudowane z płyt kamiennych), które dzisiaj w postaci własnej formy terenowej występują w skupiskach bądź pojedynczo, najliczniej na terenie skupiska pyrzyckiego i na północno-wschodniej rubieży Puszczy Goleniowskiej. Wyjątkowym przykładem jest kamienny grobowiec (dolmen) w Borkowie. Podobne cechy obrządku pogrzebowego (grobowce megalityczne) cechowały drugą znaczącą kulturę okresu neolitu – kulturę amfor kulistych.

Kolejne zmiany w rozwoju osadniczym i wierzeniach, a więc także w tradycji obrządku pogrzebowego nastąpiły w okresie epoki brązu (III-I tysiąclecie p.n.e.). W tym czasie obszar województwa zachodniopomorskiego nie stanowił jednolitej prowincji kulturowej. Najistotniejsze zmiany nastąpiły za sprawą ludów z kręgu kultury łużyckiej w II tysiącleciu p.n.e. (kilka tysięcy stanowisk archeologicznych). Ich przejawem było przede wszystkim wprowadzenie nowego zwyczaju chowania zmarłych (ciałopalenie). Skremowane szczątki grzebano w urnach (popielnicach) bądź bezpośrednio do ziemi (grób bezpopielnicowy), a powszechną formą grobu stał się grób płaski (z obwarowaniem lub bez), a także popielnicowy i bezpopielnicowy. Do charakterystycznych zachowanych w krajobrazie pozostałości tej formacji kulturowej świadczących o postępującym rozwoju społeczno-gospodarczym należy zaliczyć relikty budownictwa grodowego pochodzące z początków epoki żelaza (około 700-500 p.n.e.). Najważniejsza sieć grodzisk łużyckich zlokalizowana jest na terenach wzdłuż Odry (m.in. Lubin, Szczecin, Myślibórz, Cedynia, Swobnica).

Następne zmiany mające wpływ na kształtowanie się krajobrazu kulturowego województwa nastąpiły wraz z początkiem okresu rzymskiego w I tysiącleciu n.e. za sprawą ludów kultury wielbarskiej, której cechą charakterystyczną jest birytualny obrządek pogrzebowy i zwyczaj wyposażania pochówków, najczęściej pozbawionych broni i narzędzi z żelaza. Zmarłych grzebano na cmentarzyskach płaskich (starsze) oraz kurhanowych z kręgami i stellami kamiennymi (młodsze II-III w.n.e.). Pierwsze występują raczej w zachodniej części województwa, drugie zaś koncentrują się w części wschodniej, gdzie najbardziej znanym jest cmentarzysko w Grzybnicy.

Schyłek starożytnego osadnictwa na Pomorzu i początki osadnictwa wczesnośredniowiecznego nastąpił około połowy VI wieku n.e. Krajobraz kulturowy okresu początku wczesnego średniowiecza na obszarze zachodniopomorskim jest wytworem małych plemion o różnej etniczności, a w kolejnym etapie plemion słowiańskich. Najczytelniejszymi w terenie pozostałościami osadnictwa słowiańskiego jest kilkaset grodzisk datowanych na okres od VIII wieku, o zróżnicowanej wielkości i formach odpowiadających pełnionym funkcjom; umiejscowionych przede wszystkim wzdłuż stref doli rzecznych i na wyniesieniach ponad jeziorami. Nie sposób w tym miejscu wymienić wszystkich, na pewno do najbardziej znanych możemy zaliczyć grodziska w m. Bardy, Cedynia, Drawsko Pomorskie, Klęskowo (Szczecin), Kłopotowo, Krąg, Lubin, Moryń, Mścięcino (Szczecin), Swobnica, Szczecin, Wolin, Żydowo. Kolejną

znaczącą grupą funkcjonalną rzutuującą na krajobraz kulturowy tego okresu są cmentarzyska, w tym mające własną formę krajobrazową cmentarzyska kurhanowe (m.in. Bardy, Kłopotowo, Wolin). Z okresu wczesnego średniowiecza znamy też reliktu kilku tysięcy osad otwartych.

7. KOLEKCJE, ZBIORY

Wojewódzki Konserwator Zabytków nie wpisał do rejestru zabytków, ani nie włączył do wojewódzkiej ewidencji zabytków, żadnej kolekcji przedmiotów zabytkowych – co nie oznacza, iż nie ma takich w województwie, ale że właściciele kolekcji o to nie zabiegają. Oprócz prywatnych, istnieją zbiory znajdujące się w posiadaniu różnych instytucji państwowych, samorządowych oraz organizacji pozarządowych.

8. ZBIORY MUZEALNE

W ustawowo przyjętym systemie ochrony zabytków ważną rolę odgrywają muzea, które nie tylko chronią zabytki – w tym zwłaszcza ruchome – ale też prowadzą badania naukowe oraz różnego rodzaju działania popularyzatorskie i edukacyjne. Muzea gromadzą niezastąpiony zbiór materiału źródłowego do badań historii i kultury regionu, a tym samym służą budowaniu lokalnej tożsamości i identyfikacji z przestrzenią kulturową. Obiekty znajdujące się w zbiorach muzealnych nie są wpisywane do rejestru zabytków, lecz do inwentarzy muzealnych, co wynika z uregulowań ustawowych.

W województwie zachodniopomorskim według danych GUS z 31.12.2015 działa 30 placówek muzealnych (w liczbie tej mieszczą się zarówno muzea, jak i ich oddziały) na 926 funkcjonujących w kraju. Są to zarówno muzea o statucie zarejestrowanym w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jak i zbiory, które udostępniają samorządy i podlegające im instytucje kultury, organizacje pozarządowe, instytucje naukowe i osoby prywatne, a oficjalne ich statuty nie zostały zarejestrowane. W zbiorach muzeów województwa zachodniopomorskiego uwzględnianych przez GUS znajdowały się 31.12.2015 prawie 243 tysiące muzealiów. Najliczniejsze zbiory posiadają Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum w Koszalinie i Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu. W większości muzeów regionu zbiory liczą od kilkuset do kilku tysięcy zabytków.

W województwie nie ma żadnej placówki prowadzonej wyłącznie przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego; placówką prowadzoną przez samorząd województwa wspólnie z Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego jest jedynie Muzeum Narodowe w Szczecinie.

Placówki prowadzone przez starostwa powiatowe i miasta na prawach powiatu:

1. Muzeum w Koszalinie
2. Muzeum Zamek Księżąt Pomorskich w Darłowie
3. Muzeum Techniki „Zajezdnia Sztuki” w Szczecinie
4. Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu

5. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Świnoujściu.

Placówki prowadzone przez samorządy gminne:

1. Muzeum w Białogardzie
2. Muzeum Historii Ziemi Kamieńskiej w Kamieniu Pomorskim
3. Muzeum Ziemi Karlińskiej w Karlinie
4. Muzeum Walk o Wał Pomorski w Mirosławcu
5. Muzeum Pojezierza Myśliborskiego w Myśliborzu
6. Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu
7. Muzeum Regionalne w Szczecinku
8. Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie
9. Muzeum Ziemi Wałeckiej w Wałczu
10. Muzeum Regionalne w Wolinie
11. Muzeum Regionalne w Barlinku (w strukturach Barlineckiego Centrum Kultury)
12. Muzeum Regionalne w Bobolicach (w strukturach Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury)
13. Muzeum Regionalne w Cedyni (w strukturach Cedyńskiego Centrum Kultury i Sportu)
14. Muzeum Pamiątek I Armii Wojska Polskiego oraz Dziejów Ziemi Mieszkowickiej w Gozdowicach i Starych Łysogórkach (w strukturach Miejskiego Ośrodka Kultury w Mieszkowicach)
15. Muzeum Pałacowe (w Trzebiatowskim Ośrodku Kultury w Trzebiatowie).

Placówki prowadzone przez instytucje lub osoby prywatne:

1. Muzeum Przyrodnicze Wolińskiego Parku Narodowego w Międzyzdrojach
2. Muzeum Geologiczne Uniwersytetu Szczecińskiego w Szczecinie
3. Muzeum Kamieni w Kamieniu Pomorskim, prywatne
4. Muzeum Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej.

Większość siedzib muzealnych regionu to budynki zabytkowe, co przyczynia się to do zwiększenia atrakcyjności tych placówek dla zwiedzających, ale wymaga jednocześnie zainwestowania znacznych środków finansowych na właściwe przechowywanie oraz zabezpieczenie, a także eksponowanie muzealiów w zabytkowych wnętrzach.

Część nie posiada odrębnych siedzib, dzieląc się budynkiem z innymi instytucjami. Mimo zwiększonych w ostatnich kilku latach nakładów i odnowieniu kilku obiektów muzealnych (Muzeum Narodowe w Szczecinie, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie) czy przeznaczenia na potrzeby muzeów nowo zbudowanych budynków (Centrum Dialogu Przełomy), istnieją potrzeby dalszych inwestycji. Muzea starają się pozyskiwać na działalność statutową fundusze z programów MKiDN i środków unijnych, ale te środki nie pokrywają wszystkich potrzeb.

Tylko największe muzea posiadają własne pracownie konserwatorskie, dysponujące wysoko wykwalifikowanymi specjalistami. Część placówek muzealnych boryka się z trudnościami

kadrowymi, większość nie ma własnych pracowni konserwatorskich. Brak funduszy odbija się również na jakości i atrakcyjności organizowanych wystaw. Konieczne jest wspomaganie muzeów w staraniach o zwiększenie atrakcyjności wystaw i liczby zwiedzających muzea. Sieć muzeów województwa zachodniopomorskiego rozmieszczona jest nierównomiernie, w Szczecinie znajduje się 1/3 placówek.

Zabytki ruchome o wartości muzealnej gromadzone są także w kościołach i innych obiektach sakralnych, a ponadto w bibliotekach, archiwach lub szkołach oraz jako wyodrębnione ekspozycje o charakterze muzealnym.

Za niezwykle pożyteczne należy uznać ciekawe inicjatywy lokalne, najczęściej wspierane przez władze gminne – Izbę Muzealną w Czaplinku, Izbę Historyczną w Pełczycach, Muzeum Ziemi Doberskiej w Bibliotece Gminnej w Dobrej k. Nowogardu, Ośrodek Dokumentacji Dziejów Ziemi Goleniowskiej czy Muzeum Ziemi Choszczeńskiej (funkcjonujące w budynku szkoły), izbę muzealną w Bornem Sulinowie (nazwa własna: Budynek Kulturalno-Oświatowy w Bornem Sulinowie), Muzeum PGR w Bolegorzynie – które nie tylko gromadzą i eksponują zabytki związane z regionem, ale też prowadzą działalność edukacyjną.

Funkcjonują też ekspozycje organizowane przez stowarzyszenia pozarządowe, osoby prywatne – np. Muzeum Obrony Wybrzeża w Forcie Gerharda (Świnoujście), wystawa w hangarze lotniczym Fundacji Fort-Rogowo czy Galeria Historyczna przekształcona w Muzeum Historyczne „Skarb” na terenie dawnej fabryki benzyny syntetycznej Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Polickiej „Skarb”, ciesząc się dużą popularnością. Własne placówki wystawiennicze prowadzą też instytucje, firmy, uczelnie – np. Zakład Wodociągów i Kanalizacji w Szczecinie, Książnica Pomorska, Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie, Pomorski Uniwersytet Medyczny czy przez osoby prywatne – np. Prywatna Izba Muzealna w Bornym Sulinowie, Muzeum Wł. Wysockiego w Koszalinie, prywatna kolekcja rzeźb ludowych z terenu ziemi darłowskiej w Starym Jarosławiu, prywatne kolekcje etnograficzne w Dąbkach (pod Darłowem) i Gosławiu (pod Trzebiatowem).

Liczba takich placówek ciągle wzrasta, świadcząc o rosnącym zainteresowaniu historią i dziejami regionu, ale w dalszym ciągu na terenie 2/3 gmin województwa zachodniopomorskiego nie ma żadnego muzeum lub innej placówki zajmującej się gromadzeniem i eksponowaniem zabytków historycznych – w tym etnograficznych. Niepokojący jest brak dostatecznego wsparcia ze strony samorządów dla lokalnych inicjatyw mających na celu stworzenie choćby niewielkich kolekcji pamiątek przeszłości. Mimo wielokrotnych apeli środowisk naukowych i konserwatorskich, nadal brak jest skansenu czy parku etnograficznego w regionie, chroniącego obiekty tradycyjnego budownictwa wiejskiego i architektury przemysłowej.

9. WARTOŚCI NIEMATERIALNE

Najistotniejszym i najbardziej widocznym przejawem tradycji niematerialnej z czasów książęcych jest średniowieczny herb Pomorza Szczecińskiego – czerwony gryf na białym polu, przyjęty urzędowo dla całego obszaru Pomorza w 1881 r. Motyw gryfa, głęboko

zakorzeniony w tożsamości kulturowej regionu, odnaleźć można również w herbach – niegdyś żyjących na Pomorzu – rodzin szlacheckich, a także herbach miast i ziem regionu. Wymienić tu można herby miast Banie, Dobra, Dobrzany, Darłowo, Gryfice, Pyrzyce, Sianów, Sławno, Słupsk, Stargard, Trzebiatów, Wolin i wiele innych.

Używana od niemal tysiąca lat nazwa krainy geograficzno-historycznej: *Pomorze*, *Pommern*, *Pomerania*, obejmuje znacznie większy obszar niż obecne województwo zachodniopomorskie. Region geograficzno-historyczny o tej nazwie swym zasięgiem wykracza poza granice Polski świadcząc o wielonarodowym i wieloetnicznym charakterze dziedzictwa kulturowego. Sama nazwa regionu, którego część położona na terenie Polski jest podzielona między dwa województwa, jest elementem tradycji, należąc do dziedzictwa niematerialnego. Województwo zachodniopomorskie zajmuje część historycznego Pomorza, zwanego dawniej Hinterpommern, obecnie nazwaną Pomorzem Zachodnim. Region ten w swoich dziejach – w całości lub częściach – należał do Księstwa Pomorskiego, Brandenburgii, Szwecji, Prus i Polski, stąd np. pozostałości w nazewnictwie geograficznym i miejscowym.

Intensywny napływ ludności z zachodu w ramach wielowiekowego procesu kolonizacji – tak żywołowej jak i planowej – spowodował, że żyjąca na tym obszarze ludność rodzima została zasymilowana. Na teren Pomorza przybyli w różnym czasie osadnicy z niekiedy bardzo odległych regionów Europy – jak np. francuscy hugenoci uciekający przed prześladowaniami religijnymi, czy koloniści z południowych obszarów Niemiec. W wieku XIX teren obecnego województwa zachodniopomorskiego nabrał cech jednorodnych etnicznie. Na podstawie literatury i świadectw materialnych oraz dużej liczby różnorodnych stowarzyszeń i związków pielęgnujących lokalne tradycje, można stwierdzić, że w tym samym czasie miał miejsce rozwój poczucia tożsamości regionalnej. Regionalizm wynikał z wielowiekowej tradycji autonomii kulturowej i środowiskowej, która przetrwała mimo zmieniającej się przynależności państwowej.

Ostatnie siedemdziesięciolecie przyniosło Pomorzu Zachodniemu zasadnicze zmiany na politycznej i społecznej mapie – region włączony został w 1945 roku w granice Polski. W przeciągu paru lat nastąpiła całkowita wymiana ludności i co za tym idzie, przerwanie naturalnego rozwoju kulturowego regionu. Przybyli tutaj Polacy pochodzili głównie z ziem centralnych i wschodnich Rzeczypospolitej. Nowi mieszkańcy pozbawieni swoich korzeni i tradycyjnych związków społecznych z trudem wrastali w nowy, obcy krajobraz. Miała ułatwić im to propaganda wykorzystująca argumenty historyczne dla wzmocnienia racji politycznych. Jej skuteczność okazała się jednak dość nikła, gdyż nie można mówić o pełnej identyfikacji z tradycją historyczną regionu, którą przedstawiano najczęściej w sposób subiektywny. Polityka polonizacji terenów Pomorza Zachodniego oznaczała często nie tylko niszczenie obiektów kojarzonych z niemiecką historią regionu, ale także usuwanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. W wyniku wymiany ludności zaginęła pamięć legend i tradycji miejscowych, natomiast pojawiły się zwyczaje i tradycje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. W efekcie wymieszania obyczajów przywiezionych z różnych regionów II Rzeczypospolitej,

z których żadne nie zdołało zdominować innych, powstał konglomerat kulturowy, który z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji.

Od kilkunastu lat obserwujemy wzmożone zainteresowanie historią lokalną, co po części wynika ze zmian ustrojowych po 1989 r. w Polsce. Mimo oczywistych różnic kulturowych oraz czasami barier językowych, obecni mieszkańcy województwa zachodniopomorskiego starają się poszerzać swą wiedzę o miejscu, w którym żyją. Nie można nazwać tego szukaniem korzeni, bo tych przecież należy szukać najczęściej poza regionem, bardziej słuszne jest określenie tego procesu jako kolejny stopień osvajania i wrastania w krajobraz, w którym żyją już kolejne pokolenia nowych mieszkańców. Proces ten ma swoje pozytywne konsekwencje w postaci inicjatyw lokalnych, mających na celu ochronę lub konserwację pamiątek przeszłości.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego zwracamy uwagę również na miejsca historyczne, które z racji wydarzeń jakie się na nich rozegrały, winny być objęte opieką i ochroną. Są to:

- Cedynia – miejsce bitwy wojsk Mieszka I z Brandenburczykami w 972 r.
- Kołobrzeg – Białogard – Pyrzyce – Stargard – Maszewo – Kamień Pomorski – Wolin – Szczecin – miasta na szlaku wyprawy Bolesława Krzywoustego w latach 1102 – 1121.
- Szczecin – Wolin – Kamień Pom. – Cedynia – Myślibórz – Trzcianko Zdrój – Barlinek – Świdwin – Banie – Drawno – Dobra – walki o niezawisłość Pomorza Zachodniego w wiekach XII – XVI.
- Szczecin – Koszalin – Dąbie – Stargard – Darłowo – Białogard – Kamień Pomorski – Gryfino – Banie – Widuchowa – okres wojny trzydziestoletniej, l.1618-1648.
- Stargard – Szczecin – Chociwel – Swobnica – Gryfino – Trzebiatów – Kołobrzeg – wojny ze Szwecją w wiekach XVII i XVIII.
- Szczecin – Kołobrzeg – Stargard – Maszewo – Nowogard – Trzebiatów – Szczecinek – Miastko – wojny napoleońskie.
- Miejsca walk w czasie II wojny światowej, m.in. w: Kołobrzegu, Siekierkach i Wierzchowie.
- Miejsce bitwy pod Sarbinowem.
- Miejsca historycznie związane z osobami, m.in.: Zofii von Anhalt-Zerbst (późniejszej cesarzowej Rosji Katarzyny Wielkiej), Friedricha von Wrangla, Carla Lewego, Carla Adolfa Lorenza, Antona Dohrna (Szczecin), Friedricha Gilly'ego (Szczecin-Dąbie), Joachima Nettelbecka (Kołobrzeg), Johanna Gottlieba Georgi (Trzebiatów), Ewalda Jurgena von Kleista (Wicewo k/Białogardu, Kamień Pomorski), Johanna Micraeliusa (Koszalin), Johanna Bugenhagena (Wolin), Wihelma Gropius, Wilhelma Grossa, rodziną Grüneberg.

Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego rozpoczął nabór wniosków o wpis na „Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego”. Opracowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa program, którego elementem jest Lista, koncentruje się na ochronie żywego, niematerialnego dziedzictwa kulturowego poprzez podtrzymywanie jego ciągłego

trwania i przekazywania z pokolenia na pokolenie. Ważną rolę w realizacji Programu mają do odegrania m.in. jednostki samorządu terytorialnego. Ministerstwo zachęca samorządy do włączenia się do Programu poprzez gromadzenie informacji na temat dziedzictwa niematerialnego w Polsce, inicjowanie programów, mających na celu ochronę dziedzictwa oraz współpracę w zakresie działań, związanych z jego ochroną, dokumentacją i popularyzacją.

Rozpoczęcie naboru wniosków – w styczniu 2013 r. – zostało ogłoszone w 95. rocznicę śmierci Wojciecha Kętrzyńskiego, badacza kultury polskiej na terenie Warmii, człowieka, którego pasja badawcza wynikała z potrzeby poznania własnych korzeni poprzez odkrywanie dziedzictwa rodzimej ziemi. Krajową listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a wnioski o umieszczenie zjawisk dziedzictwa niematerialnego na Liście przyjmuje Narodowy Instytut Dziedzictwa. Wnioski mogą być składane przez społeczności lokalne, organizacje pozarządowe, instytucje i osoby prywatne. Dotychczas (luty 2017 r.) na Liście nie ma zjawisk z terenu województwa zachodniopomorskiego.

IV. WALORYZACJA I OCHRONA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO WOWOJEWÓDZTWA

1. OCHRONA W PLANIE ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Wartości kulturowe – niezależnie od ich rodzaju, natomiast w związku z intensywnością występowania – w połączeniu ze specyficznymi i również wartymi ochrony formami środowiska naturalnego – tworzą na terenie województwa zachodniopomorskiego wyraźnie wyodrębniające się zespoły, które w opracowaniu BDZ do nowelizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego nazwano **Obszarami Krajobrazowo-Kulturowymi (OKK)**. W działaniach związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami należy dążyć do korelacji zadań z uwzględnieniem kontekstu kulturowego i środowiskowego.

Zdefiniowane w analizie obszary krajobrazowo-kulturowe (OKK) zostały wpisane do Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, przyjętego przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego uchwałą⁸.

OKK 01 „AUTOSTRADA”

Obszar wzdłuż autostrady „berlinki” na odcinku od Storkowa do Lisowa, położony w większej części w granicach gminy Stara Dąbrowa, na wschodzie w gminach Chociwel i Marianowo. OKK na terenie Równiny Nowogardzkiej, ze wschodnimi krańcami na Pojezierzu Ińskim.

Walory kulturowe

Archeologia: w m. *Krzywnica*, w zakolu rzeki Karpiel, przy torach kolejki wąskotorowej znajduje się wzgórze wczesnośredniowiecznego grodziska z czytelnym w terenie podgrodzciem w kształcie półksiężyca. Na grodzisku zachowały się fragmenty murów późniejszego, średniowiecznego zamku.

W XIII-XIV w. obszar zasiedlony z inicjatywy rodu Ostenów. Średniowieczny rodowód zdecydowanej większości miejscowości pozostał czytelnym m.in. w zachowanych układach oraz miejscu posadowienia i architekturze kościołów. Kamienne kościoły późnogotyckie (XV/XVI w.) z ceglanyymi szczytami zdobionymi blendami występują w większości wsi (w Białuniu, Parlinie, Łęczycy, Nowej Dąbrowie, Starej Dąbrowie, Dzwonowie, Bobrownikach, Rosowie). Z XIX w. pochodzą kościoły w Chlebówku i Storkówku, także wzniesione z kamienia.

Z dawnych rezydencji z folwarkami do najcenniejszych należy zaliczyć: zespoły pałacowo-parkowo-folwarczne w Dzwonowie i w Nowej Dąbrowie oraz parki w Białuniu, Chlebówku, Parlinie, Łęczynie, Starej Dąbrowie, Storkówku. Ubogi w zieleni krajobraz urozmaicają

---

⁸ Waloryzacja zasobu została oparta na opracowaniu zawartym w WPONZ WZ 2013-2017, które zasadniczo pozostaje aktualne w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa zachodniopomorskiego.

obsadzenia dróg oraz zadrzewienie historycznych cmentarzy. Osią komunikacyjną obszaru jest nieukończona autostrada, która miała połączyć Berlin i Królewiec, tzw. berlinka, budowana w latach 30. i 40. XX w., z budowlami inżynieryjnymi (mosty, wiadukty, przepusty) przygotowanymi pod dwa pasy jezdne. Są to obiekty o żelbetowej konstrukcji. Prostą formę mostów i wiaduktów wzbogacają przyczółki i filary licowane kamiennymi blokami lub cegłą. Na zjazdach do miejscowości przy autostradzie zachowały się nawierzchnie z granitowej kostki.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Korzystne warunki glebowe spowodowały intensywne zagospodarowanie terenu pod uprawy i wykształcenie typowo rolniczego krajobrazu. Wśród wydłużonych, lekko falistych wzniesień pokrytych polami uprawnymi pasami ciągną się obniżenia terenu zajęte zazwyczaj przez użytki zielone. Przy wschodniej granicy obszaru na wschodniej krawędzi doliny Krąpieli znajduje się jedyne w gminie Stara Dąbrowa wyniesienie kemowe. W północno-wschodniej części gminy występują moreny bobrownickie - pasmo wałów i wzgórz morenowych rozciągających się od doliny Krąpieli w okolicy Rosowa po dolinę rzeki Krąpy w okolicy Dzwonowa. Otwarte, rolnicze tereny powodują ekspozycję miejscowości. Miejscami posiadającymi szczególne walory widokowe są odcinki autostrady koło Łęczyny i Krzywnicy, odcinki drogi Kicko – Chlebówko, oraz krawędź doliny Krąpieli pod Krzywnicą z szerokim widokiem w kierunku południowym.

Elementy charakterystyczne

Na obszarze kulturowo-krajobrazowym o stosunkowo jednorodnych cechach kulturowych charakterystycznymi elementami, decydującymi o walorze obszaru, są: zespół późnogotyckich kościołów z surowego kamienia z ceglanyimi szczytami zdobionymi blendami, parki z ponad 100-letnimi drzewami oraz dzieło techniki drogowej - betonowa autostrada z dwuprzęsłowymi wiaduktami. Elementy te osadzone w łagodnie pofałdowanym terenie użytkowanym rolniczo tworzą krajobraz o szczególnych walorach widokowych.

OKK 02 „BAROKOWE KOŚCIOŁY”

Obszar w gminie Myślibórz, po zachodniej stronie jez. Myśliborskiego, od północy i zachodu sięgający do pasma lasów w rejonie miejscowości Kierzków i Golczew i jez. Czernikowskiego, po Rościn na południu.

Walory kulturowe

Archeologia: w *Golenicach* (ok. 250 m na południe od wsi) na szczególną uwagę zasługuje późnośredniowieczne grodzisko. Wzgórze grodziska otoczone jest pierścieniem fosy i wałem. Istniejąca sieć osadnicza wykształciła się w zasadniczym zrębie w XIII wieku. Występujące na tym obszarze wsie posiadają zachowaną w dużym stopniu historyczną strukturę przestrzenno-architektoniczną. Świadectwem ich średniowiecznych dziejów są granitowe kościoły datowane na 2 poł. XIII w. w: Rościnie i Czernikowie. Placowe i ulicowe układy wiejskie wypełnia obecnie zabudowa zagrodowa głównie z 4 ćw. XIX i pocz. XX w. W XVIII-XIX w. nastąpiła rozbudowa folwarków, powstawały nowe rezydencje, które kompletnie lub

we fragmentach występują w niemal wszystkich miejscowościach. Do najlepiej zachowanych należą zespoły rezydencjonalno-folwarczne w: Golenicach, Kierzkowie, Roście, Tarnowie.

Zespół zabudowań folwarcznych w Golenicach, wzniesionych w konstrukcji szkieletowej (XVIII w.), należy do najstarszych w województwie. W Roście: zachowany pałac o architekturze późnobarokowej, kościół granitowy z XIII w. oraz kościół barokowy, zachowana historyczna zabudowa folwarczna i wiejska.

Po nieistniejących pałacach w Otanowie, Nawrocku i in. pozostały parki, w większości posiadające kompozycje XIX-wiecznych założeń krajobrazowych.

Do zabytków wyróżniających ten obszar należy grupa barokowych kościołów wzniesionych w XVIII wieku w: Golenicach, Nawrocku, Roście, Sulimierzu oraz w Kierzkowie (kościół gotycki przebudowany w XVIII w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar w granicach Pojezierza Myśliborskiego o urozmaiconej rzeźbie terenu i bogatej sieci wód powierzchniowych. W naturalny krajobraz, na otwartych, łagodnie pofalowanych przestrzeniach, harmonijnie wkomponowana zabudowa wsi, otoczona zielenią parków, cmentarzy i obsadzeń dróg wewnętrznych, akcentowana wieżami kościołów.

Wiele cennych przyrodniczo elementów krajobrazu, które posiadają status obiektów prawnie chronionych. Projektowane są kolejne obszary chronione, jak np.: zespół przyrodniczo-krajobrazowy Golenice – Czerników, obejmujący tereny pomiędzy miejscowościami Golenice i Czerników wraz z tymi miejscowościami.

Elementy charakterystyczne

Zespół wsi – Golenice, Kierzków, Nawrocko, Rościn, Sulimierz - o zachowanej historycznej strukturze, z barokowymi kościołami oraz zespołami rezydencjalnymi i folwarkami z XVIII-XIX w. Eksponowane sylwety miejscowości akcentowane wieżami kościołów i zielenią, szczególnie: Golenice, Kierzków, Kruszwin.

OKK 03 „BIAŁY BÓR”

Obszar we wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gminy Biały Bór; wchodzi w skład Pojezierza Drawskiego i Bytowskiego, wśród morenowych wzgórz, przeciętych siecią rzek i ciągami jezior.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie gminy położone są aż 4 grodziska – w m. *Cybulin* znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne datowane na X-XI w. Położone jest nad brzegiem jeziora Łłowatka, ma zachowany wał. W m. *Kazimierz*, na podmokłych łąkach znajduje się grodzisko nizinne o kształcie zbliżonym do czworokąta. Materiał zabytkowy z prac sondażowych datowany jest na schyłek epoki brązu i początki epoki żelaza (kultura łużycka) oraz wczesne średniowiecze i średniowiecze. W lesie między miejscowościami *Kołtka i Kaliska*, na szczycie morenowego wzgórza znajduje się wyżynne grodzisko wczesnośredniowieczne z zachowanym pierścieniowatym wałem. Ok. 1,5 km na północny zachód od m. *Świerczewo*, malowniczo położone na cyplu jeziora Bobięcińskiego Wielkiego znajduje się grodzisko

wczesnośredniowieczne datowane na XI-XII. Obiekt ma kształt zbliżony do okręgu, otoczony jest fosą i wałami.

Miejscowości na tym obszarze przynależały do dwóch obszarów kulturowych: część zachodnia do Pomorza Zachodniego, część wschodnia do Pomorza Gdańskiego. Na pocz. XIV w. pod panowaniem Zakonu Krzyżackiego, w 2 poł. XIV w. trwała akcja kolonizacyjna i zakładanie wsi na prawie chełmińskim (Grabowo – 1374 r., Drzonowo – 1378 r., Biała – 1380 r., Brzeźnica – 1381 r., Kaliska – 1385 r.). Do końca XVIII w. wschodnia część tego obszaru była w granicach Rzeczypospolitej, zachodnia w granicach Prus; później całość znalazła się w granicach Niemiec.

Układy przestrzenne: średniowieczne wsie o założeniach owalnicowych – np. Kaliska, Biała, Kołtki; wsie ulicowe – Bielica, Kazimierz; wielodrożnice – po przekształceniu wsi placowych przez założenia dworsko-folwarczne (Brzeźnica, Drzonowo, Dyminek, Grabowo, Stępień). Zabudowa zagrodowa: typologicznie zróżnicowana, wzniesiona w okresie 1. poł. XIX – l. 30. XX w., w tym obiekty ryglowe, czy zagrody z XX-wiecznej kolonizacji wewnętrznej.

Architektura sakralna: dominują kościoły ryglowe, wzniesione w okresie XVII-XVIII w. (Kazimierz, Stępień, Sępólno Duże i Małe) oraz neostylowe, XIX-wieczne (Kołtki, Dyminek, Drzonowo).

Z założeń rezydencjonalnych zachowane tylko parki podworskie oraz dwór w Dołgiem (z pocz. XX w.). Na tym obszarze znajduje się także ciąg umocnień obronnych z l. 30. XX w., wzniesionych w ramach Wału Pomorskiego.

Dominantą kulturową na tym obszarze jest miasto Biały Bór ze współczesną cerkwią (wystrój wg projektu Jerzego Nowosielskiego) oraz liczną grupą mniejszości i kultury ukraińskiej.

Wieś Sępólno Małe postulowana do objęcia wpisem obszarowym do rejestru zabytków.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym (polodowcowym) krajobrazie naturalnym w obrębie Pojezierza Bytowskiego i Równiny Charzykowskiej. Dominują wzgórza morenowe (w tym góra Rozwaliny), długie jeziora rynnowe (Cieszęcino, Łobez, Bielsko), liczne oczka i cieki wodne oraz obszary leśne i rolnicze. Rezerваты wodno-florystyczne: "Jezioro Głębokie" i "Jezioro Łłowatka" w sąsiedztwie obszar chronionego krajobrazu Natura 2000: Jezioro Bobięcińskie (PLH 320039).

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznych układach przestrzennych: Kazimierz, Sępólno Wielkie i Małe, Kołtki, Stępień, XVII-XVIII wieczne kościoły szachulcowe, grodziska – Kazimierz; obszar wielokulturowy, ze współczesną cerkwią w Białym Borze wg projektu wystroju Jerzego Nowosielskiego.

OKK 04 „CEDYŃSKO-MORYŃSKI”

Obszar rozciągający się od brzegów Odry na zachodzie do granicy gminy Myślibórz na wschodzie, obejmujący większość obszaru gminy Cedynia i Moryń, południowe obrzeża gminy Chojna i zachodnie gminy Trzcińsko-Zdrój.

Walory kulturowe

Archeologia: na obszarze parku występuje kilka dobrze zachowanych i malowniczo położonych grodzisk wczesnośredniowiecznych. *Mętno Małe* – wczesnośredniowieczne grodzisko usytuowane jest na obrzeżach zabytkowego parku dworskiego, jego nasyp góruje na okolicznych podmokłych łąkach, od południa i wschodu dostępu broniły fosa i wał. *Cedynia* – grodzisko zasiedlone w epoce brązu (kultura łużycka), a następnie we wczesnym średniowieczu. Obiekt powstał poprzez przemodelowanie i ufortyfikowanie naturalnego wzniesienia. *Moryń* – potężne grodzisko malowniczo położone na półwyspie jeziora Morzycko (na północ od miasta, na terenie ośrodka wypoczynkowego), posiada 2 linie pierścieniowatych wałów, rozdzielonych fosą. Na terenie grodziska powstał w średniowieczu zamek, którego relikty przetrwały do dziś. *Witnica* (ok. 2300 m na północy wschód od miejscowości) – dwa sąsiadujące ze sobą grodziska nizinne typu pierścieniowatego położone na południowym bagiennym, niedostępnym brzegu jeziora Mierno. W pasie od Lubichowa po Nowe Objezierze występują groby kurhanowe, często z płaszczami kamiennymi, które mogą być datowane od okresów pradziejowych do wczesnego średniowiecza – dwa w okolicy *Kol. Lubiechów* (kilkaset metrów na południe i północ od miejscowości), jeden w *Golicach* – na zachód od wsi, jeden w *Czachowie* (ok. 1 km na północ od wsi), siedem w *Nowym Objezierzu* (ok. 1200 m na południe od miejscowości – 2 kurhany, ok. 1000 m na południowy wschód od miejscowości – cmentarzysko składające się z 5 kurhanów).

Stałe osadnictwo na tych terenach kształtuje się ok. VII-VIII w. W IX w., powstaje sieć osadnictwa grodowego i otwartego (m.in. gród w Cedyni). Zwycięstwa Mieszka I nad wojskami wielecko-wolińskimi w 967 r. i brandenburskimi w 972 r. (pod Cedynią) związały Pomorze Zachodnie z Polską, które odnowione zostały za panowania Bolesława Krzywoustego. Po 1250 r. tereny wcielone zostały do Marchii Brandenburskiej. Burzliwe dzieje polityczne nie przeszkadzały w zasiedlaniu obszaru. Stosunkowo gęsta sieć osadnicza pomiędzy Cedynią, Moryniem i Trzcińskiem, zachowana do dzisiaj, wykształciła się w ciągu XIII wieku, aczkolwiek wiele wsi posiada starszy słowiański rodowód. Nadanie praw miejskich ośrodkom w Cedyni, Moryniu i Trzcińsku nastąpiło w 2 poł. XIII - pocz. XIV w. Świadectwami średniowiecznych dziejów są m.in. czytelne układy miast i wsi, mury obronne w Moryniu i Trzcińsku, klasztor cysterek w Cedyni oraz kościoły datowane na XIII – pocz. XIV w., budowane ze starannie obrobionej kamiennej kostki, w miastach i w większości większych wsi. Do wybitnych dzieł wczesnogotyckiej architektury sakralnej można zaliczyć kościoły w Moryniu (trójnawowa bazylika z granitowym portalem z motywem szachownicy), Lubiechowie Górnym, Dolsku (z owalną apsydą), Mętynie, Starym Objezierzu. W XVIII-XIX w. kościoły wiejskie rozbudowywano o wieże, które tworzą bardzo istotne dominanty współczesnego krajobrazu. Z XVIII-XIX w. pochodzą rezydencje z folwarkami, zachowane w różnym stanie w większości wsi. Do najlepiej zachowanych należą: zespół pałacowo-parkowy w Lubiechowie Górnym z parkiem z pocz. XIX w. założonym według projektu wybitnego ogrodnika Petera J. Lenne'go, dwór z parkiem oraz folwark (ceglane budynki z detalem z XIX/XX w.) w Chełmie Górnym, pałac, park i zabudowa folwarku w Witnicy, pałac z 1892 r. i park w Stołecznej. To tylko kilka z wielu rezydencji na tym terenie. Tam gdzie nie

zachowała się zabudowa, pozostały parki zawierające ciekawe przykłady zieleni rodzimej i egzotów. Istotnym elementem systemu zieleni, obok lasów i założeń parkowych są liczne aleje nasadzone wzdłuż ciągów komunikacyjnych.

Koncentracja na tym obszarze zabytków dowodzących intensywnego zagospodarowania w średniowieczu (ponad 20 kościołów z XIII w., układy przestrzenne miast i wsi, mury obronne Morynia i Trzcńska Zdroju), rezydencji, zespołów zabytkowej zabudowy z k. XVIII - pocz. XX w., tworzy krajobraz o wybitnie historycznych cechach.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

W części zachodniej (gm. Cedynia) obszar leży w granicach Doliny Dolnej Odry, gdzie krajobraz determinuje dolina rzeki, strome skarpy doliny odrzańskiej oraz liczne wzniesienia morenowe i lasy. W celu ochrony unikalnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych Doliny Dolnej Odry i jej otoczenia utworzono Cedynski Park Krajobrazowy. Obszar Parku i jego otoczenia został w ostatnim czasie objęty ochroną w sieci obszarów Natura 2000. Część zachodnia należy do Pojezierza Myśliborskiego.

Elementy charakterystyczne

Założenia staromiejskie Cedyni, Morynia i Trzcńska-Zdroju. Wsie średniowieczne z nowożytnymi założeniami dworsko/pałacowo-parkowymi i folwarkami. Historyczny układ komunikacyjny i alejowe obsadzenia traktów.

Do szczególnie wartościowych makroprzestrzennych układów kompozycyjnych i obszarów ekspozycji historycznych dominant (sylwet miejscowości, brył kościołów) należą:

- panoramy miast Cedynia, Trzcńsko oraz Moryń wraz z miejscowościami wokół jez. Morzycko,
- obszar pomiędzy Cedynią i Moryniem obejmujący wsie Klępicz, Żelichów, Nowe i Stare Objezierze, obszar obejmujący wsie Lubiechów Dolny i Górny oraz Czachów.

OKK 05 „CHOJEŃSKI – POGRANICZA”

Obejmuje część gminy Chojna od brzegów Odry na odcinku Zatoń Dolna - Górny i Dolny Krajnik - po Chojnę na południu, Kamienny Jaz i Strzelczyn na wschodzie oraz Lisie Pole na północy.

Walory kulturowe

Archeologia: *Małe Stoki* (po północnej stronie od drogi Chojna-Stoki) – grodzisko nizinne o kształcie zbliżonym do kwadratu z dobrze zachowanymi wałami i fosą. *Garnowo* (ok. 2,5 km na południe od miejscowości) – grodzisko nizinne typu pierścieniowego na podmokłych łąkach. Duży i doskonale czytelny obiekt otoczony jest wałami.

Część historycznie ukształtowanego terytorium zwanego Ziemią Chojeńską („terra Chinz”). Stałe osadnictwo na tych terenach kształtuje się ok. VII-VIII w. a w IX w. powstała sieć osadnictwa grodowego i otwartego. W 2 poł. XII do 2 poł. XIII w. tereny ziemi chojeńskiej były areną ścierania się wpływów i wojen pomiędzy książętami pomorskimi, Brandenburgią i Wielkopolską. W 2. połowie XIII w. zostały włączone w granice „zaodrzańskiej prowincji brandenburskiej” (zwanej od XIV w. Nową Marchią), z krótkim przerwami w latach 20. XIV w.

panowali tu książęta pomorscy, a w 1 połowie XV w. ziemie te znajdowały się w posiadaniu Krzyżaków.

Chojna – dominanta obszaru – otrzymała prawa miejskie ok. połowy XIII w. Pomimo zniszczeń w 1945 r. w mieście czytelny jest układ Starego Miasta w granicach murów obronnych z bramami z 1. poł. XIV w., z których Brama Świecka należy do najpiękniejszych dzieł średniowiecznego budownictwa obronnego. W mieście zachowało się wiele świadectw historycznego rozwoju, szczególnie z okresu średniowiecza: kościół mariacki – jeden z największych kościołów halowych wznoszony od l. 80. XIV w. po 1459 r., z wieżą neogotycką z l. 60. XIX w., zespół klasztoru poaugustiańskiego z kościołem, kaplica św. Jana, późnogotycki ratusz prawdopodobnie projektu wybitnego architekta Henryka Brunsberga (podobnie jak XV-wieczna faza kościoła mariackiego).

Ekspozycja panoramy starego miasta z masywem kościoła mariackiego ze znakomicie widocznym masywem kościoła należy do najpiękniejszych w województwie.

Na pld. od miasta znajduje się kompleks obiektów dawnego lotniska zbudowanego na potrzeby wojskowe w l. 30. XX w.

Większość wsi ma udokumentowany XIII-XIV-wieczny rodowód. Niektóre powstały wcześniej, zakładane przez ludność słowiańską (Nawodna, Zatoń Dolna). Do najstarszych budowli sakralnych należy późnoromańska kaplica w Rurce zbudowana przez templariuszy z granitowej kostki ok. poł. XIII w. oraz granitowy kościół w Krzymowie.

Wsie o znaczących walorach zabytkowych:

- Lisie Pole z granitowym kościołem (XIII/XIV w.), czytelnym układem owalnicy, dużym zespołem murowanej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej z 2 poł. XIX – pocz. XX w., stacją kolejową (XIX/XX w.), cmentarzem (na którym znajduje się pomnik pamięci poległych w I wojnie światowej w formie anioła trzymającego rannego żołnierza).
- Krzymów – kościół wczesnogotycki, z 2. poł. XVIII w., przebudowany na pocz. XIX w. pałac barokowo-klasycystyczny i park z XVIII-XIX w. z małą architekturą, budynki dawnego folwarku kamienno-ceglane (poł. XIX – l. 30. XX w.).
- Rurka – dawna siedziba komandorii templariuszy z kaplicą, XVIII-wieczne założenie dworskie, kościół neogotycki (4. ćw. XIX w.), zespół zabudowy zagrodowej malowniczo położonej w dolinie rz. Rurzyca.
- Stoki – dwór z pocz. XIX w., park z kamienną wieżą widokową, kościół neoromański (1900), historyczna zabudowa.
- grupa wsi chłopskich położonych na przeciwległych brzegach rz. Rurzyca – Garnowo i Nawodna z zachowaną skalą zabudowy, relikdami obiektów ryglowych. W Garnowie gotycki kościół kamienny (XIII/XIV w.) rozbudowany w XIX w.
- Zatoń Dolna – wieś malowniczo położona na wyniesieniu skarpy odrzańskiej, z kościołem z 1711 r. zespołem historycznej zabudowy. Na wzgórzach i w jarach przylegających do rzeki Odry, na terenie starych lasów bukowych między wsiami Zatoń Dolna i Krajnik Dolny założono w 1850 r. park naturalistyczny z elementami romantycznymi, tzw. „Dolina Miłości”.

Do cenniejszych elementów historycznego krajobrazu należy także historyczna sieć drożna z zachowanymi obsadzeniami.

Założenie staromiejskie w Chojnie wpisane jest do rejestru zabytków.

Zespół średniowiecznych umocnień wraz z budowlami gotyckimi kwalifikowany do ustanowienia pomnikiem historii.

Obszary zakwalifikowane do ochrony w formie utworzenia parku kulturowego:

- Rurka – stanowiska archeologiczne związane z wczesnośredniowiecznym osadnictwem w dolinie Rurzyca, powstaniem i rozwojem średniowiecznej komandorii templariuszy i joannitów (m. in. relikty dworu zakonnego).
- Zatoń Dolna – obszar wsi Zatoń Dolna z parkiem założonym w 1850 r. nad brzegiem Odry, kościołem z 1711 r. z cegły i zespołem historycznej zabudowy.
- Obszar w dolinie rz. Rurzyca z układami wsi Nawodna i Garnowo.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym ukształtowaniu terenu, różnorodnych krajobrazach i walorach przyrodniczych, położony w części zachodniej w granicach Doliny Dolnej Odry a we wschodniej na Pojezierzu Myśliborskim.

Elementy charakterystyczne

Chojna z elementami średniowiecznego zagospodarowania, w tym kościołem mariackim - sylweta kościoła dominująca nad okolicą, dostrzegana z dalekiej perspektywy. Wsie z układami i zabudową o walorach zabytkowych. Zespoły pałacowo/dworsko-parkowe oraz parki, a szczególnie park krajobrazowy w Zatonii Dolnej. Historyczny układ komunikacyjny i obsadzenia dróg.

OKK 06 „DOLINA INY”

Obszar od północy graniczący z jez. Krzemień, obejmujący tereny wzdłuż rzeki Iny, na południe do Recza, dalej na zachód do Stargardu z szeroką na ok.2 km doliną rzeki, przez teren gminy Stargard w kierunku półn.-zach., gdzie od Strumian do Goleniowa rzeka płynie przez lasy wąską i krętą doliną, i od Goleniowa do Inoujścia rozlewa się kanałami do dolnej Odry.

Walory kulturowe

Archeologia: – *Rybaki* – rozległe grodzisko wyżynne, posiadało podwójny wał z suchą fosą, który zachował się fragmentarycznie. Na majdanie grodziska znajdują się pozostałości cmentarza rodowego dawnych właścicieli majątku. *Recz* – wczesnośredniowieczne grodzisko, na którym powstał klasztor zakonu cysterek. *Suchanówko* – rozległe wczesnośredniowieczne grodzisko wyżynne położone na morenowym wzgórzu ok. 500 m na północ od ujścia Reczyca do Iny. *Dolice* – wyżynne, stożkowate grodzisko średniowieczne, położone w parku dworskim na cyplu nad Małą Iną. *Krępczewo* – ruiny średniowiecznego zamku von Wedłów na wcześniejszym, wczesnośredniowiecznym grodzisku, położone na wyniesieniu nad brzegiem Iny. Po drugiej stronie miejscowości dwa megalityczne grobowce z okresu neolitu. *Stargard* – słabo czytelne w terenie pozostałości wczesnośredniowiecznego grodu i podgrodzia, położone w rozwidleniu rz. Iny – kanału Młynówki. Najlepiej zachowany

północny wał widoczny poza linią murów miejskich między ul. Spichrzową i Młyńską; pozostała część zniszczona przez późniejszą – średniowieczną i nowożytną zabudowę. Zabytki pochodzące z wykopalisk archeologicznych prowadzonych na terenie Starego Miasta można obejrzeć na wystawach w Muzeum Archeologiczno-Historycznym w Stargardzie.

Rzeka Ina ze swoimi dopływami była jednym z ważniejszych czynników rozwoju leżących w jej dorzeczu terenów. Połączenie z Bałtykiem przez Odrę sprawiło, stanowiła szlak żeglugowy, dzięki któremu w XIII w. rozwinęły się miejskie ośrodki – Stargard i Goleniów – działające w handlu hanzeatyckiego. W obu miastach istniały porty a u ujścia Iny założono port do przeładunku towarów z jednostek rzecznych na statki morskie, konkurujący z portem szczecińskim. Jeszcze w XIX w. po Inie od Goleniowa pływały z towarami specjalne płaskodenne łodzie. Kursowały także parowe statki pasażerskie. Kres żeglugi na Inie nastąpił na przełomie XIX/XX w., spowodowany rozbudową kolei i wysokimi kosztami pogłębiania rzeki.

Obecnie cywilizacyjną rolę rzeki dokumentują zespoły staromiejskie w/w miast, nabrzeża z XVIII-wiecznymi spichlerzami w obu miastach, zabytkowe budowle i urządzenia hydrotechniczne z XIX – pocz. XX w., posadowione zwykle w miejscach o tradycji sięgającej średniowiecza: młyny w Bytowie (gm. Dobrzany), Rybakach (gm. Recz), Stargardzie (zespoły młynów nad Iną i w Kluczewie nad Krąpielą), Poczerninie.

Mosty: w Stargardzie nad Iną i Młynówką, kolejowy most kratownicowy z 1895 nad Iną koło Żarowa, żelbetowy most 12-przęsłowy z 1910 r. nad kanałami na drodze Sowno-Przemocze.

Do dzieł hydrotechnicznych należą także systemy kanałów melioracyjnych (budowany w XVIII w. i nast.) pomiędzy Reczem i Stargardem i od Goleniowa do ujścia rzeki.

Poza dziedzictwem związanym bezpośrednio z rzeką i jej dopływami na tym obszarze spotykamy wsie o zachowanych układach sięgających średniowiecza, z zabudową zagrodową z XIX – pocz. XX w. (Żukowo, Żarowo i Lubowo, Sowno, Strumiany), rezydencje lub ich pozostałości z parkami w: Krąpiewie, Stradzewie. Do najstarszych obiektów należą pozostałości zamku (XIV-XV w.) w Krąpiewie.

Założenia staromiejskie w Goleniowie, Reczu i Stargardzie wpisane do rejestru zabytków.

Zespół średniowiecznych umocnień wraz z kościołem mariackim z otoczeniem – ustanowiony pomnikiem historii przez Prezydenta RP.

Projektowane parki kulturowe: „Krąpiewo” – obszar wsi Krąpiewo z relikami zamku nad Iną i z krzyżem pokutnym przy drodze do Strzbielewa.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o zróżnicowanej rzeźbie i krajobrazach: w górnym biegu rzeki malowniczy krajobraz wysoczyzny morenowej poprzecinanej dolinami rzek, wąwozami i jarami, łagodnie pofalowane równiny z otwartymi widokami w środkowym biegu (Suchań–Stargard), lasy Puszczy Goleniowskiej i równinna dolina poprzecinana rowami melioracyjnymi na zachód od Goleniowa. W dolinie Iny wyznaczono obszary ochrony siedlisk: „Dolina Iny koło Recza” (obejmuje dolinę rzeki Iny na odcinku pomiędzy Reczem, a drogą Suchań–Piasecznik), „Goleniowska Dolina Iny”.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce lokowane nad rzeką: Recz, Stargard, Goleniów. Miasta i wsie z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania związanego z rzeką i jej dopływami: młyny, mosty, miejsca dawnych portów na rzece.

OKK 07 „DOLINA MYŚLI”

Obszar wzdłuż rzeki Myśli od Myśliborza do ujścia Myśli do Odry, położony w granicach gmin: Myślibórz, Dębno, Boleszkowice.

Walory kulturowe

Archeologia: na północ od granic *Myśliborza*, nad brzegiem jez. Myśliborskiego znajduje się grodzisko użytkowane we wczesnej epoce żelaza, a następnie we wczesnym średniowieczu. Pomimo prac rolnych, które doprowadziły do częściowej niwelacji terenu obiekt jest czytelny i ma kształt prostokątnego wzniesienia. W niedalekich *Golenicach*, nad brzegiem jez. Golenickiego, znajduje się świetnie zachowane wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, otoczone fosą i wałem. *Chwarszczany* – we wsi pozostałości komandorii templariuszy i joannitów. Zabytki z wykopalisk archeologicznych do obejrzenia w Muzeum Pojezierza Myśliborskiego w Myśliborzu, a wkrótce w filii Muzeum w Chwarszczanach. Pomiędzy Chwarszczanami a *Sarbinowem* znajduje się pole Bitwy Sarbinowskiej, stoczony w 1758 r. przez wojska rosyjskie i pruskie przy udziale Polaków (po obu stronach). Była to największa i najbardziej krwawa bitwa wojny siedmioletniej. *Boleszkowice* – na południe od zabudowań miejscowości, na podmokłych łąkach położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate z dobrze zachowanym wałem.

Dzieje osadnictwa średniowiecznego związane są z działalnością templariuszy. W 1232 r. książę wielkopolski Władysław Odonic nadał sprowadzonym przez siebie templariuszom ziemię nad rzeką Myślą. Wówczas po raz pierwszy padła nazwa rzeki „Mizzla”. Nadanie powiększył książę pomorski Barnim I w 1234 r. Templariusze założyli komandorię w Chwarszczanach. Byli fundatorami kościołów w Dargomyślu, Cychrach, Oborzanach.

Większość wsi zakładano na miejscu starszych osad słowiańskich. W latach 60. XIII w. Myślibórz otrzymał prawa miejskie z nadania margrabiego Ottona III brandenburskiego. Nad Myślą na równinie sarbinowskiej walczyły w 1758 r. wojska rosyjskie i pruskie w nierozstrzygniętej bitwie wojny siedmioletniej.

Najcenniejsze historyczne układy przestrzenne o znacznym nasyceniu zabytkową substancją to:

- Myślibórz – posiada czytelny szachownicowy układ ulic w granicach Starego Miasta otoczonego pierścieniem kamiennych murów miejskich z bramami (1 poł. XIV w.), gotycki zespół klasztoru poddominikańskiego (2 poł. XIII w., przebud.), kościół farny – ceglany gotyk pocz. XV w., w najstarszej granitowej części sprzed 1262 r. (kiedy to templariusze oddali Myślibórz Brandenburczykom), kaplica z poł. XIV w., ob. muzeum regionalne, kaplica św. Gertrudy – poł. XV w., kapliczka jerozolimska z 1514 r. – jedyna pozostała ze stacji drogi krzyżowej, ratusz klasycystyczny z 1771 r., zachowany zespół licznych kamienic mieszczańskich, a wśród nich wiele w konstrukcji ryglowej,

datowanych na XVIII/XIX w. Poza terenem starego miasta: wiatrak typu holender z poł. XIX w., kościół neogotycki z 1907 r., budowle użyteczności publicznej z k. XIX – I. 20.XX w., zespół budynków stacji kolejowej z I. 20.-30. XX w.

- Dębno – nad rz. Kosą dopływem Myśli, zespół zabytkowej zabudowy mieszczącej willowey i przemysłowej eklektycznej i modernistycznej (k. XIX - I. 20. XX w.).
- Chwarszczany – dawna siedziba założonej nad Myślą komandorii templariuszy, z gotycką kaplicą o charakterze obronnym pochodzącą z XIV wieku, z zachowanymi kamiennymi ścianami z XIII w. We wnętrzu gotyckie polichromie.
- Wsie: Cychry, Dargomyśl, Dolsk, Namyslin, Sarbinowo z elementami historycznego zagospodarowania, wśród których można wyróżnić: kościoły w Cychrach (XIII-XIX w.), Sarbinowie (z 1832 r. z ryglową wieżą projektu Schinkla), pałac w Dolsku (XVIII-XIX w.), parki w Barnówku, Dolsku (wg projektu P.J.Lenne'go), zespoły zabudowy zagrodowej z reliktozo zachowanymi budynkami w ryglowej konstrukcji.

Na Myśli istniały liczne obiekty przemysłowe napędzane wodami rzeki. Po większości z nich pozostały relikty zabudowy (ruiny XVIII w. młyna w Dolsku), stopnie wodne (np. po elektrowni w Barnówku, kuźnicy w Rzeczcach, progi wodne i kanał ulgi w Namyslinie). Istnieją młyny w: Chwarszczanach, Dargomyślu, Cychrach, hydroelektrownia (1922) w Gudziszu, elektrownia wodna (XIX-XX w.) w Rzeczcach.

Do rejestru zabytków wpisany obszar Starego Miasta w Myśliborzu.

Do wpisu do rejestru zakwalifikowano centrum Dębna – teren z nawarstwieniami od lokacji miasta.

Teren dawnej komandorii z kaplicą w Chwarszczanach – utworzono Park Kulturowy „Chwarszczany”, rekomendowany do ustanowienia pomnikiem historii. Względy proceduralne sprawiły jednak, że decyzją sądową Park Kulturowy przestał istnieć.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Rzeka Myśla w dużej części zachowała swój pierwotny bieg, dzięki czemu koryto często meandruje, tworząc liczne zakola, rozlewiska i stawy przyrzeczne. W górnym biegu przepływa przez obszar chronionego krajobrazu pn. Pojezierze Myśliborsko-Barlineckie, w środkowym biegu przez obszar chronionego krajobrazu pn. Wysoczyzna Gorzowska, dolny bieg i ujście znajdują się na terenie Parku Krajobrazowego Ujście Warty.

Elementy charakterystyczne

Miasta o średniowiecznej metryce: Myślibórz, Dębno, lokowane nad rzeką Myślą (Dębno nad Kosą). Elementy historycznego zagospodarowania związanego z rzeką – wsie chłopskie z kościołami i rezydencjami o zachowanej kompletnie lub częściowo historycznej strukturze, m.in.: Dolsk, Chwarszczany, Reczyce, Dargomyśl, Cychry, Mostno. Budowle (lub ich relikty) funkcjonujące historycznie na rzece (w Barnówku, Rzeczcach, Namyslinie, Chwarszczanach, Dargomyślu, Cychrach, Gudziszu, Rzeczcach).

OKK 08 „DOLINA DOLNEJ ODRY”

Obszar w granicach geograficznej Doliny Dolnej Odry przyległy do rzeki Odry od wysokości Ognicy (gm. Widuchowa) do ujścia Odry do Zalewu w granicach gmin Widuchowa, Gryfino i Kołbaskowo wraz z jez. Dąbie i osiedlami szczecińskimi położonymi w zasięgu rzeki.

Walory kulturowe

Archeologia: Wszystkie grodziska położone na tym terenie mają wspólną cechę – do ich budowy wykorzystano naturalnie obronne wzgórza morenowe ciągnące się po obu stronach rzeki Odry. *Ognica* – grodzisko wczesnośredniowieczne, położone na morenowej wysoczyźnie przy ujściu Rurzyca do Odry. *Widuchowa* – wczesnośredniowieczne grodzisko położone na cyplu na wysokim brzegu Odry, w dużej części zniszczone przez późniejszy zamek i współczesną zabudowę. *Marwice* – grodzisko usytuowane na najwyższym w okolicy wzgórzu morenowym ok. 2 km na wschód od brzegów Odry. *Kamieniec* – rozległa osada kultury łużyckiej i późniejsze grodzisko wczesnośredniowieczne położone na szczycie morenowego wzniesienia, otoczone głębokimi parowami. *Siadło Dolne* – grodzisko wyżynne, użytkowane pod koniec epoki brązu i w początkach wczesnej epoki żelaza, a także we wczesnym średniowieczu. Położone na wysokim, morenowym skraju doliny. *Police-Mścięcino* – rozległe grodzisko datowane na IX-XII w., zajmujące zniwelowany szczyt morenowego wzniesienia na skraju wysoczyzny.

Odra jest rzeką, która obok Wisły, stanowi nerw terytorialny i historyczny kraju. Nad Odrą w rejonie Cedyni Mieszko I rozgromił wojska margrabiego Ottona. Odra odgrywała istotną rolę jako szlak komunikacyjny łącząc Śląsk z morzem. Nadodrzańskie ośrodki miejskie i wiejskie przez wieki żyły z rzeki. Od 1945 r. Odra jest rzeką graniczną. Szczecin, Gryfino, Widuchowa otrzymały prawa miejskie w XIII-XIV w. Z tego też okresu pochodzą wzmianki o wsiach Ognica, Marwice, Kurów, Siadło Dolne i Górne, w których zachował się historyczny układ oraz zabudowa o walorach zabytkowych.

W Szczecinie historyczna substancja zabytkowa obszaru to: monumentalna zabudowa Wałów Chrobrego z pocz. XX w., tereny portowe – rozległe obszary z kanałami, basenami, nabrzeżami, żurawiami portowymi (w tym zespół portu wolnocłowego na Łasztowni XIX/XX w.) oraz zabudowa mieszkalna i przemysłowa dzielnic nadodrzańskich.

W Gryfinie do najstarszych zabytków należą: gotycki kościół granitowo-ceglany wzniesiony na planie krzyża greckiego z granitowych kwadr (XIII-XVI w.), należący do grupy najstarszych kościołów miejskich, oraz fragmenty kamiennych murów miejskich i Brama Bańska zbudowana z kamienia ok. 1300 r., nadbudowana w XV w.

W Widuchowej: granitowy kościół z 2. poł. XIII w., zespół kamieniczek wzniesionych w konstrukcji ryglowej z XVIII/XIX w., grodzisko wraz z pozostałościami zamku z 1700 r.

Dziedzictwem kulturowym jest także przebieg koryta i infrastruktura techniczna rzeki. W ciągu XVIII, XIX do lat 30. XX w. przeprowadzono prace melioracyjne i regulacyjne w wyniku których doszło do daleko idących przemian w naturalnym krajobrazie. M.in. w wyniku prac regulacyjnych powstały dwa ramiona Odry - Zachodnie i Wschodnie (Regalica), Międzyodrze – obszar zaliczany obecnie do cenniejszych pod względem przyrodniczym, otwarte, płaskie tereny polderów otoczonych wałami. Zbudowano system

urządzeń hydrotechnicznych: jazów (m.in. jaz „Widuchowa z 1914 r.), śluz, przewałów i przepustów wałowych. Te budowle obecnie w większości nie są użytkowane i niszczeją. Niemniej istniejące jeszcze obiekty wzbogacają krajobraz i mogą być atrakcją szlaku wodnego na dolnej Odrze i Międzyodrzu.

Z rzekami integralnie związane są przeprawy. Wprawdzie większość mostów odrzańskich została zniszczona w 1945 r., jednak wiele odbudowano w l. 50. XX w., odtwarzając oryginalną konstrukcję, jak np.: mosty przez Odrę Zachodnią i Wschodnią na trasie Gryfino-Mescherin. Zwodzony most kolejowy z 1935 r. nad Regalicą w Podjuchach jest jedynym czynnym obiektem tego typu w Europie.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Ze względu na duże wartości krajobrazowo-przyrodnicze doliny dolnej Odry w 1993 r. powołano Park Krajobrazowy „Dolina Dolnej Odry”, który zajmuje teren od Widuchowej do Szczecina, pocięty gęstą siecią starorzeczy, kanałów, rowów i rozlewisk – największe w Europie fluwiogeniczne torfowisko z florą i fauną nie spotykaną już w dolinach innych wielkich rzek europejskich. W celu ochrony bogatego świata ptaków powołano wiele rezerwatów m.in. rezerwat Kurowskie Błota – teren lęgowy kormoranów i czapli siwej, dwa obszary specjalnej ochrony Natura 2000: ptasiej „Dolina Dolnej Odry” PLB 320003 i siedliskowej „Dolna Odra” PLH 320037 i Obszar Natura 2000 – Dolna Odra (PLH 320037 (z jez. Dąbie).

Po stronie niemieckiej w 1995 r. utworzono Park Narodowy Doliny Dolnej Odry.

Elementy charakterystyczne

Rzeka ze zróżnicowanym ukształtowaniem terenu po jej obu stronach (skarpy nadrzeczne, wyspy i poldery Międzyodrza), z urządzeniami hydrotechnicznymi, ekspozycja z brzegów i z rzeki panoram Gryfina, Widuchowej (z dominującymi bryłami XIII-wiecznych kościołów) oraz wsi położonych na skarpie i w dolinie rzeki. Miasto Szczecin, którego powstanie i rozwój jest związany z rzeką, a zakłady przemysłowe, stocznie, porty z zabudową z XIX i pocz. XX w. tworzą specyficzny klimat dzielnic nadrzecznych miasta.

OKK 09 „DOLINA GRABOWEJ”

Obszar w północno-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy: Polanów, Sławno, Malechowo i Darłowo, wytyczony wzdłuż doliny rzeki Grabowej, od źródeł w okolicach Polanowa, aż po ujście do rzeki Wieprzy w okolicach Darłówka. „Dolina Grabowej” o szerokości od 2 do 5 km, przecina Wysoczyznę Polanowska i Równinę Sławieńską.

Walory kulturowe

Archeologia: *Przystawy* – wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate, położone nad brzegiem rzeki Grabowej; *Krąg* – grodzisko, *Polanów* – grodzisko, *Niemica* – w centrum wsi, na wyniesieniu znajdowało się grodzisko wczesnośredniowieczne, obecnie stoi tam kościół; *Borkowo* – okazały grobowiec megalityczny z młodszej epoki kamienia (neolitu); *Janiewice* – grodzisko wczesnośredniowieczne o kształcie prostokątnym ze słabo zarysowanym wałem położone nad jez. Chamiec nieopodal rzeki.

Obszar o zróżnicowanym krajobrazie kulturowym ze wsiami dworsko-folwarcznymi (w okolicach Polanowa i Malechowa) oraz typowymi wsiami chłopskimi - w dolnym biegu rzeki, które stanowią również element obszaru „Kraina w Kratę”. Dolina rzeki Grabowej, łącznie z wysoczyzną, sprzyjała osadnictwu, z gospodarką rolno-hodowlaną.

W XIII i XIV w. lokowano wioski związane z dobrami cystersów (np. Gorzyca, Jeżyczki, Malechowo, Niemica, Przystawy, Sulechowo), pozostałe wsie stanowiły własność rodów rycerskich (np. Krąg, Lejkowo, Laski, Ostrowiec, Podgórkki, Żegocino). Średniowieczne wsie zachowały historycznie ukształtowane układy ruralistyczne: owalnicowe (np. Niemica), wielodrożne, wykształcone z dawnych wsi placowych (np. Malechowo, Górzycza, Ostrowiec, Przystawy) i ulicowe – Jeżyce, Jeżyczki, Porzecze.

Historycznie na rzece Grabowej znajdowały się liczne młyny i elementy infrastruktury technicznej (mosty, przepusty, kanały, itp.). Obecnie dzieła hydrotechniczne, zachowały się w: Lejkówku – młyn ryglowy (nieczynny), Nowym Żytniku – elektrownia wodna z 1913 r. oraz Polanowie – młyn.

Głównym elementem krajobrazu kulturowego w górnym biegu rzeki jest wieś Krąg (projektowany park kulturowy), o średniowiecznej metryce, związana z rodem von Podewilsów, z zachowanym i użytkowanym renesansowym zamkiem i kościołem oraz XIX-wiecznym parkiem. We wsiach, środkowej części „Doliny Grabowej” dominującymi elementami są: gotyckie, kamiennie-ceglane kościoły (Ostrowiec, Podgórkki, Malechowo, Niemica); XVIII-XIX wieczne zespoły dworsko-parkowe (Bartolino, Ostrowiec, Podgórkki, Sulechówko, Żegocino); ryglowe zespoły zabudowy zagrodowej (np. Sulechowo, Paproty, Gorzyca). Cechą charakterystyczną w dolnym biegu rzeki Grabowy są wsie chłopskie, z ryglową zabudową zagrodową, rozplanowane w formie długich ulicówek, o średniowiecznej metryce (Jeżyce, Jeżyczki, Porzecze).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o zróżnicowanej rzeźbie i krajobrazach: w górnym biegu rzeki malowniczy krajobraz wysoczyzny morenowej, ze zwartymi kompleksami leśnymi; w części środkowej łagodnie pofałdowany z czytelną wysoczyzną i szerokimi osiami widokowymi wzdłuż doliny; w części dolnej płaski, o otwartych przestrzeniach. Obszar „Doliny Grabowej” o wybitnych walorach krajobrazowych, z różnorodnością siedlisk i ostoi w ramach Natura 2000: Dolina Grabowej PLH 320003, z rezerwatem przyrody „Wieleni”.

Elementy charakterystyczne

Wsie o średniowiecznej metryce z zabudową zagrodową (ryglową) oraz liczne zabytki architektury gotyckiej (kościół) i renesansowo-barokowej (zamek, dwory). Elementy wodnej infrastruktury technicznej (młyny, elektrownia, mosty i przepusty). Wartości krajobrazowe posiadają przede wszystkim miejscowości usytuowane po obu stronach pradoliny rzeki Grabowej z dalekimi powiązaniem widokowymi.

OKK 10 „DOLINA PARSEŃTY”

Obszar doliny i części dorzecza Parsęty, wytyczony od źródeł w okolicach Szczecinka do ujścia w Kołobrzegu, w obrębie gmin: Szczecinek, Barwice, Grzmiąca, Połczyn Zdrój, Białogard, Karlino, Gościno, Dygowo, Kołobrzeg. Obszar objęty ochroną krajobrazu Natura 2000.

Walory kulturowe

Archeologia: *Parsęcisko* – pozostałości wczesnośredniowiecznej osady obronnej na pagórku pośród podmokłych łąk nieopodal jeziora, z którego początek bierze Parsęta; *Radacz* - nad jez. Radacz, nieopodal początków Parsęty, przy jego wschodnim i północnym brzegu położone są dwa grodziska wczesnośredniowieczne, jedno z nich z osadą podgrodomą; *Ostrowąsy* – pierścieniowate grodzisko wczesnośredniowieczne; *Grzmiąca* – wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne otoczone fosą, położone na podmokłych łąkach nad rz. Perznicą – dopływem Parsęty; *Stare Dębno* – średniowieczne grodzisko stożkowate położone na wschodnich obrzeżach miejscowości; *Ostre Bardo* – średniowieczne grodzisko stożkowate, otoczone głęboką fosą; *Białogard* – średniowieczne grodzisko położone na wzgórzu pomiędzy Parsętą i Leśnicą; *Lubiechowo* – wczesnośredniowieczne grodzisko kształtu podkowiastego, położone nad rz. Parsętą, *Kłopotowo* – na wschód od miejscowości nad brzegiem Parsęty znajduje się grodzisko i cmentarzysko kurhanowe datowane na wczesne średniowiecze; *Bardy* – na południe od miejscowości, nad rz. Parsętą znajduje się kompleks osadniczy z wczesnego średniowiecza i średniowiecza, składający się z grodziska oraz sąsiadujących z nim dwóch osad i cmentarzyska kurhanowego; *Świelubie* – nad brzegiem Parsęty znajduje się grodzisko wczesnośredniowieczne z podkowiastym wałem i rozległe cmentarzysko kurhanowe, z którego pochodziły ozdoby wikingi; *Skronie* – na północ od wsi wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe; *Pustary* – wczesnośredniowieczne grodzisko o charakterze strażniczym, z wklęsłym majdanem, wałem i fosą; *Kopydłówek* – na południe od miejscowości, nad brzegiem Parsęty wczesnośredniowieczne grodzisko z zachowanymi fosą i wałami; *Budzistowo* – kompleks wczesnośredniowiecznych grodzisk i osad podgrodomowych, dziś częściowo zabudowanych, będących kolebką Kołobrzegu. *Kołobrzeg* – w północnej części Wyspy Solnej znajdowały się średniowieczne warzelnie soli.

Obszar Dorzecza Parsęty charakteryzował się burzliwymi dziejami ze względu na położenie na szlaku kupieckim (tzw. Szlak Solny), sąsiedztwo wybrzeża morskiego (najazdy Wikingów) oraz zainteresowanie tym terenem różnych państw. Ujście Parsęty do morza stanowiło dogodne warunki do budowy portu i handlu; już w X-XI w. eksploatowane były źródła solankowe w Kołobrzegu. Po wyprawach chrystianizacyjnych Ottona z Bambergu ustanowiono w Kołobrzegu siedzibę biskupstwa. Z okresu średniowiecza pochodzą najstarsze budowle (zabytki) na tym obszarze: gotyckie kościoły w Kołobrzegu i Białogardzie.

Szczecinek – lokowany w 1310 r., w otoczeniu jezior i bagien; w latach 1367-90 księstwo szczecineckie. W czasie wojen krzyżackich na zamku odbyły się dwa zjazdy (1409 i 1423 r.); w XVII w. zamek był siedzibą wdów Gryfitów. Miasto zniszczone w trakcie wojny 30-letniej. W 1724 r. utworzono powiat szczecinecki. W 1 poł. XX w. rozwój ruchu turystycznego.

Zabytki: gotycka wieża kościoła św. Mikołaja (XVI w.), neogotycki kościół p.w. Narodzenia NMP (1905-08) z 78 m wieżą i XVII-wiecznym wyposażeniem, XIV-wieczne skrzydło Zamku

Książąt Pomorskich, cerkiew św. Trójcy (dawniej bożnica), budynek gimnazjum (1879-80), spichlerz z poł. XIX w., park nad jez. Trzesiecko (1875-1903 r.).

Białogard – lokowany w 1299 r. na prawie lubeckim, w 1315 r. siedziba książęca, od 1386 r. w Związku Hanzeatyckim. Upadek miasta w trakcie wojny 30-letniej, od 1648 r. w posiadaniu Brandenburgii. Od XVIII w. miasto garnizonowe. W poł. XIX w. rozwój przemysłu, budowa linii kolejowych.

Zabytki – układ staromiejski, gotycki kościół p.w. Narodzenia NMP (1310 r.), kościół p.w. św. Jerzego, cmentarz z poł. XIX w., pozostałości murów obronnych z XIV/XV w. z Bramą Wysoką (Połczyńską), piwnice zamkowe z XVIII w., ratusz (1 poł. XIX w.), spichlerz ryglowy (XVIII/XIX w.), zabudowa mieszczańska – domy z oficynami.

Karlıno – wzmiankowane w 1240 r., od 1280 r. własność biskupów kamieńskich; 1308 r. zamek w widłach rzek, 1372 r. siedziba biskupstwa kamieńskiego i budowa zamku obronnego. Miasto lokowane w 1385 r., zniszczone w 1409 r. W czasie reformacji zamek biskupi zamieniony na rezydencję. Miasto niszczone w trakcie wojny 30-letniej, XVIII-wiecznych wojen i pożarów (w tym zamku - na miejscu którego powstał browar). Od 2 poł. XIX w. rozwój przemysłu i nowożytnej zabudowy mieszczańskiej.

Zabytki: układ urbanistyczny, kościół p.w. św. Michała Archanioła (1510 r.), zespół dworsko-folwarczny (XIX w.) z przyziemem XIV-wiecznego zamku, park miejski (XIX w.), spichlerz ryglowy (l. 30. XX w.), ratusz (1908-12 r.), zabudowa mieszczańska (XIX-wieczne domy szachulcowe i kamienice XIX/XX w.).

Kołobrzeg - jedno z najstarszych miast na Pomorzu, gród z warzelnią soli, ustanowiony w 1000 r. siedzibą biskupstwa. Ponownie przejęte przez Polskę za czasów Bolesława Krzywoustego (1103 r.). W latach 1187-1227 pod panowaniem Duńczyków. 1255 r. nastąpiła lokacja miasta na prawie lubeckim; w XIII i XIV w. był to silny ośrodek hanzeatycki. W czasie wojny 30-letniej Kołobrzeg znalazł się pod panowaniem Szwecji, następnie podlegał Brandenburgii. Zniszczony w trakcie wojny 7-letniej i wojen napoleońskich. Od poł. XIX w. nastąpił rozwój uzdrowiska nadmorskiego. Miasto uległo znacznym zniszczeniom w czasie II wojny światowej.

Zabytki: układ staromiejski, konkatedra p.w. Wniebowzięcia NMP (bud. 1280-1301, odbudowana po 1945 r.), zespół klasztorny diakonis (2 poł. XIX w.), parki kołobrzesckie (XIX-XX w.), pozostałości umocnień twierdzy kołobrzesckiej (reduca, przyczółki, latarnia), zespół fortów (1807 r.), Baszta Prochowa (XIV w.), ratusz (1364, 1829-32 zbudowany wg projektu K. Schinkla), kamienica Schliffenów (XV w.), pałac rodziny Braunschweig (XVIII/XIX w.), elewatory, magazyny, kamienice.

Obszar o zróżnicowanym krajobrazie kulturowym ze wsiami chłopskimi, dworsko-folwarcznymi, kolonizacyjnymi, o zróżnicowanych założeniach przestrzennych – pierwotnych placowych i ulicowych, rozwiniętych w wielodrożnice (w okresie rozwoju gospodarki folwarcznej). Liczne przykłady zabytkowej architektury sakralnej: gotyckiej, XIII-XV-wiecznej (np. Budzistowo, Wrzosowo), ryglowej (np. Buślary), neostylowej; podworskiej i chłopskiej – w tym obiekty wzniesione w tradycyjnej technice ryglowej.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar doliny Parsęty, na całym biegu, od źródła w okolicach Szczecinka do ujścia w Kołobrzegu objęty (wzdłuż rzeki) ochroną krajobrazu Natura 2000. Rzeka przepływa meandrowato przez tereny nizinne, za wyjątkiem moren w górnym biegu. Brzegi lesiste, wysokie, miejscami uregulowane i obwałowane. Parsęta wraz z dorzeczem o stosunkowo mało zniszczonym ekosystemie.

Elementy charakterystyczne

Zespół osadniczo - cywilizacyjny w urozmaiconym krajobrazie doliny rzeki Parsęty. Miasta z infrastrukturą (Szczecinek, Białogard, Karlino, Kołobrzeg), wartościowe układy ruralistyczne z tradycyjną zabudową, liczne zabytki architektury sakralnej (Białogard, Kołobrzeg), zespoły dworsko-parkowo-folwarczne, obiekty techniki wodnej i przemysłu, obiekty obronne oraz zabytki archeologiczne (okolice Dygowa).

OKK 11 „DOLINA PŁONI”

Obszar wzdłuż rzeki Płoni od Barlinka do ujścia do jez. Miedwie wraz z terenami wokół jeziora, rozciągający się na obszarze gmin: Barlinek, Przelewice, Warnice, Kobylanka, Stare Czarnowo i Stargard.

Walory kulturowe

Archeologia: *Przywodzie* – grodzisko późnośredniowieczne, położone na krawędzi doliny rzeki, prostokątne w kształcie z czytelnymi wałami i fosą. *Ukiernica* – we wsi znajduje się dobrze zachowany grobowiec kurhanowy z epoki brązu. *Gardziec* – na piaszczystej wysepce pośród podmokłych terenów doliny Płoni znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko o kolistym kształcie, przez obiekt przebiega droga. *Ryszewko* – na południowo-zachodniej krawędzi wysoczyzny okalającej jez. Miedwie znajduje się grobowiec kurhanowy.

Obszar w północnej części historycznie znajdujący się w granicach księstwa Zachodniopomorskiego do poł. XVII wieku. Na południe od Przelewic we władaniu Brandenburczyków od 2 poł. XIII w. Istotny udział w zagospodarowaniu terenów w rejonie rzeki mieli cystersi, sprowadzeniu do Kołbacza w 1173 r. przez kasztelana szczecińskiego Warcisława Świętoborzyca.

Cystersi wzniesli w Kołbaczu kościół wraz zabudowaniami klasztorными i gospodarczymi. Całe założenie klasztorne otoczono murem oraz wodami Płoni i kanału. Z historycznego założenia, realizowanego w latach 1210-1247 i 1254-1347, pozostały: romańsko-gotycki kościół (najstarsza ceglana świątynia pomorska) na planie krzyża łacińskiego, jednonawowy (pierwotnie trójnawowy), z rozetą maswerkową w szczycie zachodnim (porównywaną z rozetą katedry w Chartres); część zachodniego skrzydła klasztorного(refektarz konwersów); dom opata i Baszta Więzienna (1 ćw. XIV w.) będąca pozostałością systemu obronnego; stodoła (1 poł. XIV w.). Zespół gotyckich budowli pocysterskich w Kołbaczu posiada wybitne walory historyczne i artystyczne.

Cystersi budując jazy młyńskie na Płoni spiętrzyli wody jeziora o prawie 2,5 m, co spowodowało zalanie terenów niżej położonych i połączenie wód jeziora Miedwie z wodami

jezior Płoń i Będgoszcz. W XVIII w. przeprowadzono szeroko zakrojone prace melioracyjne w rejonie Miedwia, co doprowadziło do obniżenia poziomu wód do stanu obecnego.

W granicach włości cysterskich leżały m.in. wioski: Żelewo, Wierzbno, Stary Przylep, Zaborsko.

Wierzbno od XIV w. posiadało prawa miejskie. Nadal jest czytelny plan ulic miejskich, plac rynkowy z XV-wiecznym gotyckim kościołem.

Do miejscowości z dobrze zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania należą:

- Karsko z pałacem (1889-91) i parkiem (XIX w.),
- Koszewko z zespołem dworsko-parkowym (poł. XIX w.), kościołem gotyckim z barokowym zwieńczeniem wieży,
- Koszewo z pałacem (XIX - pocz. XX w.), parkiem (założenie krajobrazowe rozciągające się nad Miedwiem), kościołem z XV w.,
- Niepołcko - ryglowy dwór z pocz. XIX w. z parkiem,
- Lubiatowo z późnogotyckim kościołem (XV w.), pałacem neogotyckim oraz zabudowaniami pofolwarcznymi (m.in. murowany gołębnik z k. XIX w.),
- Przywodzie - wieś owalnicowa z kościołem gotyckim, w murze otaczającym cmentarz przykościelny zachowała się XV-wieczna bramka,
- Stary Przylep - barokowy kościół z 1681 r.,
- Żuków - gotycki kościół (XIV w.), pałac z 1877 z parkiem.

Nad Płonią w granicach Barlinka znajdują się trzy dawne osady młyńskie, z zachowanymi budynkami młynów (ryglowe i murowane).

Zespół pocysterski w Kołbaczu otrzymał tytuł pomnika historii.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Południowa część doliny Płoni znajduje się w granicach Barlinecko-Gorzowskiego Parku Krajobrazowego. Całą dolinę wraz z jez. Miedwie objęto ochroną w ramach sieci Natura 2000 (PLH320006). Rzeka w górnym biegu płynie w głębokiej dolinie o lesistych zboczach. Na Równinie Pырzycko-Stargardzkiej przepływa przez jez. Płoń, a następnie przez południową część jez. Miedwie i małe jez. Żelewko.

Elementy charakterystyczne

Krajobraz doliny rzeki z jeziorami Płoń i Miedwie. Założenie pocysterskie w Kołbaczu. Wsie z metryką średniowieczną (czytelne układy, zespoły zabudowy o walorach zabytkowych, kościoły z XIII-XV w.). Młyny w Barlinku.

OKK 12 „DOLINA REGI”

Obszar rozciągający się w otoczeniu rzeki Regi i jej dopływów od jej źródeł w okolicach Świdwina do ujścia do Bałtyku w Mrzeżynie.

Walory kulturowe

Archeologia: *Cieszeniewo (Gm. Świdwin)* – średniowieczne grodzisko typu stożkowatego, położone ok. 100 m od brzegu rzeki. Obiekt założony na planie prostokątnym, czytelne w terenie. *Lipce (Gm. Świdwin)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate

z wklęsłym majdanem, położone ok. 250 m. na zachód od brzegu rzeki. *Niemierzyno (Gm. Świdwin)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, z wklęsłym majdanem położone bezpośrednio nad brzegiem rzeki. Miejsce to było prawdopodobnie użytkowane we wcześniejszym okresie przez ludność kultury łużyckiej, jako osada obronna. *Świątoborzec (Gm. Łobez)* – grodzisko wczesnośredniowieczne położone na wzniesieniu na południowym brzegu rzeki, pomiędzy korytem rzeki a jeziorem. Obiekt został częściowo zniszczony, ale w jego południowej partii czytelna jest fosa. *Unimie (Gm. Łobez)* – grodzisko wczesnośredniowieczne położone na południowym brzegu jez. Dobieszewo, na wzgórzu pośród podmokłych łąk, przecięte przez tory kolejowe. *Worowo (Gm. Łobez)* – grobowiec kurhanowy z epoki brązu położony na wysoczyźnie sąsiadującej z doliną Regi. *Karwowo (Gm. Łobez)* – na północ od miejscowości na skraju doliny rzeki położone jest cmentarzysko kurhanowe datowane na wczesne średniowiecze. Zlokalizowano tu 16 grobów o różnych kształtach, z obstawami kamiennymi. Na południe od miejscowości, nieopodal zachodniego brzegu jez. Karwowo, zlokalizowane jest rozległe grodzisko wczesnośredniowieczne, otoczone podwójną linią wałów. *Starogard Łobeski (Gm. Resko)* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate, położone nad brzegiem rzeki. *Resko* – na zachód od miasta, na południowym brzegu rzeki położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate z dobrze zachowanymi wałami, w których czytelna jest brama. *Płoty (Gm. Iłowo)* – w mieście na zakolu rzeki, doskonale zachowane wczesnośredniowieczne grodzisko, usytuowane na naturalnym wzniesieniu, czytelny czworokątny majdan i fosa od strony południowej. *Lubin (Gm. Gryfice)* – na północ od miejscowości, na zakolu Regi, położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko o podkowiastym kształcie, otoczone z trzech stron wałami. *Bielikowo (Gm. Brojce)* – wczesnośredniowieczne grodzisko położone na naturalnym wzgórzu w widłach Regi i Mostowej. *Gąbin (Gm. Trzebiatów)* - na południe od miejscowości, na północnym brzegu Regi na wzgórzach zlokalizowane jest cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej. *Trzebiatów* - w północnej części Starego Miasta, w zakolu Regi zlokalizowane było wczesnośredniowieczne grodzisko. W późniejszych czasach przez wzniesienie grodziska poprowadzono mury miejskie. Nad Regą położonych jest sześć historycznych miast: Świdwin, Łobez, Resko, Płoty, Gryfice i Trzebiatów.

Świdwin: w XII wieku istniał tu gród pomorski na szlaku handlowym z Kołobrzegu do Wielkopolski. W XIII wieku został on przekazany przez księcia Barnima I zakonowi norbertanów z Trzebiatowa. Później włączony do Nowej Marchii. Do najstarszych budowli należą: zamek, którego początki sięgają XIII w., kolejno rozbudowany w XIV, XV i XVI i w XVIII w. (obecnie w architekturze zamku czytelna jest zarówno faza gotycka jak i barokowa); gotycki kościół mariacki (1338 r.- XV w.); fragment średniowiecznych murów miejskich i Brama Kamienna (XIV w.).

Łobez: powstały w XII w. gród nad Regą. Pierwsze wzmianki o mieście należącym do rodu Borków pochodzą z k. XIII wieku. Miasto zostało znacznie zniszczone w 1945 r. Kościół parafialny pochodzi z XV w. i został ufundowany przez v. Borków, przebudowywany w XVII, XIX w. i w latach 70.XX w.

Resko: istniał w XI-XIII w. gród z osadą w zakolu Regi. Gród był jedną z książęcych siedzib obronnych. Około poł. XIII w. gród wraz z połową osady książęta przekazali w lenno rodowi Borków, którzy w latach 1260-1270 w miejscu grodu zbudowali zamek. W 1277 r. (lub 1288) założyli miasto na prawie lubeckim, otoczone murami obronnymi w XIV w., zlikwidowanymi ostatecznie w l. 30. XIX w., kiedy nastąpiła rozbudowa miasta. Historię miasta dokumentują zabytki: ceglany gotycki kościół farny z ok. 1400 r., Wzgórze Zamkowe kryjące ruiny zamku Borków, ratusz z 1 poł. XIX w., zabudowa mieszczańska z poł. XIX - pocz. XX w.

Płoty: początkowo istniał gród w zakolu Regi, w 1277 r. nastąpiła lokacja miasta. Miasto wyróżnia się istnieniem dwóch zamków: „Starego” postawionego na wzgórzu nad Regą w XIII w., przebudowanego w XVI i XVII w. (renesansowy); „Nowego” – zbudowanego w XVII w., na pocz. XX w. gruntownie przebudowanego (neorenesansowy, wieloskrzydłowy, z oficynami i bramami), otoczonego parkiem.

Gryfice: miasto lokowane w 1262 r. przez księcia Warcisława III w miejscu wcześniejszych (X w.) osad. Pod koniec XIII w. rozpoczęto budowę kościoła farnego, w 1300 r. murów obronnych z trzema bramami. Miasto należało do Hanzy. Od 1724 r. były siedzibą powiatu. W 1882 r. Gryfice uzyskały połączenie kolejowe ze Szczecinem i Kołobrzegiem. Dzieje miasta dokumentują m.in. zabytki: pozostałości murów obronnych z Basztą Prochową (XV w.) oraz bramami Kamienną (XIV-XVI w.) i Wysoką (XIV-XV w.), kościół mariacki należący do najpiękniejszych ceglanych far gotyckich Pomorza, kaplica św. Jerzego (XV w.), kamienice mieszczańskie (pocz. XIX w. - XX w.), zespół młyński z systemem hydro-technicznym nad Regą (XIX/XX w.).

Trzebiatów: najstarsza wzmianka o Trzebiatowie pochodzi z 1180 (wg innych źródeł – 1170 r.) w dokumencie fundacyjnym wystawionym przez księcia Kazimierza I dla zakonu norbertanów z Lund. Gdy zakonnicy przybyli na pocz. XIII w. do Białoboków k/Trzebiatowa nad Regą istniał już gród z osadą targową i kościołem. Potwierdzeniem znaczenia osady była lokacja miasta na prawie lubeckim w 1277 r. przez księcia Barnima I. Na pocz. XIV w. kupcy trzebiatowscy, należący do Hanzy, uzyskali pełną kontrolę nad handlem na Redze oraz portem u jej ujścia, co stało się przyczyną konfliktu z Gryficami. W 2 poł. XV w. kupcy z Trzebiatowa sfinansowali budowę nowego portu (Mrzeżyno) wraz z nowym korytem Regi. W 1534 r. Trzebiatów był miejscem sejmiku pomorskiego decydującego o wprowadzeniu reformacji. Od XVIII w. w mieście stacjonował garnizon. W ciągu XIX w. i na pocz. XX w. nastąpiła rozbudowa miasta, powstały nowe gmachy użyteczności publicznej, dzielnice willowe. Trzebiatów należy do miast o wyjątkowym nasyceniu zabytkową substancją. Wśród licznych zabytków można wymienić m.in.:

- Stare Miasto z pozostałościami murów obronnych, Basztą Kaszaną (XIV w.), kościołem NMP (1303-1370) i ratuszem (1poł. XV w., 1701), pałacem (kryjącym relikty murów klasztoru norbertanek) oraz licznie zachowaną zabudową mieszczańską (XV-XX w.),
- Przedmieście Kołobrzесьkie z kaplicą św. Jerzego (XV w.), cmentarzem ewangelickim,
- Przedmieście Gryfickie z gotycką kaplicą św. Gertrudy (XV w.), XIX-wiecznym zespołem budynków dawnej szkoły grenadierów (k. XIX w. - pocz. XX w.), parkiem

miejskim (poł. XIX w.), oraz kamienicami i willami o znacznych walorach architektonicznych,

- Jaromin z założeniem szpitalnym z pocz. XX w.

Na Redze funkcjonuje wiele budowli i urządzeń hydrotechnicznych pozostałych po bogatym niegdyś zagospodarowaniu rzeki m.in.: elektrownie wodne z 1 ćw. XX w. w Trzebiatowie, Lisowie (gm. Płoty) – elektrownia "Likowo", w: Prusinowie (gm. Łobez) - elektrownia "Prusinowo", Resku, Smołęcinie (gm. Gryfice) - elektrownia "Rejowice", w Płotach, zespół młyński w Gryficach oraz port rybacki w Mrzeżynie.

Na terenach wiejskich w dolinie Regi osadnictwo posiada równie starą metrykę jak w/w miasta.

W północnej części, w rejonie Trzebiatowa, występują wsie z czytelnie zachowanymi układami (owalnica, okolnica) i zabudową zagrodową (z przykładami budownictwa ryglowego). W rejonie Gryfic, Reska, ku źródłom Regi, dominują wsie chłopsko-folwarczne, z rezydencjami oraz licznie zachowanymi parkami.

Zespoły staromiejskie w Świdwinie, Resku, Płotach, Gryficach, Trzebiatowie wpisane są do rejestru zabytków. Teren starego miasta w Trzebiatowie typowany do ustanowienia pomnikiem historii. Projektowane parki kulturowe: wieś Trzebusz, Strzmiele z XVIII-wiecznym dworem.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Krajobraz na całej długości Regi jest bardzo zróżnicowany. W dolnym biegu Regi tereny zostały silnie przekształcone przez działania melioracyjne, przede wszystkim zabudowania hydrotechniczne. Powyżej Reska rzeka ma naturalny bieg. Środkowy odcinek doliny rzecznej przecina tereny morenowe o zróżnicowanej rzeźbie terenu. Typowo górski charakter posiada górny odcinek do Trzebiatowa. Dalej rzeka płynie przez otwarte tereny nadmorskie, podmokłe, poprzecinane rowami melioracyjnymi.

Elementy charakterystyczne

Miasta założone nad Regą z zabytkami dokumentującymi ich dzieje od XII-XIII w. Tereny wiejskie z zachowaną zabudową chłopską i rezydencjonalną. Liczne parki. Materialne świadectwa gospodarki związanej z rzeką: młyny (m.in. zespół młyński w Gryficach), elektrownie wodne z okresu k. XIX - pocz. XX w. (w Trzebiatowie, Płotach, Lisowie, Prusinowie). Obszar o wybitnych walorach kulturowych i krajobrazowych.

OKK 13 „DRAWIEŃSKI”

Obszar w granicach gminy Drawno, obejmujący Drawno wraz z grupą wsi (Barnimie, Chomętowo, Dominikowo, Konotop, Niemieńsko, Podegradzie) położonych na południe od miasta na otwartym terenie otoczonym lasami.

Walory kulturowe

Archeologia: *Prostynia* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate położone na płn. brzegu Drawy. *Chomętowo* – grobowiec kurhanowy położony ok. 500 m. na wschód od miejscowości. *Drawnik* – wczesnośredniowieczne grodzisko, położone na wysokim, zachodnim brzegu Drawy, nieopodal jej ujścia do jez. Adamowo.

Drawno - wzmiankowane w 1313 r. należało do rodu Wedlów, którzy w XIII w. zbudowali tu zamek, rozbudowany ok. 1600 r., z którego pozostały malownicze ruiny na wysokiej skarpie nad jeziorem. W XV w. wzniesiono kościół, przebudowywany i modernizowany – w k. XVII w. dobudowano masywną wieżę w szkieletowej konstrukcji.

Drawno i sąsiednie miejscowości, zostały stosunkowo późno lokowane (XIV-XVI w.), zachowały walory historyczne. W Barnimiu i Dominikowie znajdują się kamienne kościoły (XV-XVI w.) - z wieżami dobudowanymi w XVII-XVIII w.: ryglową w Dominikowie i drewnianą w Barnimiu.

W XVIII-XIX w. rozbudowywano rezydencje i folwarki. Po okazałych pałacach z XVIII/XIX w. (Barnimie, Chomętowo, Konotop) pozostały ruiny położone na terenie parków z urozmaiconą gatunkowo zielenią. W parku w Barnimiu znajdziemy lipę i dęby pozostałe ze starego drzewostanu puszczy nad Drawą. W l. 1922-30 w Niemieńsku zbudowano neorenesansowy pałac myśliwski, dobrze zachowany (łącznie z układem i wyposażeniem wnętrza).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Położenie w otulinie Drawieńskiego Parku Narodowego, na terenach rolniczych otoczonych lasami. Rzeka Drawa.

Elementy charakterystyczne

Położenie na otwartych terenach rolniczych okolonych lasami. Harmonijne sprzężenie przyrody i elementów antropomorficznych: miasteczka Drawno z ruinami zamku Wedlów, parki z pozostałościami zabudowy rezydencjalnej i folwarcznej, tradycyjna zabudowa wsi.

OKK 14 „GRANITOWE KOŚCIOŁY”

Obszar położony w północno-wschodniej części gminy Mieszkowice obejmujący miasto Mieszkowice oraz wsie: Goszków, Kamionka, Kłosów, Kurzycko, Sitno, Troszyn, Zielin i Smolnica w gminie Dębno.

Walory kulturowe

Tereny od 2 poł. XIII w. opanowane przez margrabiów brandenburskich. Przejęte na krótko w 1 poł. XV w. przez krzyżaków. W tym czasie (1433 r.) Mieszkowice i okoliczne wsie zostały splądrowane i spalone przez oddziały czeskich husytów. Prawa miejskie otrzymały Mieszkowice w 1297 roku. Na koniec XIII wieku datuje się najstarsze kamienne partie kościoła mariackiego z granitowym portalem. Wkrótce po lokacji miasta rozpoczęto budowę kamienno-ceglanych murów obronnych. Z końca XIII wieku pochodzą także najstarsze znane wzmianki o okolicznych wioskach (Kłosów, Kurzycko).

Założenie staromiejskie w Mieszkowicach należy do najlepiej zachowanych w województwie. Otoczone niemal na całym obwodzie murami z Basztą Prochową, gotyckim kościołem mariackim (XIV-XV w.) z partiami starszych granitowych murów, licznie zachowaną zabudową mieszczańską (zespół kamienic ryglowych), ratuszem z XIX w.

Wsie o średniowiecznej metryce posiadają historyczne układy (owalnice), z kościołami posadowionymi centralnie na placu o kształcie wrzeciona, otoczonego zabudową zagrodową, z budynkami lokowanymi szczytowo (głównie w Kłosowie, Troszynie) i kalenicowo do ulicy.

Zabudowa wsi murowana z cegły (budynki mieszkalne) i ceglano-kamienia (bud. gospodarcze, folwarczne). Kościoły z 2 poł. XIII - pocz. XIV w. z granitowej kostki układanej w regularnych rzędach, rozbudowane o wieże w XVIII-XIX wieku, tworzą dominanty kulturowe i przestrzenne większości wsi na tym obszarze, znajdują się w: Goszkowie, Kurzycku, Kłosowie, Troszynie, Smolnicy, Zielinie.

Układy większości wsi były rozbudowywane o założenia rezydencjalno-folwarczne w XVIII-XIX w. Do najstarszych należy dobrze zachowany zespół pałacowo-parkowy w Zielinie (k. XVIII w.). Założenia parkowe w: Goszkowie, Wierzchlasie, Troszynie (XVIII w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w otulinie Cedyńskiego Parku Krajobrazowego. Ukształtowanie otwartych terenów o rolniczym charakterze pozwala na obserwacje z dalekich widoków zabudowy miejscowości akcentowanych wieżami kościołów.

Elementy charakterystyczne

Staromiejski układ przestrzenny Mieszkowic z zachowanymi budowlami z początków funkcjonowania miasta (kościół mariacki, mury obronne), należący do najlepiej zachowanych w województwie. Zespół wsi o średniowiecznej metryce, w których występuje historyczna zabudowa o utrzymanej oryginalnej architekturze (4 ćw. XIX - pocz. XX w.), założenia rezydencjalne, parki o genezie XVIII-wiecznej. Wyróżnikiem obszaru jest grupa wczesnogotyckich kościołów granitowych.

OKK 15 „KALISZ POMORSKI I OKOLICE”

Obszar w południowej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Kalisz Pomorski, obejmujący miasto Kalisz Pomorski oraz wsie Giżyno, Pomierzyn, Pożrzadło Wielkie, Stara Studnica, Sienica.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie poligonu drawskiego w pobliżu nieistniejącej już miejscowości *Nowy Łowicz* – zlokalizowane jest rozległe cmentarzysko kurhanowe ludności kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich oraz na wyniesieniu na rozlewiskach nad jez. Zły Łęg grodzisko wczesnośredniowieczne z czytelną linią wałów. Kolejne grodzisko na terenie poligonu znajduje się w okolicy nieistniejącej miejscowości *Mielno Stargardzkie*, na wyspie na jeziorze. Na obrzeżach poligonu, w dostępnej strefie w miejscowości *Głębokie*, w zakolu rzeczki Głęboka znajduje się średniowieczne grodzisko stożkowate, otoczone mokrą fosą. Na północ od miasta *Kalisz Pomorski*, na wzgórzu otoczonym głębokimi jarami znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko. *Bralin* – na południe od miejscowości, na podmokłych łąkach doliny rzeki Korytnicy znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate. Na południe od miejscowości *Dębsko*, na północnym, wyniosłym brzegu jez. Dominikowie Wielkie zlokalizowane jest cmentarzysko kurhanowe z okresu wczesnego średniowiecza.

Kalisz Pomorski – miasto o metryce średniowiecznej (lokacja 1303 r.), odbudowane po pożarze w kon. XVIII w. i znacznie zniszczone w czasie II wojny światowej. Elementy zabytkowe: układ urbanistyczny starego miasta, XVI-wieczny zamek (przebudowany na klasycystyczny pałac), barokowo-klasycystyczny kościół z 1730 r., (wg projektu Johanna

Philippa Gerlacha), XIX-wieczny park pałacowy oraz pojedyncze przykłady XIX i XX-wiecznej zabudowy mieszczańskiej i publicznej.

Wsie na obszarze kulturowo-krajobrazowym o metryce średniowiecznej, o założeniach owalnicowych (Giżyno, Poźrzadło Wlk.) lub rozbudowane w wielodrożnice (Siennica) oraz z zespołami dworsko-folwarcznymi (Pomierzyn).

Najcenniejszymi elementami wiejskiego krajobrazu kulturowego na tym obszarze są:

- średniowieczne (placowe) układy przestrzenne (np. Giżyno, Poźrzadło Wlk.);
- zabytkowe, XVIII-wieczne, ryglowe kościoły w Giżynie i Poźrzadłe Wlk.;
- zespoły rezydencjonalno-parkowo-folwarczne w Giżynie i Starej Studnicy;
- historyczna struktura zabudowy chłopskiej (zagrodowej), odzwierciedlająca pierwotne podziały własnościowe (Pomierzyn, Poźrzadło Wlk.) z licznymi elementami architektury ryglowej (np. Sienica) i XX-wiecznej, ceglanej;
- cmentarze wiejskie ze starodrzewem (np. Poźrzadło Wlk., Sienica).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconej (pofałdowanej) rzeźbie terenu, rozplanowany na Pojezierzu Drawskim, z licznymi ciekami i oczkami (w tym jeziorami) wodnymi, otoczony zwartym kompleksem leśnym. Wsie rozplanowane na szerokich polanach.

Elementy charakterystyczne

Obszar obejmujący miasto Kalisz Pomorski (układ urbanistyczny, pałac Wedłów – po odbudowie, barokowy kościół, elementy nowożytnej zabudowy mieszczańskiej i publicznej) oraz średniowieczne wsie, o historycznych zespołach ruralistycznych, z ryglowymi (XVIII-wiecznymi) kościołami, założeniami dworsko-folwarcznymi oraz zabudową zagrodową.

OKK 16 „KRAINA BORKÓW”

Obszar w granicach gminy Węgorzyno i południowych krańców gminy Radowo Małe.

Walory kulturowe

Archeologia: *Cieszyno* – na południe od miejscowości, przy południowym brzegu jeziora Woświn znajdują się 2 grodziska wczesnośredniowieczne z czytelnymi wałami. *Ginawa* – na wschód od miejscowości na obu krańcach strugi łączącej Brzeźnicką Węgorzę z jez. Dubie zlokalizowane są dwa grodziska wczesnośredniowieczne. *Trzebawie* – na południe od miejscowości, u nasady półwyspu wcinającego się w jez. Woświn zlokalizowane jest wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne otoczone czytelną do dziś fosą. *Przytoń* - na zachodnim brzegu jez. Przytońskiego, na kopulastym pagórku, odciętym fosą od reszty wzniesień znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko.

Rozwój średniowiecznego osadnictwa wiąże się z działalnością rodu Borków, do których od końca XIII w. należały rozległe włości w rejonie Łobza, Reska i Węgorzyna z wzniesionymi tam zamkami. Po zamku w Węgorzynie pozostała nazwa ulicy Zamkowej.

Pierwsze wzmianki o wsiach na tych terenach pochodzą z 2 połowy XIII w.

Pierwotne układy lokacyjne wsi (w większości owalnice) uległy przekształceniu w ciągu XVII-XIX w. w wyniku lokalizacji w ich obrębie folwarków z siedzibami właścicieli. Niemniej

w wielu miejscowościach pozostały czytelne pierwotne układy, ponieważ zachowały się kościoły w pierwotnej lokalizacji, w obrębie nawsia. Obecnie istniejące kościoły pochodzące (głównie z XVIII wieku), zastąpiły starsze budowle zniszczone podczas wojny 30-letniej (1618-1648). Ryglowe kościoły XVIII-wieczne znajdują się w miejscowościach: Cieszyno, Gardno, Ginawa, Kąkolewice, Mielno, Trzebawie, Przytoń, Rekowo, Siedlice. Średniowieczne kościoły pozostały w Sielsku i Zwierzynku, w XVIII w. dobudowano do nich ryglowe wieże. Kościoły otoczone są cmentarzami wygrodzonymi murkami (z reguły kamiennymi).

W zabudowie wsi obecnie dominują domy murowane (elewacje tynkowane, klinkierowe), które od k. 4 ćwierci XIX w. zastępowały tradycyjne na tych terenach budynki ryglowe. Tego typu zabudowa pozostała już nielicznie w Rekowej, Siedlicach, Mielnie, Sielsku.

Po dawnych siedzibach właścicieli majątków pozostały głównie parki. Neobarokowy pałac w Lesięcinie jest w ruinie. Pozostały dwory w Podlipcach i Przytoni.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w zasięgu Pojezierza Ińskiego, Drawskiego oraz Wysoczyzny Łobeskiej, bardzo atrakcyjny krajobrazowo, o urozmaiconej, pagórkowatej rzeźbie terenu, z licznymi jeziorami i ciekami. Położenie na wyniesieniach, wzgórzach, pozwala na ekspozycję zabudowy wiejskiej i kościołów.

Elementy charakterystyczne

Wsie o metryce średniowiecznej (czytelne owalnice), z zespołami zabudowy zagrodowej z okresu 4 ćw. XIX - pocz. XX w., XIX-wiecznymi parkami podworskimi. Wyróżnikiem obszaru jest bardzo liczny zespół ryglowych kościołów z XVIII wieku.

OKK 17 „KRAINA W KRATĘ”

Obszar w płn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, stanowiący fragment większego obszaru kulturowego „Kraina w Kratę”, położonego w woj. pomorskim. Zachodniopomorski obszar kulturowo-krajobrazowy „Kraina w Kratę” obejmuje gminy: Darłowo i Postomino oraz część gmin: Sławno, Malechowo. W sensie geograficznym jest to makroregion Pobrzeża Koszalińskiego, z Wybrzeżem Słowińskim i Równiną Sławieńską oraz dolinami rzek Grabowy i Wieprzy.

Walory kulturowe

Archeologia: *Kopań* – owalne grodzisko nizinne użytkowane we wczesnym i późnym średniowieczu, zlokalizowane na południowym brzegu jez. Kopań; *Ostrowiec* – wczesnośredniowieczne grodzisko o kształcie podkowiastym z dobrze zachowanymi wałami, położone na północnym brzegu jez. Ostrowieckiego; *Rusinowo* – grobowiec megalityczny, *Wrześnica* – grodzisko wczesnośredniowieczne, pierścieniowate, położone nad brzegiem rz. Wieprzy; *Stary Kraków* – na zachód od miejscowości, nieopodal rz. Wieprzy znajduje się wyżynne grodzisko użytkowane we wczesnym i późnym średniowieczu oraz cmentarzysko kurhanowe datowane na epokę brązu; *Sławsko* – wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowate położone pośród podmokłych łąk nad rz. Wieprzą.

Jest to rozległy obszar kulturowo-krajobrazowy, którego głównym wyznacznikiem są: dobrze zachowane, średniowieczne układy ruralistyczne, wkomponowane w nieprzekształcony -

w większości - krajobraz naturalny oraz liczne zespoły zabudowy chłopskiej wzniesionej w technice ryglowej, które nadają temu regionowi specyficzny charakter, określany we współczesnych koncepcjach zagospodarowania przestrzennego i rozwoju gospodarczego jako „kraina w kratę”.

Najstarsze wsie na tym obszarze mają metrykę XII wieczną (np. Sławsko), a większość wsi zostało założonych w XIII i XIV wieku na tzw. prawie niemieckim (np. Słowino, Stary Kraków, Krupy). W XIV wieku 25 wsi (osad) na obszarze ziemi sławieńskiej należało do cystersów w Bukowie Morskim, pozostałe stanowiły własność książęcą lub należały do miast: Sławna, Darłowa lub Koszalina. W okresie reformacji dobra poklasztorne i książęce weszły w skład domeny darłowskiej, która była jedną z największych na Pomorzu Zachodnim. Wsie na tym obszarze zachowały status wsi chłopskich i tylko w nielicznych powstały folwarki. Po XIX-wiecznych reformach uwłaszczeniowych doszło do wzmocnienia własności chłopskiej oraz dynamicznego rozwoju rolnictwa, a także lokowania nowych kolonii.

Cechą charakterystyczną na tym obszarze są zwarte wsie o założeniach okolicowych (np. Łącko), owalnicowych z szachownicowym układem pól (np. Słowino, Stary Kraków, Sławsko, Gorzyca, Iwięcino) oraz ulicowych – łanowych (np. Boleszewo, Jerzyce, Wierciszewo). Dominantą układów przestrzennych są centralnie usytuowane kościoły, często o metryce średniowiecznej (np. Łącko, Sławsko, Krupy, Stary Jarosław, Iwięcino). Do poł. XX w. ważnym elementem w strukturze przestrzennej na tym obszarze były wsie rybackie z zabudową ryglową (Dąbki, Wicie).

Zabudowa zagrodowa tworzy zwarte pierzeje, odzwierciedla historycznie wykształcone podziały własnościowe, z czytelną typologią gospodarstw: pełnorolne, zagrodnicze, małorolne, chałupnicze – wyrobnicze. W krajobrazie wsi wyróżniają się czworoboczne zagrody zamknięte, z budynkiem bramnym na froncie oraz chałupą w głębi siedliska. Najstarsze obiekty ryglowe mają metrykę XVIII-wieczną (np. chałupa saska w Krupach), ale dominują budynki XIX-wieczne (chałupy, stodoły, obiekty inwentarskie i gospodarcze), o historycznych formach architektonicznych i wystroju. Pojedyncze chałupy ryglowe (np. w Krupach i Słowinie) są wpisane do rejestru zabytków i podlegają prawnej ochronie konserwatorskiej.

Budynki te charakteryzowały się użytecznością i praktycznością, były wznoszone z ogólnodostępnych materiałów (drewno, glina, słoma, trzcina), przez miejscowych rzemieślników, w oparciu o stosunkowo proste i sprawdzone konstrukcje, adekwatne do lokalnych warunków klimatycznych.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym krajobrazie, zaakcentowany przez: dolinę rzeki Grabowej i Wieprzy (w ich dolnym biegu); zwarte kompleksy leśne w okolicach Słowina (w tym z rezerwatem Słowińskie Błota) i Starego Krakowa, trzy jeziora przymorskie (Bukowo, Kopań i Wicko) oraz rozległe tereny rolnicze. W ramach obszaru chronionego Natura 2000 występują: Słowińskie Błota (PLH 320016), Jezioro Bukowo (PLH 320041), Dolina Wieprzy (PLH 220038).

Elementy charakterystyczne

Ryglowe budownictwo wiejskie, które jest „zapisem” dziejów kolejnych pokoleń, odzwierciedleniem lokalnej tradycji, a także stanowi etnohistorycznie utrwalony element w krajobrazie kulturowym. Zasób tradycyjnego budownictwa ludowego (w tym zespoły zabudowy zagrodowej) wyróżnia ten obszar na tle pozostałych regionów Pomorza Zachodniego. Wsie o historycznej strukturze przestrzennej i architektonicznej: Słowino, Łącko, Krupy, Iwięcino, Sławsko, Stary Jarosław, Bielkowo, Pękanino, Stary Kraków, Staniewice.

OKK 18 „POJEZIERZE DRAWSKIE”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Czaplinek, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego oraz Drawskiego Parku Krajobrazowego.

Walory kulturowe

Archeologia: liczne grodziska wczesnośredniowieczne i średniowieczne, położone w naturalnie obronnych miejscach nad brzegami jezior i zakolach rzek: *Kluczewo* (nad północnym brzegiem jez. Prosino), *Piaseczno* (nad jez. Drawsko w miejscu ujścia Drawy), *Sikory* (nad jez. Dołgie Wielkie), *Stare Drawsko* (na przesmyku pomiędzy jeziorami Drawsko i Żerdno), *Drawsko Pomorskie* (na wschód od miasta nad rz. Drawą), *Gudowo* (na północ od jez. Linowo, nad strugą wpadającą do jez. Lubie), *Lubieszewo* (na półwyspie jez. Lubie), *Mielenko Drawskie* nad jez. Wilże), *Nętno* (na wyspie na jez. Gęgnowskim), *Oleszno* (na przesmyku pomiędzy jez. Czaple Wielkie i Krężno Małe), *Suliszewo* (nad jez. Chociebądz Wielki), *Żółędowo* (na półwyspie pomiędzy jez. Dębno Wielkie i Dębno Małe), *Żółte* (na półwyspie jez. Zarańskiego), *Donatowo* (na półwyspie jez. Klęckiego).

Osadnictwo wczesnośredniowieczne związane było z plemionami słowiańskimi. Od 1286 r. tereny ziemi czaplineckiej należały do templariuszy, z komandorią w Czaplinku i zamkiem. Po kasacie zakonu tereny przypadły joannitom (od 1345 r., z tego okresu pochodzi zamek w Starym Drawsku). Przygraniczne położenie tego obszaru sprzyjało licznym konfliktom zbrojnym. Z okresu średniowiecza pochodzą: najstarsze fragmenty zamków w Starym Drawsku i Złocieńcu, kościoły św. Trójcy w Czaplinku i Złocieńcu, układy staromiejskie oraz założenia ruralistyczne. Po zniszczeniach XVII-wiecznych wojen obszar ten znalazł się ostatecznie w granicach Brandenburgii, następnie Prus. Z XVII i XVIII w. pochodzą kościoły ryglowe, barokowy pałac w Siemczynie. Od poł. XIX w. na tym obszarze budownictwo ryglowe było wypierane przez zabudowę ceglana, (działały tu liczne cegielnie). W przestrzeni wsi lokowano neostylowe kościoły z kamienia łamanego i cegły, zespoły folwarczne, a na obrzeżach starych wsi powstawały kolonie chłopskie.

Czaplinek: założony w 1291 r. przez templariuszy; do XVII w. była to najdalej na północ wysunięta warownia Polski. Zachowany układ staromiejski, z historyczną zabudową, z zabytkowym ratuszem oraz dwoma kościołami o wartościach ponadregionalnych (p.w. Św. Trójcy – XIV/XV w., przebudowany w XVIII w., z barokowym ołtarzem; p.w. Św. Krzyża – 1829-30, wg projektu K. Schinkla), zabudowa mieszkalna (parterowa i piętrowa).

Złocieniec: założony w 1333 r. przez margrabiów brandenburskich – był miastem prywatnym, a zamek siedzibą rodu Wedlów, a od XVI w. - Borków. Średniowieczne miasto rozbudowane zostało w XIX i XX w. – powstały przedmieścia z przemysłem ceramicznym. Zabytki: ruiny (piwnice) gotyckiego zamku; gotycki kościół, przebudowany w XVII i XIX w.; park zamkowy z alejami; XIX i XX-wieczne kamienice.

Osadnictwo wiejskie: na tym obszarze występują wsie zwarte, o historycznie ukształtowanym układzie ruralistycznym. Na uwagę zasługują wsie owalnicowe - z kościołami na nawsiu (np. Rzepowo, Sikory), wielodrożnice (np. Rakowo), widlice. Dominują wsie z zespołami dworsko-folwarcznymi (np. Rzepowo, Siemczyno, Warnięg). Zespoły folwarczne z wielkokubaturowymi budynkami inwentarskimi, stodołami, gorzelniami, czworobocznymi podwórzami oraz dworem (z parkiem) na osi założenia. Zabudowa wiejska (zagrodowa) tworzy zwarte pierzeje, o stosunkowo niewielkiej skali zagród, z chałupami na froncie parceli. Pojedyncze przykłady zabudowy ryglowej np. młyn w Głębocku (1898 r.), kościół w Siecinie (1818 r.) i Starym Worowie (1689 r.), dom w Czarnkowie (XIX w.).

Układy staromiejskie w Czaplunku i Złocięcu są wpisane do rejestru zabytków. We wsiach Siemczyno i Stare Drawsko rekomendowano utworzenie parków kulturowych.

Obszar sąsiaduje (przylega od północy) do OKK 22 „Szwajcaria Połczyńska”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar (łącznie z otuliną) położony na Pojezierzu Drawskim, o urozmaiconej (polodowcowej) rzeźbie terenu. Przeważają wysoczyzny polodowcowe i moreny czołowe. Cechą dominującą jest bogactwo jezior, o zróżnicowanych kształtach i wielkości, w tym duże jez. Drawsko, Siecino, Krosino, Rakowskie. Cały obszar znajduje się w dorzeczu rzeki Drawy, w ramach Drawskiego Parku Krajobrazowego, podlega również ochronie Natura 2000: Jeziora Czaplinskie (PLH 320039), Ostoja Ptasia: Ostoja Drawska (PLB 320019).

Elementy charakterystyczne

Zespoły miejskie w Czaplunku i Złocięcu, wsie o historycznych układach przestrzennych i zabudowie (Głębock, Siemczyno, Stare Drawsko, Chlebowo, Dołgie, Przytoń, Cieszyno, Darskowo, Stare Worowo, Warnięg) oraz obszary o wybitnych walorach krajobrazowych.

OKK 19 „REWALSKA WĄSKOTORÓWKA”

Obszar przyległy do kolejki wąskotorowej na odcinku Gryfice – Rewal – Trzebiatów.

Walory kulturowe

Archeologia: *Trzebiatów* - w północnej części Starego Miasta, w zakolu Regi zlokalizowane było wczesnośredniowieczne grodzisko. W późniejszych czasach przez wzniesienie grodziska poprowadzono mury miejskie. *Skalno* – wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate położone na łąkach nad strumieniem wpadającym do jez. Liwia Łuża. *Witno* – grodzisko wczesnośredniowieczne położone jest na północ od miejscowości na wyniesieniu otoczonym podkowiastym wałem i podmokłymi łąkami.

Koleje wąskotorowe na Pomorzu Zachodnim zaczęto budować pod koniec XIX w. W powiecie gryfickim w 1893 r. zawiązano Stowarzyszenie do Budowy Kolejki Wąskotorowej z Gryfic do Niechorza. Pierwsze pociągi na tej trasie pojechały w lipcu 1896 r.

W październiku 1898 r. oddano do użytku połączenie z Gryfic do Dargosławia, jako odcinek kolejki łączącej powiat gryficki z kołobrzeskim. W latach 1905-1907 przedłużono tę linię do Trzebiatowa, a do 1913 r. połączono Trzebiatów z Mrzeżynem i Niechorzem. Pierwotnie kolejka służyła do transportu produktów z lokalnych folwarków. Na przystankach budowano głównie budynki magazynowe i rampy, jak np. w Rybokartach, gdzie pozostał najstarszy na trasie kolejki budynek magazynowy. Wraz z rozwojem funkcji wypoczynkowych w nadmorskich miejscowościach, kolejka stawała się popularnym środkiem komunikacji pomiędzy miastami Gryfice, Trzebiatów z wybrzeżem. Na stacjach kolejowych w Trzebiatowie, Gryficach, Niechorzu, Rewalu, Pogorzeliczy, Mrzeżynie powstały budynki do obsługi pasażerów. Wszystkie otrzymały podobny program (poczekalnia, kasy, weranda letnia, mieszkanie dla kolejarzy) i formę wykorzystującą motywy architektury uzdrowskiej. Na stacjach m.in. we Włodarce, Rogozinie, budynki dworcowe nawiązują do lokalnej zabudowy wiejskiej.

Budynki dworcowe w wymienionych miejscowościach powstałe w latach 1903-1913/1914 zachowały się w niemal niezmienionej architekturze.

Na trasie kolejki zbudowano dziesiątki obiektów inżynierskich (nasypy, mosty, przepusty, kładki). Do najciekawszych należy żelbetowy most kratownicowy nad Regą koło Nowielic, w którego budowie (1912 r.) zastosowano nowatorskie rozwiązania.

Dziedzictwo kulturowe terenów w otoczeniu kolejki odzwierciedla bogate dzieje obszaru. Od średniowiecznych założeń staromiejskich w Trzebiatowie i Gryficach, gotyckich kościołów, po XIX-wieczną zabudowę wsi, z rezydencjami m.in. w Rybokartach i Dreżewie, gdzie znajdują się pałace należące do grupy najlepszych przykładów architektury neogotyckiej na Pomorzu. W pasie nadmorskim występują obiekty specyficzne dla tej strefy: zabudowa kurortowa z pocz. XX w., wprawdzie przekształcana niewłaściwymi działaniami inwestorskimi, ale jeszcze widoczna m.in. w Niechorzu, oraz latarnia morska w pobliżu Niechorza, uruchomiona 1 grudnia 1866 r. - ośmioboczna wieża latarni sięga wysokości ok. 45 m.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Kolejka wiedzie przez teren na ogół równinny o zróżnicowanych krajobrazach: od otwartych o charakterze rolniczym, poprzez leśne, po dolinę przymorską z rozległymi łąkami. Do szczególnie atrakcyjnych krajobrazów należy pas nadmorski z ekspozycją latarni morskiej w Niechorzu oraz odcinki trasy w rejonie miast Gryfic i Trzebiatowa z ekspozycją sylwet tych miast, zdominowanych masywami kościołów mariackich.

Elementy charakterystyczne

Kolejka wąskotorowa - zabytek techniki - z zachowanymi w dużym stopniu budynkami i obiektami inżynierskimi prezentującymi przykłady nowatorskich rozwiązań. Urozmaicony krajobraz naturalny i eksponowane dominanty historyczne (latarnia morska, sylwety miast, wieże kościołów) postrzegane z dalekich perspektyw przez podróżujących kolejką.

OKK 20 „SKARPA NADODRZAŃSKA”

Obszar położony na zachodnich krańcach gmin Cedynia i Mieszkowice, wzdłuż skarpy nadodrzańskiej, w granicach którego znajdują się miejscowości: Stary Kostrzynek, Stara Rudnica, Siekierki (gm. Cedynia), Stare Łysogórki, Gozdowice, Stary Bleszyn i Czelin (gm. Mieszkowice).

Walory kulturowe

Wsie posadowione na wysokiej skarpie nad doliną Odry z udokumentowaną XIII-XIV-wieczną metryką. Do najstarszych należy Czelin, w którym znajduje się kościół wzniesiony z granitowych ciosów w XIII w. Pomimo zniszczeń powstałych w trakcie forsowania Odry w 1945 r. zachowały się do dzisiaj elementy historycznej kompozycji architektoniczno-przestrzennej wsi nadodrzańskich, w których dominowała zabudowa zagrodowa wznoszona w konstrukcji ryglowej. Tego typu zabudowa najliczniej występuje w Starych Łysogórkach. Reliktowo zachowana w Starym Kostrzynku, Starym Bleszynie, Starej Rudnicy. Dominantami przestrzennymi i historycznymi pozostały kościoły w Starym Kostrzynku (XV/XVI w.), Starej Rudnicy (mur., k. XIX w.), Gozdowicach (z XIII/XIV w., przebudowany w szacie barokowej w 1 poł. XVIII w.).

Obiektami dokumentującymi współczesną historię tego terenu jest cmentarz wojenny żołnierzy I Armii Wojska Polskiego w Siekierkach (z pomnikiem wykonanym w 1961 r. przez Sławomira Lewińskiego znanego szczecińskiego rzeźbiarza).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar położony w Dolinie Dolnej Odry, na stromej skarpie. Krawędź doliny jest bardzo zróżnicowana pod względem ukształtowania terenu. Poprzecinana jest licznymi dolinami o stromych krawędziach przechodzących miejscami w rozgałęzione jary i wąwozy. Szczególnie urozmaicona rzeźba terenu charakteryzuje zbocza doliny w rejonie Siekierek, Starej Rudnicy i Starego Kostrzynka. Widok ze skarpy na dolinę rzeki.

Niemal cały obszar znajduje się w granicach Cedyńskiego Parku Krajobrazowego.

Elementy charakterystyczne

Obszar integracji wybitnych walorów krajobrazowych z zachowanymi elementami historycznego zagospodarowania - wsie o zabytkowych układach, z pozostałościami tradycyjnej ryglowej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej i kościołami tworzącymi dominanty historyczno-przestrzenne.

OKK 21 „SUCHAŃSKI”

Obszar położony w Gminie Suchań, rozciągający się wzdłuż drogi krajowej nr 10 od południa ograniczony doliną Iny, obejmujący Suchań i wsie w otoczeniu.

Walory kulturowe

Archeologia: *Suchanówko* - rozległe wczesnośredniowieczne grodzisko wyżynne położone na morenowym wzgórzu ok. 500 m na północ od ujścia Reczycy do Iny. W nieodległej *Wapnicy*, na półwyspie jez. Wapnickiego i na przesmyku pomiędzy jez. Wapnickim i jez. Pod Topolami zlokalizowane są 2 grodziska wczesnośredniowieczne.

Obszar historycznie związany z księstwem zachodniopomorskim i ziemią stargardzką. Przez Suchań przechodził szlak handlowy ze Szczecina przez Stargard, Recz na południowy-wschód. Traktu strzegł m.in. gród w Suchaniu. W ciągu XIII w. ziemie na wschód od Stargardu w okolicach Suchania przeszły w posiadanie zakonów cysterek i joannitów. W 1248 r. Barnim I przekazał cysterkom z Marianowa m.in. wieś Słodkówko. Joannici ze Stargardu otrzymali od Bogusława I (przed 1187 r.) Suchań oraz kilka wsi. W Suchaniu istniała komandoria joannitów. Suchań od 1784 r. był siedzibą domeny - zarządu majątkami państwowymi. W 1840 r. oddano do użytku szosę Stargard – Piła, prowadzącą przez Suchań (obecna droga nr 10). Działania wojenne nie dotknęły tych terenów, a po wojnie nie założono gospodarstw państwowych, dzięki czemu utrzymany został charakter typowych wsi chłopskich.

Sieć osadnicza, układ komunikacyjny, rozplanowanie wsi, budowle sakralne na tym terenie powstały w średniowieczu. Nosowo, Suchanówko, Słodkówko, Słodkowo posiadają czytelnie zachowane założenia owalnicowe z zabudową chłopską obiegającą nawsie. Istniejąca zabudowa zagrodowa pochodzi z okresu od poł. XIX po lata 20-30. XX w. Występują także relikty zabudowy ryglowej. W Suchaniu zachował się zespół licznej małomiasteczkowej zabudowy (w tym ryglowej).

Najstarszy kościół pozostał w Suchanówku – z końca XIII w. - z granitowej kostki z wieżą późnogotycką (z XV w.) i barokowym hełmem. Pozostałe kościoły późnogotyckie z XV-XVI w., z barokowymi wieżami. W kościele w Suchaniu (1491-1492) zachowało się renesansowe i barokowe wyposażenie. Dawny cmentarz przykościelny otoczony murem, z dwiema gotyckimi (XV w.) bramkami. Na rynku w Suchaniu przeprowadzono niedawno prace rewaloryzacyjne.

Zachowały się także młyny: w Suchanówku (ryglowy z lat 20.XIX w.) i Suchaniu (cegłany, wzniesiony w przedziale 4 ćw. XIX – pocz. XX w.).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Otwarte rolnicze tereny łagodnie pofalowanej Równiny Pyrzycko-Stargardzkiej.

Elementy charakterystyczne

Miasteczko Suchań i wsie chłopskie - Sadłowo, Sadłówko, Suchanówko, Nosowo - zespół miejscowości o średniowiecznej metryce z kościołami, charakteryzujących się owalnicowym układem, zespołami tradycyjnej zabudowy chłopskiej (2 poł. XIX w, stosunkowo liczne przykłady budownictwa ryglowego), posiadających wyraźną ekspozycję w otwartym terenie.

OKK 22 „SZWAJCARIA POŁCZYŃSKA”

Obszar w środkowo-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Połczyn Zdrój, Czaplinek, Barwice, Ostrowice. Jest to teren Pojezierza Drawskiego, części Drawskiego Parku Krajobrazowego oraz Rezerwatu Doliny Pięciu Jezior.

Walory kulturowe

Archeologia: liczne wczesnośredniowieczne i średniowieczne grodziska zakładane zwłaszcza w południowej części obszaru, nad jeziorami lub ciekami wodnymi w miejscach naturalnie obronnych: *Kluczewo* (nad północnym brzegiem jez. Prosino), *Piaseczno* (nad jez. Drawsko

w miejscu ujścia Drawy), *Sikory* (nad jez. Dołgie Wielkie), *Stare Drawsko* (na przesmyku pomiędzy jeziorami Drawsko i Żerdno), *Donatowo* (dwa grodziska na półwyspie jez. Klęckiego), *Popielewo* (dwa grodziska zlokalizowane na południe od miejscowości), *Połczyn Zdrój* (grodzisko wyżynne położone na południe od miasta na wzniesieniach morenowych), *Ostre Bardo* (grodzisko stożkowe o stromych stokach, otoczone głęboką fosą), *Buślary* (wyżynne grodzisko położone na cyplu nad rz. Żwirnicą), *Ostrowąsy* (grodzisko pierścieniowate, o kształcie zbliżonym do czworokąta), *Stare Koprzywno* (grodzisko pierścieniowate położone nad jez. Koprzywno). Ponadto w okolicach Gronowa, z dala od utartych szlaków znajduje się cmentarzysko kurhanowe wraz z kręgami kamiennymi z okresu wpływów rzymskich.

Osadnictwo wczesnośredniowieczne związane z plemionami słowiańskimi. Od 1286 r. tereny ziemi czaplineckiej należały do templariuszy, z komandorią w Czaplunku. Przygraniczne położenie tego obszaru sprzyjało licznym konfliktom zbrojnym. Z okresu średniowiecza pochodzą: najstarsze fragmenty zamku i kościoła w Połczynie Zdroju. Po zniszczeniach w czasie XVII-wiecznych wojen obszar ten znalazł się ostatecznie w granicach Brandenburgii i Szwecji, następnie Prus.

Połczyn Zdrój (miasto – uzdrowisko): lokowane w 1337 r. przez władców pomorskich, następnie własność rodziny Wedłów i Manteuffłów. W 1688 r. odkryto źródła lecznicze, powstało uzdrowisko, rozwinięte w XIX wieku. Zabytki to m.in.: XV-wieczny (gotycki) kościół przebudowany w XIX w., zamek z końca XIII w., (wielokrotnie przebudowywany), urbanistyczny układ miasta z zabudową XIX i XX wieczną, dzielnica uzdrowska z budynkami XVIII-XIX w., młyn i browar (XIX w.).

Osadnictwo wiejskie: na tym obszarze występują wsie zwarte, o historycznie ukształtowanym układzie ruralistycznym. Na uwagę zasługują wsie owalnicowe (z kościołami na nawsiu), wielodrożnice, widlice oraz wie ulicowe (np. Chłopowo, Toporzyc). Dominują wsie z zespołami dworsko-folwarcznymi oraz wsie folwarczne (np. Brusno, Kocury) z wielokubaturowymi budynkami inwentarskimi, stodołami, czworobocznymi podwórzami oraz dworem (z parkiem) na osi założenia. Zabudowa wiejska (zagrodowa) tworzy zwarte pierzeje, o stosunkowo niewielkiej skali zagród, z chałupami na froncie parceli.

Pojedyncze przykłady zabudowy ryglowej oraz dominująca zabudowa ceglana z okresu 2 poł. XIX – 1 ćw. XX w.

Obszar Szwajcarii Połczyńskiej sąsiaduje i przenika się z OKK 18 „Pojezierze Drawskie”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o wybitnych wartościach krajobrazowo-przyrodniczych w obrębie Drawskiego Parku Krajobrazowego i Natury 2000, składa się z kilku regionów o urozmaiconej rzeźbie terenu i wysokich wartościach przyrodniczych.

Rezerwat Pięciu Jezior (jez. Krzywe, Krąg, Długie, Głębokie, Małe) – chroni morfologiczne formy Pojezierza Drawskiego, rozplanowany został na obszarze 230 ha, z kompleksami leśnymi, dolinami polodowcowymi, stromymi zboczami (do 55 m), które nadają temu obszarowi specyficzny wygląd i charakter.

Przełom rzeki Dębnicy – rzeka z polodowcowym „kanionem”, o malowniczym otoczeniu.

Spyczna Góra - okazałe wzniesienie utworzone przez lodowiec.

Elementy charakterystyczne

Połczyn-Zdrój (zespół miejsko-uzdrowiskowy), wsie o wartościowych układach i zabudowie (Luboradza, Polne, Czarne Wielkie, Kluczewo, Żerdno, Nowe Worowo) i wybitnych walorach krajobrazowych. W ramach obszaru można wyróżnić polodowcową krainę Dębnicy i Drawy jako teren o wyjątkowych walorach krajobrazowo-kulturowych, który jest kreowany na produkt turystyczny przez trzy współpracujące gminy: Barwice, Czaplinek i Połczyn-Zdrój.

OKK 23 „ŚLADAMI GROPIUSA”

Obszar w środkowej części woj. zachodniopomorskiego, w obrębie gmin: Drawsko Pomorskie i Mirosławiec, w obrębie Pojezierza Drawskiego. Obszar z silnie zaakcentowanym szlakiem kulturowym na trasie: Drawsko Pomorskie – Jankowo – Żołędowo - Mirosławiec – Gudowo – Drawsko Pom.

Walory kulturowe

Archeologia: *Drawsko Pomorskie* – na wschód od miasta, w zakolu rzeki Drawy znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko nizinne ze słabo już dziś czytelnym wałem. *Mirosławiec* – we wschodniej części miasta znajdują się pozostałości siedziby rodu von Blankenburg – czworokątne wyniesienie oblane fosą, które może być miejscem wcześniejszego średniowiecznego zamku i wczesnośredniowiecznego grodziska.

Obszar tematyczny (park tematyczny), związany z wczesnymi projektami architektonicznymi Waltera Gropiusa, wybitnego architekta, twórcy Bauhausu. Obiekty powstałe w latach 1906 – 1914 charakteryzują się połączeniem funkcjonalizmu z oszczędną formą architektoniczną oraz odejściem od historyzmu w kierunku nowoczesności.

Jankowo Pom. - murowano/ryglowy spichlerz folwarczny z wieżą ciśnię, o rozczłonkowanej bryle (1906 r.); dom dla robotników folwarcznych, o kubicznej bryle (1906 r.).

Drawsko Pom. - willa Metznera (1906 r.), łącząca cechy historyczne i współczesne; bank - Dramburger Kreis Sparkasse (1912-1914), w stylu wczesnego Bauhausu.

Żołędowo – czterorodzinny dom folwarczny (1907 r.), w dawnym majątku von Brockhausenów.

Gudowo – krochmalnia Starkefabrik Kleffel (1911 r), o kubicznej bryle i charakteryzująca się funkcjonalizmem.

Mirosławiec – spichlerz (1913/14 r.), nawiązujący stylistyką do dzieł Petera Behrensa.

Inne wartości kulturowe (zabytki) na tym obszarze to m.in.:

Drawsko Pomorskie: kościół p.w. Zmartwychwstania Pańskiego, gotyk ceglany z XIV-XV w.; plebania, murowana z ok. 1800; średniowieczny układ urbanistyczny Starego Miasta; fragmenty murów obronnych (XIV-XV w.); dawny ratusz, murowany z końca XVIII wieku; dawny magazyn solny, ryglowy, o XVIII-wiecznej metryce, zabudowa mieszczańska z XIX i 1 połowy XX w.

Mirosławiec: kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP, 1721 r., z neogotycką wieżą; cmentarz rodowy na Górze Piaskowej (XIX); kirkut (cmentarz żydowski) z XVIII w.; majdan zamkowy z relikami zamku (XIV w.), XIX-wieczne domy ryglowe.

Gudowo: owalnicowy układ przestrzenny wsi; kościół p.w. św. Barbary z 2 połowy XVII w. (barok), przebudowany w latach 1715-16 z historycznym wyposażeniem; zabudowa zagrodowa, ryglowa (XIX w.).

Mielenko Drawskie: kościół p.w. MB Królowej Polski, ryglowy z 1662 r. (wg projektu M. Daniela); zespół pałacowo-parkowy (XIX w.).

Karwice: pałac murowany, neogotycki z początku XIX wieku, park krajobraz., pocz. XIX w. – obecnie własność wojska.

Prawnej ochronie obszarowej podlegają na tym terenie układy staromiejskie w Drawsku Pomorskim i Mirosławcu. Obszar ten (OKK 23) częściowo pokrywa się z OKK 15 „Kalisz Pomorski i okolice”.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o urozmaiconym krajobrazie, w obrębie Pojezierza Drawskiego i Równiny Drawskiej, wytyczony w osi jez. Lubie i doliny rz. Drawy, o znacznym zalesieniu (ob. w ramach kompleksu Poligonu Drawskiego). Ochronie w ramach Natura 2000 podlegają: Jezioro Lubie i Dolina Drawy (PLH 320023).

Elementy charakterystyczne

Miejsca związane z projektami architektonicznymi Waltera Gropiusa: Drawsko – willa, bank, Jankowo – spichlerz, czworak, Żołędowo – czworak, Gudowo – krochmalnia, Mirosławiec - spichlerz. Całość znajduje się wokół jez. Lubie, na trasie między Drawskiem a Mirosławcem.

OKK 24 „ŚWIĘTE GÓRY”

Obszar w pñn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach miasta Koszalin i gmin: Sianów i Polanów. Jest to obszar szlaku pielgrzymkowego, od Góry Chełmskiej w Koszalinie do Góry Polanowskiej (wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 206); trzecia góra znajduje się w Rowokole k/Smołdzina, w woj. pomorskim.

Walory kulturowe

Archeologia: w Koszalinie od pradziejów ważną rolę religijną pełniła Góra Chełmska – od pogańskiego miejsca kultu do chrześcijańskiego cmentarza w średniowieczu. Polanów – na terenie obecnego i w jego okolicach zlokalizowanych było we wczesnym średniowieczu kilka osiedli, na terenie jednego z nich w centrum miasta powstał później zamek.

Od XIII do XVI wieku były to znane w Europie pielgrzymkowe miejsca kultu Maryjnego, z kaplicami na Chełmskiej Górze (1 poł. XIII w.), Świętej Górze Polanowskiej (XIV w.) oraz Górze Rowokół (XIV/XV). W okresie średniowiecza miejsca te odegrały ważną rolę w kontekście życia duchowego (pątniczego), a także pełniły rolę czynnika miastotwórczego i żeglugowego.

Największą sławą cieszyła się kaplica na Chełmskiej Górze, pod patronatem cysterek koszalińskich (1278 – XVI w.), otoczona szczególną czcią. Kaplica na Świętej Górze k/ Polanowa słynęła z cudownego obrazu Matki Bożej, bogatego wyposażenia oraz zawsze otwartych drzwi. Po wprowadzeniu reformacji świątynie zostały opuszczone, a z czasem rozebrane; na Górze Chełmskiej koło Koszalina w XIX w. wprowadzono funkcję rekreacyjną (wieża widokowa). Po 1989 r. przekazane Kościołowi Rzymskokatolickiemu, stały się (po 450

latach „uśpiania”) miejscami żywego kultu Maryjnego. Na Górze Chełmskiej zamieszkały siostry z Szentszackiego Instytutu Sióstr Maryi, wybudowano Kaplicę Matki Bożej Trzykróć Przedziwnej. Na Świętej Górze k/Polanowa powstała Pustelnia Franciszkańska z kaplicą Matki Bożej Bramy Niebios. Fenomen tych miejsc świętych polega na tym, że człowiek ich nie wybiera, lecz jedynie odkrywa, niekiedy po długich latach przerwy.

Wzdłuż liczącej 33 km drogi Koszalin – Polanów usytuowanych jest 6 wsi o metryce średniowiecznej (Maszkowo, Szczegłino, Mokre, Kościernica, Naclaw, Jacinki) oraz kilka wsi w strefie przyległej do tego szlaku o walorach historyczno-przestrzennych. Wsie średniowieczne objęte są strefami ochrony konserwatorskiej. Odnotowano zabytki architektury, np. gotycki kościół w Kościernicy, szachulcowy kościół w Garbnie, zespoły dworsko-parkowe w Naclawiu, Kościernicy oraz liczne przykłady drewnianego budownictwa ryglowego zakwalifikowane do wpisu do rejestru zabytków, cmentarze poewangelickie, kaplice grobowe (Kościernica), zabytki techniki („Czerwony Most” w Polanowie).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o wybitnych walorach estetyczno-krajobrazowych i nieprzekształconym środowisku przyrodniczym. W bezpośrednim sąsiedztwie i otoczeniu obszaru „Święte Góry” znajdują się rezerваты przyrody „Jodły Karnieszewickie”, florystyczny rezerwat „Wieleń”, faunistyczny „Rezerwat na rzece Grabowej”, obszary chronionego krajobrazu „Koszaliński Pas Nadmorski”, „Okolice Polanowa”, „Okolice Żydowo-Biały Bór”.

Na uwagę zasługują zwarte kompleksy leśne Puszczy Koszalińskiej, otwarte przestrzenie Wysoczyzny Polanowskiej” oraz pomnikowe aleje przydrożne (np. bukowa, Kościernica - Jacinki).

Elementy charakterystyczne

Szlak pielgrzymkowy o tradycji średniowiecznej i znaczeniu ponadregionalnym. Teren nasycony zabudową ryglową, kościołami o średniowiecznej proveniencji oraz zespołami dworsko-folwarcznymi. Trasa między dwiema górami, z miejscami kultu religijnego (kaplice i stacje drogi krzyżowej) oraz elementami krajobrazu naturalnego i komponowanego (aleje). Obszar łączy wybitne walory krajobrazu naturalnego, elementy dziedzictwa kulturowego oraz wartości niematerialne – kultu religijnego.

OKK 25 „TRZEBIEŻ”

Obszar w północnej części gm. Police położony nad Zalewem Szczecińskim, od zachodu ograniczony lasami Puszczy Wkrzańskiej, obejmujący miejscowości Trzebież, Niekłończyca, Uniemyśl.

Walory kulturowe

Najstarszą miejscowością na tym obszarze jest Trzebież, wzmiankowana na pocz. XIV w. Niekłończyca i Uniemyśl założone zostały w XVIII wieku. Miejscowości te należą do lepiej zachowanych pod względem walorów zabytkowych na terenach podlegających przekształceniom wynikającym z położenia w zasięgu wpływów Polic i Szczecina. W Trzebieży występują elementy historycznego zagospodarowania związanego z położeniem nad Zalewem (port rybacki) oraz w sąsiedztwie Puszczy Wkrzańskiej (osiedle domów leśników),

rozwojem funkcji rekreacyjnych w okresie międzywojennym oraz rozbudową linii kolejowej ze Szczecina (zespół ceglanych budynków stacji kolejowej z wieżą wodną - pocz. XX w.). W zabudowie dominują murowane domy z pocz. XX w., zachowały się także budowle starsze: wzniesiony w 1745 r. kościół, nad którego bryłą góruje drewniana barokowa wieża. W sąsiedztwie kościoła - dwa budynki zbudowane w konstrukcji ryglowej: pastorówka z pocz. XIX w. i budynek mieszkalny z k. XVIII w.

Niekłończyca jest przykładem bardzo dobrze zachowanej wsi z okresu kolonizacji fryderycjańskiej z czytelnymi elementami pierwotnego założenia: układem szerokiej ulicówki, parcelacją, liniami zabudowy, charakterem zabudowy zagrodowej o niewielkiej skali oraz kościołem z 1778 r. w konstrukcji ryglowej. Dominuje historyczna zabudowa z okresu od 4 ćw. XIX - pocz. XX w.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Otwarty, równinny teren rozciągający się od Puszczy Wkrzańskiej na zachodzie po brzeg Zalewu Szczecińskiego.

Elementy charakterystyczne

Trzebież - miasteczko z portem rybackim i jachtowym, kościołem z połowy XVIII w., zespołem historycznej zabudowy z przykładami domów ryglowych. Niekłończyca i Uniemyśl - wsie z okresu XVIII-wiecznej kolonizacji z zabudową o walorach zabytkowych.

Linia kolejowa Szczecin - Trzebież z zabudową stacji w Uniemyślu i Trzebieży.

OKK 26 „TUCZNO”

Obszar na Pojezierzu Wałęckim obejmujący północno-wschodnią część gminy Tuczno (z miastem Tuczno) oraz południowy skrawek gminy Mirosławiec (z Bronikowem).

Walory kulturowe

Archeologia: *Rzeczyca* – nizinne grodzisko wczesnośredniowieczne położone nad niewielkim jez. Rzeczyckim, pośród podmokłych łąk z czytelną linią wałów. *Bytyń* – potężne grodzisko średniowieczne, położone na wschód od miejscowości na półwyspie jez. Bytyń. Pod wodą zachowały się pozostałości pomostu łączącego grodzisko z przeciwnym brzegiem jeziora. Na północnym krańcu jeziora, na wysokim brzegu, nieopodal miejscowości *Piecznik* znajduje się kolejne duże, wyżynne grodzisko średniowieczne.

Obszar na pograniczu Pomorza i Wielkopolski. Ok.1300 r. został włączony do Nowej Marchii, przekazany następnie w lenno Wedlom - rycerzom brandenburskim. Od 2 połowy XIV w. w granicach Polski, a po 1772 r. (I rozbiór Polski) włączone do Prus. Ród Wedlów, do którego należały ziemie wokół Tuczna i Mirosławca, z czasem spolszczył się i przybrał nazwisko Wedel-Tuczyńscy od nazwy miasta Tuczno. Z rycerzem Hasso Wedel wiąże się początki zamku w Tucznie. Jego rozbudowę podjęli w XVI w. Wedel-Tuczyńscy, budując dwuskrzydłową renesansową rezydencję, której rozbudowa w XVIII w. nadała cechy barokowe. W 1331 r. Tuczno otrzymało prawa miejskie. W latach 30. XX w. znalazło się na linii budowanych fortyfikacji tzw. „Wału Pomorskiego”. Dotkliwie zniszczone w 1945 r. Z historycznej tkanki miasta pozostały:

- kościół mariacki (Wniebowzięcia Najświętszej Panny) - wzniesiony w 1 poł. XV w., halowy, trójnawowy, z barokową wieżą z poł. XVII w. (starsza wieża spłonęła), we wnętrzu zachowane wyposażenie barokowe i Pieta z pocz. XVI w.,
- zamek - trójskrzydłowa budowla renesansowo-barokowa malowniczo położona nad trzema jeziorami, otoczona parkiem.

W miejscowościach w rejonie Tuczna zachowały się liczne elementy dziedzictwa kulturowego.

W Jeziorkach Wałęckich, Lubiesz, Rzeczycy zachowane historyczne układy i tradycyjna zabudowa. Do najbardziej charakterystycznych historycznych obiektów należą kościoły budowane w konstrukcji ryglowej z zachowanym wyposażeniem z XVII-XVIII (dominują dzieła barokowe) we wsiach: Martew (1680 r.), Jeziorki Wałęckie (z 1760 r.), Zdbowo (1819), Bronikowo (1775). Po dawnych rezydencjach pozostały: zespół dworsko-parkowy w Marcinkowicach, parki w Zdbowie, Próchnowie.

Walory krajobrazowo - przyrodnicze

Obszar w granicach Pojezierza Wałęckiego, charakteryzuje się licznymi wzniesieniami porośniętymi lasami oraz dużą ilością niewielkich jezior i terenów bagiennych. Tuczo malowniczo położone w otoczeniu jezior Tuczo, Lubiatowo i Zamkowe.

Droga widokowa: Mirosławiec – Bronikowo – Marcinkowice – Lubiesz – Tuczo – Człopa.

Elementy charakterystyczne

Tuczo z renesansowym zamkiem, kościołem z 1 poł. XVI w. z barokowym wyposażeniem. Wsie z zespołami tradycyjnej zabudowy oraz szkieletowe kościoły z wyposażeniem z XVII-XVIII wieku.

OKK 27 „WAŁ POMORSKI”

Obszar występowania poniemieckich fortyfikacji zw. „Pommerstellung” obecnie Wałem Pomorskim, rozciągających się pasmowo w granicach gminy Biały Bór, Szczecinek, Borne Sulinowo, wzdłuż rzeki Piławy, gminy i miasta Wałcz (przez Zdbiczno), gminy Tuczo (przez Strzaliny), do Człopy i dalej brzegiem Drawy do granicy z województwem wielkopolskim.

Walory kulturowe

Archeologia: na terenie parku są liczne przykłady obronnych osiedli słowiańskich: *Strączno* – owalne grodzisko wyżynne położone u nasady półwyspu wrzynającego się od zachodu w jez. Raduń; *Ostrowiec* – grodzisko owalne typu nizinnego położone w zakolu rz. Dobrzyca; *Karsibór* – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki; *Lubno* – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże ze świetnie zachowaną fosą i wałem; *Wiesiółka* – grodzisko wyżynne z dobrze zachowanymi wałami, położone nad rzeką Dobrzyca; *Wałcz* – grodzisko położone na wysokim zachodnim brzegu jez. Raduń, w miejscu przewężenia jeziora; *Liszkowo* – nad rz. Piławą, łączącą jez. Dołgie z jez. Pile położone są dwa grodziska wraz z kompleksem towarzyszących im osad; *Radacz* – dwa grodziska – jedno częściowo zniszczone, położone na półwyspie jez. Radacz, drugie nad północną zatoką jeziora wraz z osadą podgrodomą; *Jeleń* – 2 grodziska położone nad brzegami jezior Jeleń i Świdno; *Wilcze Laski* – grodzisko wyżynne położone nad brzegiem

jez. Remierzewo; *Sitno* – grodzisko wraz z osadą podgrodową nad jez. Rybaki; *Godzimirz* – grodzisko nizinne położone na skraju podmokłych łąk; *Gałowo* – grodzisko nizinne położone na niewielkim wzniesieniu pomiędzy miejscowością, a jez. Wielimie; *Parsęcko* – pozostałości wczesnośredniowiecznej osady obronnej na pagórku pośród podmokłych łąk nieopodal jeziora, z którego początek bierze Parsęta; *Brzeźno* – w okolicach miejscowości znajdują się trzy grodziska – jedno na południu nad brzegiem jez. Wielatowo i dwa na północ nad jez. Trzebiechowo; *Wierzchowo* – dwa grodziska położone nad zatoką jez. Kacko; *Stare Wierzchowo* – grodzisko wraz z osadą podgrodową położone nad jez. Wierzchowo; *Grąbczyn* – grodzisko wraz z dwoma osadami podgrodowymi na półwyspie jez. Wierzchowo; *Kazimirz* – grodzisko wczesnośredniowieczne i średniowieczne położone na podmokłych łąkach, rozciągających się na zachód od wsi.

Na obszarze tym zachowały się pozostałości systemu fortyfikacji zbudowanych w latach 1932-1944, rozciągających się liniowo na obszarze o długości ok. 290 km, o przeciętnej szerokości 0,5 km, w tym 190 km na terenie woj. zachodniopomorskiego. Zespół fortyfikacji granicznych nazwanych przez Niemców „Pommernstellung” („Pozycja Pomorska”) przebiega przez teren Pomorza na północno-wschodnim odcinku ówczesnej granicy niemiecko-polskiej. Zaprojektowano i wykonano ponad 100 typów obiektów żelbetowych różnego przeznaczenia. W większości były to obiekty zaprojektowane specjalnie dla tej linii. W obrębie pasa umocnień zinwentaryzowano 589 obiektów z l. 1932 – 1937 reprezentujących typ fortyfikacji polowej wzmocnionej stałej, w tym 19 schronów typu ciężkiego, 3 jazy na rzece Piławie, 6 wieżowych stanowisk obserwacyjnych i 555 schronów różnego przeznaczenia. Część umocnień połączono w grupy warowne skupiające od 2 do 8 obiektów, posiadających podziemną komunikację (w rejonach: Łączno-Dąbrowica, Nadarzyce, Wałcz, Prusinowo Wałeckie, Strzalin).

Po 1945 r. celowo niszczone, jednak nie udało się zupełnie wyburzyć potężnych żelbetowych konstrukcji i zachowane obiekty pozostają świadectwem sztuki fortyfikacyjnej XX wieku. Do najciekawszych należą zespoły potężnych, kilkukondygnacyjnych schronów podziemnych, połączonych wewnętrznymi korytarzami występujące w rejonie Wałcza (m.in. grupy warowne „Cegielnia” i „Marianowo”) i Strzalin - gm. Tuczno („Góra Wisielcza”).

Poza obiektami militarnymi występują zabytki dokumentujące starsze dzieje obszaru, jak m.in.: Wałcz - miasto z zachowanym układem średniowiecznego centrum, z późniejszymi nawarstwieniami, późnobarokowym zespołem kolegium jezuickiego, XIX-wiecznymi kamienicami i gmachami użyteczności publicznej (m.in. ratusz). Strzalin - wieś o układzie placowym z barokowym kościołem z 1740 r. i zespołem historycznej zabudowy zagrodowej.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pozycje Wału Pomorskiego zlokalizowane są na terenach o znacznym zalesieniu oraz w sąsiedztwie rzek i zbiorników wodnych. Przebiegają przez Pojezierze Wałeckie o wysokich walorach krajobrazowych. Odcinek południowy znajduje się na terenie Drawieńskiego Parku Narodowego. W wielu schronach znajdują się noclegowiska nietoperzy.

OKK 28 „WAŁECKI”

Obszar w pld.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w północnej części gminy Wałcz, w obrębie gminy Wałcz, wchodzi w skład Pojezierza Wałeckiego, otoczony od północy Borami Krajeńskimi.

Walory kulturowe

Archeologia: - *Karsibór* – grodzisko pierścieniowate położone w zakolu rz. Świniarki, *Lubno* – grodzisko nizinne położone na północno-wschodnim brzegu jez. Lubno Duże z świetnie zachowaną fosą i wałem.

Wsie o metryce późnośredniowiecznej i XVI-wiecznej, położone na terenach należących do XIX-wieku do rodu Goltzców (Golce, Kłębowiec, Lubno, Rudki). Obszar niszczonej podczas wojen z krzyżakami (XV w.) i Szwedami (XVII w.). W 1772 r., po I rozbiorze Polski, ziemia wałecka została włączona do państwa pruskiego.

Najstarszym zabytkiem architektury na tym obszarze jest kościół p.w. św. Antoniego we wsi Golce, zbudowany w 1669 r.; wewnątrz XVIII-wieczne organy z drewnianymi piszczałkami. We wsi młyn wodny z 1933 r.

W Karsiborze znajduje się ryglowy kościół z 1819 r. oraz XIX-wieczny park krajobrazowy. W Kłębowcu zachowane ruiny barokowego (XVII/XVIII w) pałacu oraz park krajobrazowy; dawna rezydencja Goltzów, założona na wzorce francuskim.

W Lubnie pozostał XIX-wieczny park podworski i kościół.

Obszar o czytelnym, historycznym układach przestrzennych (owalnicowych – Lubno, ulicowych – Golce, Karsibór i wielodrożnych - Kłębowiec), z założeniami dworsko-folwarcznymi i zabudową zagrodową.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar o krajobrazie otwartym, pofałdowanym, o cechach wybitnie rolniczych, otoczony zwartymi kompleksami leśnymi, a od północy i wschodu doliną rzeki Dobrzyca. Na tym obszarze znajdują się Rezerваты Przyrody: Glinki i Golcowe Bagno.

Elementy charakterystyczne

Wsie o historycznym układach przestrzennych, z ryglowymi kościołami, zespołami rezydencyjno-folwarcznymi oraz tradycyjną zabudową.

OKK 29 „KOLEJKĄ DO ELEKTROWNI”

Obszar w ptn.-wschodniej części woj. zachodniopomorskiego, w granicach gminy Manowo i Świeszyno oraz miasto Koszalin. Obszar z przyległym terenem wytyczony w osi kolei wąskotorowej i drogi (Koszalin – Rosnowo) oraz doliny rzeki Radew (od Mostowa do Niedalina) z przyległymi jeziorami. Całość wkomponowana w kompleks Puszczy Koszalińskiej.

Walory kulturowe

Archeologia: *Kretomino* - w pobliżu nasypu kolejki wąskotorowej, na podmokłych łąkach nad rz. Dzierżęcinką znajduje się nizinne grodzisko pierścieniowate datowane na wczesne średniowiecze i średniowiecze; *Bonin* – na półwyspie jez. Lubiawskiego znajduje się nieco już zniwelowane nizinne grodzisko pierścieniowate z wczesnego średniowiecza.

Obszar kulturowo-krajobrazowy związany tematycznie z dziedzictwem techniki, zakomponowany – w większości – w wyniku świadomej działalności człowieka. Osie tego parku wyznaczają: linia kolejki wąskotorowej z Koszalina do Rosnowa (i dalej w kierunku Bobolic) oraz rzeka Radew ze sztucznymi jeziorami oraz elektrowniami.

W 1898 r. uruchomiono koszalińską (powiatową) kolej wąskotorową na trasie Koszalin – Manowo - Naclaw; w 1905 r. otwarto odcinek Manowo - Świelino - Bobolice. W 1948 r. przejechał pierwszy pociąg na trasie Koszalin – Świelino - Bobolice (46k m); powstała duża stacja w Kurozwęczu i bocznicą na lotnisko. Linia została częściowo zamknięta w I. 90. XX wieku. Rewitalizowana od 2005 r. przez Towarzystwo Miłośników Kolejki Wąskotorowej z Koszalina.

Rzeka Radew, w swym środkowym biegu (od Mostowa do Niedalina), została uregulowana w pierwszych dekadach XX w., z dwoma jeziorami zaporowymi (Hajka i Rosnowskie).

W dwóch miejscowościach zbudowano elektrownie wodne: Rosnowo (1922 r.), Niedalino (1912 r.); obie działają w historycznych obiektach, przy wykorzystaniu pierwotnych urządzeń. Teren wokół jezior pełnił pierwotnie i obecnie miejsce rekreacji i wypoczynku. W Niedalinie znajduje się XIX-wieczny park dworski oraz młyn wodny z pocz. XX w. (ob. nieużytkowany).

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Obszar znajduje się na Równinie Białogardzkiej, o krajobrazie rolniczym w części północnej (okolice Koszalina) i zalesionej (Puszcza Koszalińska) na południe od Manowa z dwoma jeziorami Hajka i Rosnowskie (190 ha). Dolina Radwi wchodzi w skład chronionego krajobrazu Natura 2000: (PLH 320022).

Elementy charakterystyczne

We wsiach pozostały całościowo zachowane i czynne elementy dziedzictwa techniki o wysokich wartościach kulturowych i zabytkowych, wkomponowane w historyczną strukturę przestrzenną (w tym o metryce średniowiecznej) oraz naturalny krajobraz o wysokich wartościach estetycznych. Wsie o wartościach zabytkowych: Bonin, Manowo, Rosnowo, Niedalino.

OKK 30 „ZACHODNIOPOMORSKI PAS NADMORSKI”

Obszar wzdłuż wybrzeża Bałtyku, w obrębie gmin: Świnoujście, Międzyzdroje, Wolin, Dziwnów, Rewal, Trzebiatów, Kołobrzeg, Ustronie Morskie, Mielno, Koszalin, Darłowo, Postomino, w granicach geograficznego Pobrzeża Bałtyku (wyspy Uznam i Wolin, Wybrzeże Trzebiatowskie, Wybrzeże Słowińskie).

Walory kulturowe

Archeologia: Na wyspie Wolin oraz na wschodnim brzegu rzeki Dziwny szereg grodzisk wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych strzegło dróg wodnych wzdłuż koryt Świny i Dziwny od zalewu do otwartego morza (*Lubin* – na terenie grodu odnaleziono fundamenty najstarszego kościoła na południowym brzegu Bałtyku, zbudowanego podczas misji chrystianizacyjnej Św. Ottona w XII w., osady w *Wolinie*, *grodziska w Darzowicach*, *Jarzębowie*, w *Sibinie* i *Kukułowie* na wschodnim brzegu Dziwny oraz na wysepce *Gardzka Kępa*); ponadto okazałe grodzisko wczesnośredniowieczne zlokalizowane jest na półwyspie

jez. Czajcze w okolicy miejscowości *Warnowo*. W *Kamieniu Pomorskim* na miejscu wczesnośredniowiecznego grodu i podgrodzia powstało miasto. W *Budziszowie* znajdują się ślady wczesnośredniowiecznych początków miasta Kołobrzeg – zespół grodzisk wraz z częściowo już zabudowanym podgrodzem. W *Mielnie* znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko stożkowate. W *Koszalinie* od pradziejów ważną rolę religijną pełniła Góra Chełmska – od pogańskiego miejsca kultu do chrześcijańskiego cmentarza w średniowieczu. W miejscowości *Kopań* na południowym brzegu jez. Kopań znajduje się grodzisko, wraz z osadą podgrodową. Trasę nadmorską kończy grobowiec megalityczny w *Rusinowie*.

Obszar ściśle związany (funkcjonalnie i fizjonomicznie) z położeniem wzdłuż morza, na którym występują elementy historycznego zagospodarowania - najbardziej swoiste dla terenu województwa zachodniopomorskiego (latarnie morskie, uzdrowiska, porty, stocznie). Miejscowości założone przy ujściach rzek, z portami i stoczniami: Świnoujście, Mrzeżyno, Kołobrzeg, Darłowo; uzdrowiskowo-wypoczynkowe: Świnoujście, Międzyzdroje, Niechorze, Dziwnów, Ustronie Morskie, Kołobrzeg, Mielno, Darłówek, Dąbki.

Latarnie morskie:

- Jarosławiec (gm. Postomino) - 1838 r., murowana, na planie koła, wys. 33,3 m;
- Darłówek (gm. Darłowo) - 1885 r. budynek stacji z czworoboczną wieżą latarni; w 1927 r. wieżę podniesiono do wysokości 23 m;
- Gąski (gm. Ustronie Morskie) – 1876-77, murowana cylindryczna, o wysokości 41,8 m, w otoczeniu budynki mieszkalny i gospodarcze;
- Kołobrzeg - 1909 r. na bastionie dawnego Fortu Ujście, odb. po 1945 r.
- Niechorze (gm. Rewal) - 1866 r., ośmioboczna, o wys. 45 m, z wbudowanym domem mieszkalnym;
- Świnoujście (Warszów) - 1857 r., murowana, cylindryczna, o wys. 64,8 m), wbudowana w budynek mieszkalny
- Wisetka , Kikut (gm. Wolin) - kon. XIX w., zaadaptowana wieża widokowa, cylindryczna (wys.18,2 m) o murach z kamienia.

Porty:

- Szczecin (Łasztownia) – dawny port wolnocłowy, o pow. ok. 60 ha, z dwoma basenami z zabudową z końca XIX w. utrzymaną w duchu historyzmu.
- Kołobrzeg – port o metryce XIII-wiecznej, rozbudowany ok. 1660 r.; w l. 30. XX w. funkcjonowały tu 3 spichlerze i 5 elewatorów.

Stocznie:

- Świnoujście (Wybrzeże Władysława IV) –z lat 60.-70. XIX w., zabudowa z lat 1897-1903.

Fortyfikacje przymorskie:

- Kołobrzeg: „Reduta Schilla” - na Wyspie Solnej, bastion dawnego Fortu Ujście (z latarnią morską z 1909 r.), relikty dwóch fortów - „Szaniec Kamienny” i „Wilczy Szaniec” (zaadaptowany na amfiteatr).

– Świnoujście - w l. 1848 – 1863 wzniesiono zespół forteczny, składający się z czterech fortów artyleryjskich; obecnie zachowane trzy: Fort Zachodni (West-Batterie), Fort Anioła (Engelsburg), Fort Gerharda (na wyspie Wolin).

Na tym obszarze występują elementy podlegające prawnej ochronie: Pomnik Historii - Kamień Pomorski, układy staromiejskie – Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Darłowo.

Walory krajobrazowo-przyrodnicze

Pas Nadmorski o zróżnicowanej geomorfologii: brzegi klifowe, wydmy, mierzeje, płytkie ujścia rzek, jeziora przymorskie (np. Jamno) i tzw. lagunowe (np. Resko Przymorskie i Liwia Łuża - ostoje ptaków, z cenną florą), tereny leśne (buczyny, grądy) oraz łąki i bagna.

Na tym obszarze działa (od 1960 r.) Woliński Park Narodowy, obejmujący klifowy odcinek wybrzeża, dobrze zachowane lasy bukowe, deltę Świny, przybrzeżny pas wód Bałtyku. Inne obszary chronione w ramach: rezerwat przyrody Liwia Łuża, użytek ekologiczny Ekopark Wschodni, część Obszaru Chronionego Krajobrazu Koszaliński Pas Nadmorski, Trzebiatowsko-Kołobrzegi Pas Nadmorski.

Elementy charakterystyczne

Miejscowości z portami i stoczniami (Świnoujście, Mrzeżyno, Kołobrzeg), uzdrowiskami (Świnoujście, Międzyzdroje, Kamień Pomorski, Kołobrzeg, Darłowo), latarniami morskimi (Świnoujście, Niechorze, Kołobrzeg, Gąski, Darłowo, Jarosławiec), o funkcjach wypoczynkowych. W bezpośrednim otoczeniu Pasa Nadmorskiego występują zabytkowe układy urbanistyczne (Wolin, Kamień Pomorski, Trzebiatów) oraz wsie o historycznych układach ruralistycznych (okolice Kamienia, Trzebiatowa, Koszalina, Darłowa).

2. OCHRONA PRAWNA ZABYTKÓW WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Zasób wartości kulturowych znajdujących się na terenie województwa powinien być przedmiotem szczególnej troski zarówno mieszkańców jak i władz samorządowych, jako ważny cel publiczny. Stąd konieczne jest kontynuowanie działań dążących do ich ochrony.

Zasób prawnie chronionego dziedzictwa – w tym zabytków województwa zachodniopomorskiego - obejmuje:

- zabytki wpisane do rejestru zabytków województwa zachodniopomorskiego,
- zabytki występujące w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- zabytki występujące w gminnych ewidencjach zabytków,
- zabytki chronione ustaleniami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego,
- parki kulturowe,
- pomnik historii,
- Skarby Dziedzictwa,
- światowe dziedzictwo (lista UNESCO).

Poszczególne formy ochrony implikują określone ograniczenia i wymogi dotyczące użytkowania i inwestowania w zabytek i jego otoczenie. Wszystkie zbiory stanowią zasób otwarty, tj. mogą być rozszerzane poprzez wprowadzanie kolejnych obiektów, jak też ograniczane przez wykreślanie obiektów zdegradowanych.

2.1. Rejestr zabytków

Rejestr zabytków prowadzi Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, z podziałem na poszczególne rodzaje zabytków- **A – zabytek nieruchomy, B – zabytek ruchomy, C – zabytek archeologiczny.**

Zabytki rejestrowe występują we wszystkich gminach województwa, w różnych ilościach. W rejestrze zabytków na terenie województwa zachodniopomorskiego aktualnie znajduje się⁹:

Znak informacyjny umieszczany na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków¹⁰. Umieszczanie znaków informujących, że dany obiekt jest zabytkiem, leży w gestii starostów. Jest to instrument subsydiarny, fakultatywny względem wpisu zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Szacuje się, że w Polsce około 85 proc. zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru nie jest oznakowanych stosowną tablicą informującą¹¹.

- **A – zabytki nieruchome: 3.709** obszarów i obiektów nieruchomych, co stanowi 5,2 % zasobu w skali kraju. Są to układy przestrzenne, zespoły zabudowy, budynki i budowle, zielen, cmentarze. Najwięcej zabytków odnotowano w zachodniej i środkowo północnej części województwa, w pow.: miasto Szczecin (386),

⁹ Stan na 31.12.2016 r. – na podstawie danych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie oraz Narodowego Instytutu Dziedzictwa (http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/)

¹⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

¹¹ Dane z 2016 r. <http://www.rp.pl/Zadania/308129980-Starostowie-beda-odpowiadac-za-wlasciwe-oznakowanie-zabytkow.html>

- gryfińskim (407) i stargardzkim (277). Najmniej zabytków występuje w pasie nadmorskim: Świnoujście (59) i Koszalin (44) oraz we wschodniej części regionu: pow. sławieński (114), świdwiński (129). Największą kategorię zabytków stanowią obiekty sakralne (24%) – najwięcej w pow. gryfińskim (114 obiektów), zieleń – głównie parki dworskie/ pałacowe (20%) oraz domy (10 %) – głównie w Szczecinie, Trzebiatowie i cmentarze (9%). W rejestrze ujętych jest 57 obszarów, w tym 47 układy staromiejskie i 2 wsie. Pod względem chronologii dominują zabytki XIX-wieczne (45%), a najmniejszą grupę stanowią obiekty sprzed poł. XIII w. (71 zabytków), choć znaczącą w skali kraju (ok. 16%). Wśród budynków i budowli dominują obiekty murowane (ok. 85%), a drugą grupę stanowią zabytki ryglowe (ok. 11%) – wyróżnik regionu, co stanowi aż 26% w skali kraju.

Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków, stan na 12.2016 r.
Źródło: opracowanie własne BDZ, dane WUOZ Szczecin, NID

- B – zabytki ruchome:** 563 decyzje i **2.096** obiektów zaliczanych do zabytków ruchomych (zabytki sztuki i rzemiosła artystycznego), w tym 1980 stanowiących wyposażenie świątyń, 4 kolekcje i 112 obiekty inne¹². Jest to najmniejsza ilościowo liczba zabytków ruchomych wśród wszystkich województw w Polsce i stanowi zaledwie 0,84% w skali kraju. W przypadku liczby zabytków ruchomych różnice w ilości obiektów mogą wynikać z przyjętej metodologii liczenia – np. ołtarz jako całość (jeden obiekt) lub każdego elementu ołtarza – rzeźby, obrazów (wiele obiektów w ołtarzu).

¹² Dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa, stan na 31 grudnia 2015 r.

http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-ruchomych/

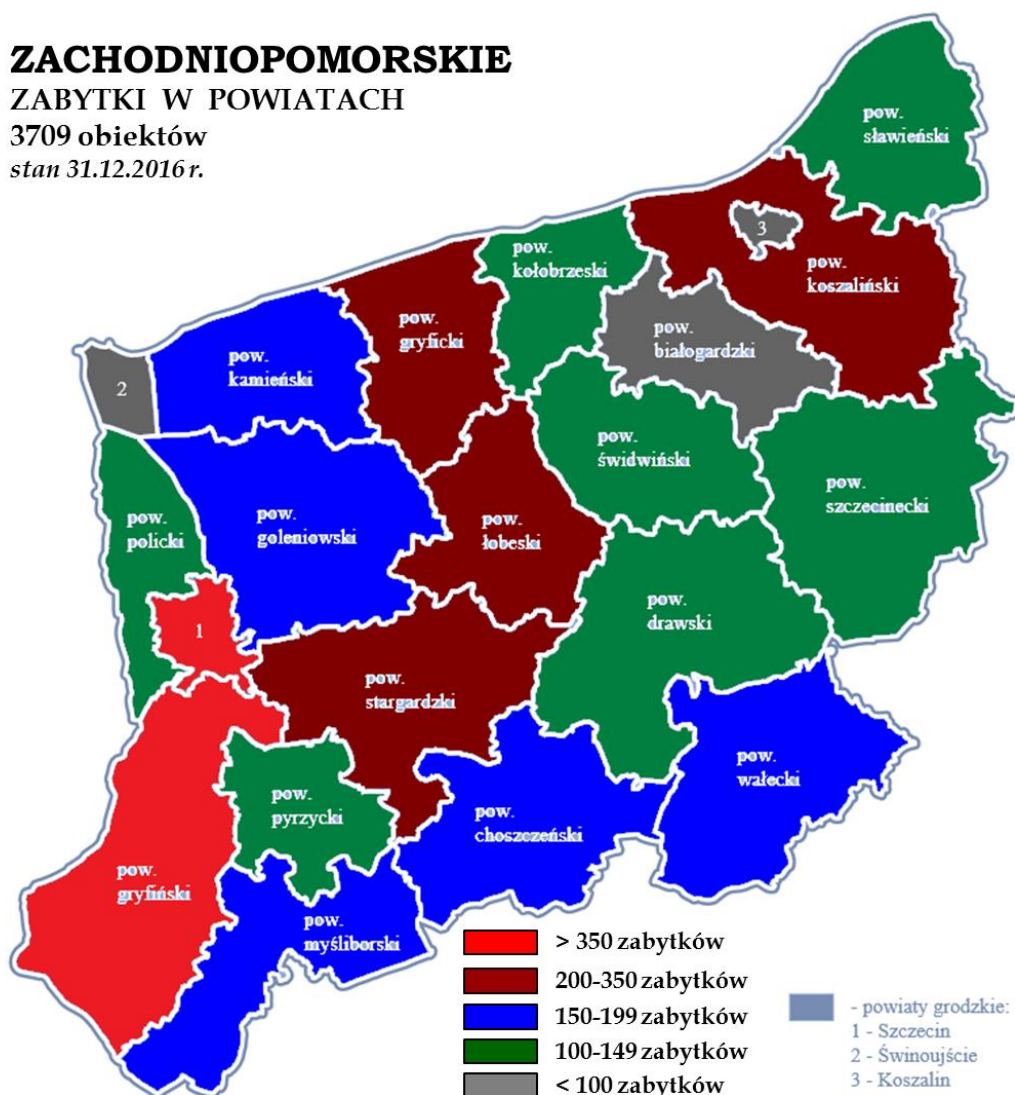
- **C – zabytki archeologiczne: 375** zabytków archeologicznych, co stanowi ok. 4,9% w skali kraju¹³. Najwięcej zabytków archeologicznych znajduje się w pow. szczecineckim (42), stargardzkim (35) i koszalińskim (30), a najmniej w Koszalinie (1), Szczecinie (3) i pow. polickim (6). Wśród zabytków archeologicznych woj. zachodniopomorskiego dominują grodziska (65%), następną kategorię stanowią osady (17%) oraz groby (11%).

ZACHODNIOPOMORSKIE

ZABYTKI W POWIATACH

3709 obiektów

stan 31.12.2016 r.

¹³ Dane Narodowego Instytutu Dziedzictwa, stan na 31 grudnia 2015 r.

http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-archeologicznych/Liczba%20nieruchomych%20zabytk%C3%B3w%20archeologicznych%20obj%C4%99tych%20wpisem%20o%20rejestrze%20zabytk%C3%B3w%20w%20poszczeg%C3%B3lnych%20wojew%C3%B3dztwach%20-%20stan%20na%2030%20kwietnia%202013r..pdf

2.2. Wojewódzka ewidencja zabytków

Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi Wojewódzką ewidencję zabytków dla obszaru województwa zachodniopomorskiego. W WEZ znajdują się wszystkie zabytki posiadające jakakolwiek dokumentację konserwatorską, w archiwum WUOZ. Obejmuje ona kilkadziesiąt tysięcy obiektów zabytkowych (ok. **12.600** obiektów nieruchomości i ok. **17.600** obiektów (stanowisk) archeologicznych), w tym np.:¹⁴

17622 zabytki archeologiczne (stan – maj 2012 r.). *W poszczególnych powiatach najmniejszym zasobem charakteryzuje się powiat policki (707 wpisów), największym gryfiński (2807 wpisów).*

- 196 dworów i pałaców (stan – maj 2012 r.), *najwięcej w gminie Resko (13).*
- 211 parków dworskich (stan – maj 2012 r.), *najwięcej w gminie Banie (13).*

2.3. Gminna ewidencja zabytków

Gminy sporządzają dla swojego obszaru Gminną Ewidencję Zabytków (GEZ), na mocy zapisów Ustawy o ochronie zabytków (...). Na ich podstawie sporządzają Gminny Program Opieki nad Zabytkami.

Zabytki ujawnione w gminnej ewidencji stanowią podstawową substancję materialną miast i wsi oraz znacznej części krajobrazu kulturowego terenów nieurbanizowanych (zabytki archeologiczne i komponowanego krajobrazu). Powinny być one utrzymane przy zastosowaniu podstawowych zabiegów konserwatorskich, remontowych i modernizacyjnych na jak najdłuższy czas.

Aktualnie wykonany GEZ posiadają 77 gminy województwa zachodniopomorskiego, 3 GEZ-y są w trakcie opracowywania. Nadal 30% gmin województwa nie posiada takiej ewidencji i nie pracuje nad przygotowaniem jej¹⁵.

2.4. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Gminna Ewidencja Zabytków stanowi podstawę do ustalania ochrony zabytków w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z uwarunkowaniami rozwoju. Oznacza to możliwość weryfikacji zbioru - na etapie wyłożenia planu ochrona zabytków ewidencyjnych jest poddana społecznej weryfikacji, poprzez umożliwienie wyrażenia opinii, w wyniku której ochrona może zostać zawężona lub rozszerzona, zgodnie z lokalnym odczuciem mieszkańców. Ochrona obiektów bez woli społeczności lokalnej jest zadaniem sprzecznym z podstawową intencją kreowania pozytywnych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego.

---

¹⁴ Dane Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Szczecinie, stan na stan na 28 lutego 2015 r.

¹⁵ Dane z ankiet nadesłanych przez Urzędę Gmin do BDZ w 2017 r.

2.5. Park Kulturowy

Park kulturowy jest formą ochrony zabytków określoną w ustawie o ochronie zabytków (...). Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

W 12 województwach Polski utworzonych jest aktualnie 30 parków kulturowych, np. w Kujawsko-Pomorskim sześć¹⁶.

Na terenie województwa zachodniopomorskiego, po uchyleniu decyzji dotyczącej Chwarszczan w gm. Boleszkowice, nie ma parków kulturowych.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego proponuje listę 43 obszarów o cechach kwalifikujących je do utworzenia parków kulturowych.

2.6. Pomnik historii

Pomnik historii to jedna z czterech form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków (...). Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury naszego kraju. Jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej mocą rozporządzenia, na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego¹⁷.

Pomniki historii ustanawiane są od 1994 r. To najwyższe wyróżnienie, do 2017 r., nadano 60 zabytkom, a lista stopniowo powiększa się. Znajdują się na niej obiekty o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego kraju - obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

---

¹⁶ Dane NID na dzień 31 grudnia 2015 r.; http://www.nid.pl/pl/Dla_wlasciocieli_i_zarzadcow/dla-samorzadow/parki-kulturowe/

¹⁷ Logo Pomnika Historii zostało zaprezentowane podczas I Ogólnopolskiego Spotkania Opiekunów Pomników Historii, które odbyło się 1 czerwca 2011 r. w Lublinie.

W województwie zachodniopomorskim znajdują się trzy zespoły architektoniczne, wyróżnione tytułem Pomnika Historii:

- **Zespół kościoła pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Świata oraz średniowieczne mury obronne miasta w Stargardzie**, uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 17 września 2010 r. (Dz.U. 2010 nr 184 poz. 1236).
- **Kamień Pomorski – zespół katedralny**, uznany za pomnik historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 25 sierpnia 2005 roku (Dz.U. nr 167 z 2005 r., poz. 1401).
- **Kołbacz – założenie dawnego klasztoru cystersów, późniejszej letniej rezydencji książąt pomorskich i domeny państwowej** został uznany za Pomnik Historii rozporządzeniem Prezydenta RP z 3 lipca 2014 r. (Dz.U. 2014, poz. 955).

Aktualny Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego proponuje listę 10 pomników historii (m.in. Cmentarz Centralny w Szczecinie, założenie cysterskie w Kołbaczu – wobec wpisu wniosek nieaktualny, kościół w Chwarszczanach, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Wały Chrobrego w Szczecinie, zespoły staromiejskie w Chojnie, Trzcińsku Zdroju, Darłowie, Trzebiatowie).

2.7. Skarby Dziedzictwa

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego nie ma obiektów będących na liście Skarbów Dziedzictwa.

2.8. Lista dziedzictwa światowego

W celu zapobieżenia tendencjom zmian i zniszczeń zabytków, jakie niesie ewolucja społeczna i gospodarcza, opracowana została Konwencja w sprawie ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, przyjęta przez Konferencję Generalną UNESCO w 1972 r. Polska ratyfikowała Konwencję w 1976 r. W ramach Konwencji tworzona jest Lista Światowego Dziedzictwa, jako lista otwarta, aktualizowana każdego roku. Wniosek o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa składa Państwo, na terytorium którego znajduje się dane miejsce, decyzję o wpisie podejmuje Komitet Światowego Dziedzictwa po zasięgnięciu opinii ICOMOS lub IUCN. Obecnie (luty 2017 r.) na Liście Światowego Dziedzictwa znajdują się 1052 obiekty w 165 państwach: 814 obiektów kultury, 203 przyrodnicze i 35 o charakterze mieszanym kulturowo-przyrodniczym. Na Listę Światowego Dziedzictwa w zagrożeniu wpisanych jest 55 miejsc¹⁸.

Obecnie na Liście znajduje się 14 obiektów z Polski.

Na obszarze województwa zachodniopomorskiego nie ma obiektów na liście światowego dziedzictwa (UNESCO).

---

¹⁸ <http://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/>

V. CELE I ZADANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2017-2020 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

1. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 (WPNZ WZP) odnosi się do dotychczasowych dokumentów, uwzględniając zdobyte doświadczenia przy realizacji poprzednich programów - zarówno osiągnięte rezultaty jak i wskazówki do lepszego ukierunkowania poszczególnych zadań. Aktualny WPNZ WZP stanowi kontynuację polityki zapoczątkowanej Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2008-2012 dla Województwa Zachodniopomorskiego oraz kontynuowanej Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami na lata 2013-2017 dla Województwa Zachodniopomorskiego.

Program na lata 2008-2012 był pierwszym dokumentem odnoszącym się do polityki Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego w dziedzinie opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa, powstałym jako realizacja wymogu ustawowego i jego zapisy pozostają kluczowe dla programu na kolejne 4-lata. Opierał się on na wnikliwym rozpoznaniu zasobu i stanu zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, złożonej problematyki opieki i ochrony nad zabytkami oraz wyznaczył cele perspektywiczne i operacyjne stanowiące punkt odniesienia dla programów konstruowanych na kolejne okresy.

Główne cele programów opieki nad zabytkami określone w ustawie to:

- włączenie problematyki ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania
- wyeksponowanie zabytków i walorów krajobrazu kulturowego
- zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie zwiększania finansowania opieki nad zabytkami
- dobra współpraca z właścicielami zabytków
- tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Odpowiednio do tych zapisów zostały sformułowane cele WPNZ WZ, skoncentrowane na stworzeniu warunków do poprawy stanu zachowania zabytków i lepszego ich funkcjonowania w świadomości społecznej i gospodarce. Osiągnięcie tych celów poprzez realizację kolejnych zadań wymaga odpowiedniego czasu oraz stosownych nakładów finansowych. Ocena realizacji WPNZ WZ na lata 2013-2020 wykazała, że znaczna część zadań ustalonych na ten okres była realizowana. Dla części z nich realizacja została zapoczątkowana i wymagają one kontynuacji, co wynikało m.in. z obszerności zadań i niewystarczającymi środkami będącymi w dyspozycji realizatorów. Wynik przeprowadzonego monitoringu, zawarty w Sprawozdaniu z realizacji WPNZ WZ 2013-2017, wskazuje, iż cele perspektywiczne i operacyjne zostały postawione prawidłowo. Zadania

w większości sformułowano prawidłowo, choć w kilku przypadkach wyznaczony okres na ich wykonania okazał się niewystarczający.

Biorąc powyższe pod uwagę w obecnej edycji WPONZ WZ na lata 2017-2020 dokonano pewnej selekcji zadań, kierując się stanem zachowania dziedzictwa kulturowego oraz potencjałem realizacyjnym (organizacyjnym i finansowym). Dla zapewnienia większej pewności realizacji, dokonano też korekt w wyznaczeniu koordynatora i realizatorów, kierując część zadań do Biura Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, wyspecjalizowanej jednostki ochrony zabytków – instytucji kultury województwa zachodniopomorskiego. Wykonanie zadań przez wskazanego koordynatora i realizatorów wymaga ze strony samorządu województwa zapewnienia środków finansowych w wysokości zapewniającej ich realizację.

WPONZ WZP zakłada, że Samorząd Województwa sprawując opiekę nad zabytkami będącymi jego własnością lub przez niego administrowanymi, poprzez swoje działania przyczynia się do ochrony zabytków leżących w granicach województwa zachodniopomorskiego. Posiadając ku temu instrumenty (finansowe i organizacyjne – np. Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM, Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM, Biuro Dokumentacji Zabytków) inicjuje, wspiera i koordynuje działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, a wobec właścicieli zabytków może pełnić także funkcję wspomagającą, doradczą, opiniodawczą.

Samorząd Województwa w zakresie bieżących możliwości finansowych i organizacyjnych może tworzyć warunki wspierania wybranych działań, uznanych za istotne dla zachowania dziedzictwa kulturowego i tym samym dla realizacji zadań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego.

Samorząd Województwa określa politykę zagospodarowania przestrzennego województwa m.in. poprzez Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa i strategię rozwoju województwa w poszczególnych dziedzinach (m.in. poprzez Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Program Operacyjny). Elementem dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem ustaleń także innych wojewódzkich dokumentów planistyczno-strategicznych konieczne jest dążenie do komplementarności kierunków i zadań we wszystkich dokumentach.

Projekt Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 uwzględnia:

- cele perspektywiczne i operacyjne ustalone w pierwszym Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami WZ na lata 2013-2017;
- weryfikację zadań wskazanych do realizacji w latach 2013-2017 na podstawie:
  - oceny realizacji zadań WPONZ WZ na lata 2013-2017, w tym Sprawozdań z realizacji WPONZ WZ wykonanych dla dwuletnich okresów 2013-2015, 2016-2017;
  - aktualnego stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, jego rozpoznania i percepcji;

- obowiązujących przepisów, dokumentów strategicznych i planistycznych krajowych i wojewódzkich;
- przewidywanych możliwości realizacji zadań w okresie 2017-2020;
- komplementarności zadań Programu oraz ich związku z zadaniami wyznaczonymi w innych dokumentach strategicznych województwa.

Dla osiągnięcia celów strategicznych WPONZ WZP fundamentalne jest wypracowanie programu finansowania długofalowych działań ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu. W przypadku poprawy materialnego stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego, konieczne jest zwiększanie lub utrzymanie co najmniej na dotychczasowym poziomie wysokości środków przeznaczanych na rzecz określonej grupy zabytków (np. dotacje) i uwzględnienie w priorytetach RPO WZ celów WPONZ WZ.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego powinien stać się podstawą określania polityki w zakresie opieki nad zabytkami dla samorządów lokalnych.

2. CELE PERSPEKTYWICZNE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI NA LATA 2017-2020 DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Przyjmuje się do realizacji trzy cele perspektywiczne:

- I. UTRZYMANIE ZABYTKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO**
- II. FUNKCJONOWANIE ZABYTKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA**
- III. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ**

3. CELE OPERACYJE ORAZ ZADANIA WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO NA LATA 2017-2020

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określa się cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowuje się określone zadania szczegółowe. Strukturę celów i zadań opisuje poniższa tabela.

Cele perspektywiczne	Cele operacyjne	Zadania
I. UTRZYMANIE ZABYTKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO	I. 1. OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH	I.1.1. Uwzględnienie Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) do 2020 roku o cele WPONZ WZP. I.1.2. Uwzględnienie WPONZ WZP w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego (RPO WZ). I.1.3. Aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki z uwzględnieniem WPONZ WZP. I.1.4. Uwzględnienie WPONZ WZP w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej. I.1.5. Wspieranie procesu opracowywania i wdrażania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków. I.1.6. Uwzględnianie WPONZ WZP w innych dokumentach programowych WZP, np. edukacji, turystyki,

<p>I.2. INTEGRACJA OCHRONY DZIEDZICTWA, KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I OCHRONY PRZYRODY</p>	<p>środowiska przyrodniczego.</p> <p>I.2.1. Opracowanie Audytu Krajobrazowego Województwa Zachodniopomorskiego.</p> <p>I.2.2. Wzmocnienie ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa przez budowę systemu ochrony krajobrazu kulturowego (obszarów kulturowo-krajobrazowych).</p> <p>I.2.3. Tworzenie systemu opieki nad zabytkową zielenią, w tym zabytkowymi parkami, cmentarzami i alejami przydrożnymi.</p>
<p>I.3. POPRAWA MATERIALNEGO STANU ZABYTEKÓW</p>	<p>I.3.1. Opieka nad drewnianym budownictwem ryglowym.</p> <p>I.3.1.a. Działania na rzecz utworzenia skansenu lub parku etnograficznego PRZY DRODZE: „OD STAREGO KRAKOWA DO NOWEGO WARPNA”</p> <p>I.3.2. Opieka nad budownictwem kamiennym, ceglany, w tym wiejskim sakralnym.</p> <p>I.3.3. Wspieranie działań na rzecz opieki nad średniowiecznymi fortyfikacjami miejskimi i historycznymi zespołami urbanistycznymi.</p> <p>I.3.4. Wspieranie działań na rzecz opieki nad dziedzictwem technicznym, cz. II: kolej, młynarstwo (wodne, wiatrowe).</p>

		<p>I.3.5. Wspieranie działań na rzecz opieki nad zabytkowymi zespołami dworsko-parkowo-folwarcznymi.</p> <p>I.3.6. Wspieranie działań na rzecz zabezpieczania obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą.</p> <p>I.3.7. Promocja prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków zgodnie z zasadami konserwatorskimi.</p> <p>I.3.8. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami.</p>
	<p>I.4. WSPÓŁODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZABYTKI I LOKALNE DZIEDZICTWO</p>	<p>I.4.1. Wspieranie działań na rzecz samorządowego systemu ochrony zabytków (gminnego i powiatowego).</p> <p>I.4.2. Wspieranie działań na rzecz podniesienia znaczenia dziedzictwa przez uznanie za Pomnik Historii i wpis na listę UNESCO.</p> <p>I.4.3. Monitoring zmian prawa w zakresie ochrony zabytków.</p>
	<p>I.5. UTRZYMANIE W DOBRYM STANIE ZABYTKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO I UŻYTKOWANYCH PRZEZ JEDNOSTKI WZP</p>	<p>I.5.1. Realizacja prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZP.</p>
<p>II. FUNKCJONOWANIE</p>	<p>II.1. TWORZENIE</p>	<p>II.1.1. Finansowanie</p>

<p>ZABYTEKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA</p>	<p>WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH OPIEKI NAD ZABYTEKAMI I DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU</p>	<p>z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z opieką nad zabytkami – np. dotacje w konkursach.</p>
	<p>II.2. ZWIĘKSZANIE ROLI ZABYTEKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI</p>	<p>II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych w dyspozycji WZP zadań związanych z opieką nad zabytkami.</p>
		<p>II.2.1. Rozbudowa wojewódzkiego samorządowego systemu informacji o zabytkach dostępnych turystycznie.</p>
		<p>II.2.2. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje niematerialne i patriotyczne.</p>
		<p>II.2.3. Zagospodarowanie na cele turystyczne i gospodarcze obiektów zabytkowych.</p>
		<p>II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego.</p>
<p>III. KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ</p>	<p>III.1. EDUKACJA REGIONALNA</p>	<p>III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych i prawnych dla funkcjonowania i rozwoju instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.</p>

III.1.2. Organizacja wydarzeń związanych z popularyzacją dziedzictwa regionu kierowanych do szerokich grup społecznych – np. Zachodniopomorskie Dni Dziedzictwa, Europejskie Dni Dziedzictwa, Noce Muzeów.

III.1.3. Popularyzacja wiedzy o historii, zabytkach i dziedzictwie województwa, ze szczególnym uwzględnieniem dynastii Gryfitów.

III.1.4. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do działań edukacyjnych.

III.1.5. Wspieranie tworzenia i funkcjonowania lokalnych muzeów i izb regionalnych.

III.1.6. Tworzenie oferty edukacyjnej kierowanej do właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie opieki nad zabytkami i jej finansowania.

III.1.7. Promowanie tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dawnych rzemiosł i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego regionu.

III.1.8. Popularyzacja wiedzy o dobrach kultury współczesnej, zwłaszcza

wskazanych w Planie
Zagospodarowania
Przestrzennego WZP.

III.2. PROMOCJA WALORÓW KULTUROWYCH REGIONU

III.2.1. Popularyzacja wiedzy
o zasobach dziedzictwa
kulturowego i potrzebie
jego ochrony.

III.2.2. Wspieranie
działalności wydawniczej,
wystawienniczej,
multimedialnej promującej
walory kulturowe regionu –
materialne i niematerialne.

III.2.3. Kształtowanie
postaw patriotycznych w
kontekście historii regionu.

3.1. Zadania, ich koordynatorzy i realizatorzy, wskaźniki realizacji i efekty.

CEL PERSPEKTYWICZNY I.

**UTRZYMANIE ZABYTEKÓW BUDUJĄCYCH KRAJOBRAZ KULTUROWY WOJEWÓDZTWA
ZACHODNIOPOMORSKIEGO**

CEL OPERACYJNY I.1.

**OPIEKA NAD ZABYTKAMI I KRAJOBRAZEM KULTUROWYM W DOKUMENTACH
STRATEGICZNYCH I PLANISTYCZNYCH**

ZADANIA:

**I.1.1. Uzupełnienie Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego (SRWZ) do
2020 roku o cele WPONZ WZP.**

Działania:

- monitorowanie dokumentów, uzupełnienie o cele strategiczne, kierunkowe i działania ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego (analogicznie do ochrony dziedzictwa przyrodniczego) oraz uwzględnienie zapisów WPONZ WZP w części dotyczącej innych strategii i programów.

Koordynator: Wydział Zarządzania Strategicznego Urzędu Marszałkowskiego
Województwa Zachodniopomorskiego (UM WZP).

Partnerzy: BDZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, spójność dokumentów programowych i strategicznych województwa.

Wskaźniki: wprowadzenie zmiany w SRWZ.

I.1.2. Uwzględnienie WPONZ WZP w Regionalnym Programie Operacyjnym Województwa Zachodniopomorskiego (RPO WZ).

Działania:

- uzupełnienie celów o działania ukierunkowane na ochronę zabytków (obszarów i obiektów) z uwzględnieniem WPONZ WZP
- uwzględnianie priorytetów określonych w WPONZ WZ w regulaminach konkursowych dotyczących obszarów i obiektów zabytkowych (np. dofinansowywanie prac konserwatorskich, modernizacyjnych, rewitalizacyjnych przy zabytkach).

Proponowany koordynator: Wydział Zarządzania Strategicznego UM WZP.

Partnerzy: Wydział Wdrażania RPO UMWZP, Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, lepsze wykorzystanie obiektów zabytkowych w turystyce i gospodarce regionu

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w regulaminach RPO WZ, cytowania WPONZ WZP.

I.1.3. Aktualizacja Strategii Rozwoju Turystyki z uwzględnieniem WPONZ WZP.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Strategię Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim do roku 2015, opracowano w 2000 r.¹⁹ Jej kolejna edycja powinna uwzględniać obecny stan zagospodarowania i udostępniania turystycznego dziedzictwa kulturowego. Ponieważ cele i zadania WPONZ WZP i Strategii w części są zbieżne, zalecana jest spójność tych dokumentów.

Koordynator: Wydział Turystyki i Gospodarki UMWZP.

Partnerzy: ZROT, BDZ, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego województwa, wykorzystanie obiektów zabytkowych w turystyce regionalnej.

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w SRT, cytowania WPONZ WZP.

¹⁹ Przyjęto uchwałą Sejmiku Województwa nr XVI/147/2000 z 23.10.2000 r.

I.1.4. Uwzględnienie WPONZ WZP w dokumentach planistycznych dotyczących gospodarki przestrzennej.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zagadnienia i zadania określone w niniejszym Programie są kontynuowane w wielu dokumentach planistycznych szczebla wojewódzkiego, w tym:

- przy aktualizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego WZ (PZP WZ)
- przy opracowaniach planistycznych dotyczących obszaru transgranicznego
- przy innych opracowaniach obejmujących obszary wytypowane w WPONZ WZP.

Proponowany koordynator: Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, Wydz. Zarządzania Strategicznego UM WZP.

Partnerzy: BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ, PZP WZ

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie walorów województwa w rozwoju gospodarczym.

Wskaźniki: uwzględnienie problematyki w PZP WZ, cytowania WPONZ WZP w dokumentach planistycznych.

I.1.5. Wspieranie procesu opracowywania i wdrażania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami i gminnych ewidencji zabytków.

Działania:

- szkolenia w JST - propagowanie korzyści tworzenia gminnych ewidencji zabytków (GEZ) oraz gminnych (GPOnZ) i powiatowych programów opieki nad zabytkami (PPOnZ),
- popularyzacja WPONZ WZP oraz wzorcowych powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami.

Koordynator: BDZ.

Partnerzy: samorządy lokalne.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie walorów województwa w rozwoju lokalnym.

Wskaźniki: wzrost ilości opracowanych GEZ, GPOzZ, PPOnZ z terenu województwa.

I.1.6. Uwzględnianie WPONZ WZ w dokumentach programowych w powiązanych dziedzinach dotyczących np. edukacji, turystyki, środowiska przyrodniczego.

Działania:

- upowszechnienie przyjętego WPONZ WZP wśród jednostek organizacyjnych Województwa Zachodniopomorskiego,
- uwzględnienie zagadnień dotyczących krajobrazu kulturowego i dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego w dokumentach tworzonych przez jednostki organizacyjne samorządu województwa, dotyczących powiązanych dziedzin.

Koordynator: Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego UM WZ.

Partnerzy: Wydział Ochrony Środowiska, Wydział Edukacji i Sportu, Wydział Kultury, Edukacji i Dziedzictwa Narodowego UM WZP, BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ.

Efekt: całościowe postrzeganie walorów kulturowych, wszechstronne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, spójność tworzonych dokumentów dotyczących województwa.

Wskaźniki: ilość cytowań WPONZ WZ w innych programach i strategiach.

CEL OPERACYJNY I.2.

INTEGRACJA OCHRONY DZIEDZICTWA, KRAJOBRAZU KULTUROWEGO I OCHRONY PRZYRODY

I.2.1. Opracowanie Audytu Krajobrazowego Województwa Zachodniopomorskiego.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zadanie wynika z zapisów nowej ustawy tzw. „krajobrazowej”. Budowa systemu ochrony krajobrazu, jako jedność przyrodniczo-kulturowej jest zgodna z zapisami prawa i wytycznymi konwencji. Ochrona przestrzeni publicznej, jaką jest krajobraz, należy do sfery interesu publicznego.

Działania:

- powołanie zespołu eksperckiego z zakresu ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego, którego zadaniem będzie przygotowania Audytu zawierającego m.in.: określenie obszarów stanowiących o tożsamości województwa walorach krajobrazowo-kulturowo-przyrodniczych z wykorzystaniem Obszarów Kulturowo-Krajobrazowych (OKK), wytyczne do ochrony określonych obszarów,
- popularyzacja idei zintegrowanej ochrony krajobrazu i Obszarów Kulturowo-Krajobrazowych OKK²⁰,
- publikacja opracowania dotyczącego Obszarów Kulturowo-Krajobrazowych województwa zachodniopomorskiego²¹.

Koordynator: Zespół Parków Krajobrazowych WZ.

Partnerzy: BDZ, Wydział Kultury Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Ochrony Środowiska UM WZ, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego,
- SRWZ (cel strategiczny 4. "Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami", cel kierunkowy 4.2.: Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ 2014-2020

²⁰ OKK opisane w Planie Zagospodarowania Województwa Zachodniopomorskiego, przywołane w niniejszym WPONZ WZP. Uchwała Nr XLV/53 0/10 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19 października 2010 w sprawie uchwalenia zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

²¹ Wytyczne i zasady zagospodarowania w Obszarach Kulturowo-Krajobrazowych, BDZ 2010 r.

Efekt: całościowe traktowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego dla lepszej ochrony i wykorzystania zasobu.

Wskaźniki: opracowanie wskazanych elementów programu.

I.2.2. Wzmocnienie ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa przez budowę systemu ochrony krajobrazu kulturowego.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Ochronę krajobrazu kulturowego może zapewnić wykorzystanie zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego, w tym powołanie parków kulturowych (forma prawnej ochrony z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), funkcjonowanie OKK, zapisy w Audycie Krajobrazowym WZP. Ochrona ta dotyczy zintegrowanej ochrony wartości kulturowych i przyrodniczych, w oparciu m.in. o inicjatywy lokalne mieszkańców. Obszary o wartościach kulturowo-krajobrazowych, jako obszary o określonej specyfice, zostały określone w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego²².

Działania:

- powołanie zespołu eksperckiego do spraw budowania systemu ochrony w skali województwa,
- propagowanie idei tworzenia parków kulturowych, jako zintegrowanej formy ochrony krajobrazu i lokalnych wartości kulturowych, wykorzystania zapisów Audytu Krajobrazowego;
- propagowanie idei identyfikacji obszarów kulturowo-krajobrazowych, w oparciu o zapisy Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- współdziałanie z lokalnymi samorządami w zakresie przygotowywania i dofinansowywania opracowań studialnych i projektowych stanowiących podstawę merytoryczną do utworzenia parków kulturowych.

Koordinator: Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ.

Partnerzy: BDZ, Zespół Parków Krajobrazowych WZ, samorządy lokalne oraz instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- plany ochrony parków krajobrazowych,
- SRWZ (cel strategiczny 4. "Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami". Cel kierunkowy 4.2. Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ,
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

²² Uchwała Nr XLV/530/10 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 19 października 2010 w sprawie uchwalenia zmiany Planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

Efekt: całościowe postrzeganie walorów kulturowych, wszechstronne wykorzystanie dziedzictwa kulturowego, spójność tworzonych dokumentów dotyczących województwa.

Wskaźniki: liczba utworzonych parków kulturowych i działań w ramach obszarów kulturowo-krajobrazowych.

I.2.3. Tworzenie systemu opieki nad zabytkową zielenią w tym zabytkowymi parkami, cmentarzami i alejami przydrożnymi (kontynuacja i integracja działań)

Uzasadnienie wyboru zadania:

Historyczne cmentarze i zieleń urządzona są elementem historii i krajobrazu województwa. Historyczne aleje przydrożne wraz z nawierzchniami drogowymi są unikalnym w skali europejskiej przykładem przestrzeni publicznej. Obecnie ochrona elementów może być realizowana na podstawie ustawy o ochronie zabytków, ustawy o ochronie przyrody, o cmentarzach, a tym samym przez różne organy administracji. Niezbędne jest zintegrowanie działań i środków finansowych w celu rozpoznania, waloryzacji i ustanowienia racjonalnego systemu ochrony.

Działania:

- kontynuacja rozpoznania i dokumentowania, ewidencji, scalenie zebranych informacji o nekropoliach, upamiętnieniach, parkach, alejach,
- kontynuacja rozpoznania stanu ochrony prawnej zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- założenie bazy danych o stanie inwentaryzacji i ochrony zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- przygotowanie materiałów do publikacji n.t. zabytkowych parków, alei i cmentarzy,
- prace nad dokumentacją dotyczącą alternatywnych rozwiązań projektowych dotyczących budowy i modernizacji – promocja „dobrych praktyk”.

Koordinator: BDZ.

Partnerzy: organy administracji, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ (cel strategiczny 4. Zachowanie i ochrona wartości przyrodniczych, racjonalna gospodarka zasobami cel kierunkowy 4.2. Ochrona dziedzictwa przyrodniczego i racjonalne wykorzystanie zasobów),
- RPO WZ,
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego.

Efekt: utrzymanie zagrożonych parków, alei, historycznych nekropoli jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa, wzrost wiedzy o problematyce i wartościach zieleni zabytkowej.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań.

CEL OPERACYJNY - I.3.

POPRAWA MATERIALNEGO STANU ZABYTKÓW

ZADANIA:

I.3.1. Opieka nad drewnianym budownictwem ryglowym.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Sakralne i świeckie budowle wzniesione w drewnianej konstrukcji ryglowej należą do cennych, wyróżniających województwo w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa. Jednocześnie należą do najbardziej zagrożonych (szczególnie ryglowa zabudowa wsi), z uwagi na nietrwałość drewnianego budulca.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania zachowanego drewnianego budownictwa ryglowego
- dokumentowania elementów zachowanego drewnianego budownictwa ryglowego,
- identyfikacja zagrożeń,
- określenie potrzeb organizacyjnych i finansowych w zakresie zapobiegania zagrożeniom,
- określenie zasad prawidłowych prac budowlano-konserwatorskich dla drewnianego budownictwa ryglowego,
- popularyzacja zasad właściwej konserwacji i rewaloryzacji,
- przyznanie priorytetu przy dystrybucji środków w dyspozycji Samorządu Województwa na działania związane z poprawą stanu technicznego i popularyzacją wiedzy o budownictwie ryglowym,
- prowadzenie działań zmierzających do wytypowania i przygotowania materiałów koniecznych do utworzenia np. szlaku kulturowego k0ściołów ryglowych i opracowania wniosku o uznanie za Pomnik Historii,
- organizowanie corocznej konferencji „Ochrona ryglówki w praktyce”, w konkretnym obiekcie zabytkowym,
- stworzenie warunków sprzyjających współpracy ponadregionalnej (np. „Kraina w kratę”) i międzynarodowej.

Koordinator: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, Muzeum Narodowe w Szczecinie, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: utrzymanie zagrożonych obiektów architektury regionalnej jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, wypracowanych porozumień.

I.3.1.a Działania na rzecz skansenu lub parku etnograficznego PRZY DRODZE: „OD STAREGO KRAKOWA DO NOWEGO WARPNA”

Uzasadnienie wyboru zadania:

- budownictwo ryglowe jako wyznacznik regionu,
- brak skansenu (parku etnograficznego) prezentującego dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego,
- duży koszt utworzenia i utrzymania jednostki muzealnej,
- mała liczba chłopskich obiektów ryglowych wpisanych do rejestru zabytków,
- kompleksowa promocja i ochrona ryglowego dziedzictwa kulturowego,
- trasa skansenowa „wpisująca” się w Pomorską Drogę św. Jakuba oraz Obszary Kulturowo-Krajobrazowe (w ramach planu zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego),
- wzmocnienie turystycznej atrakcyjności województwa w pasie nadmorskim.

Działania:

- opracowanie koncepcji i trasy,
- wytypowanie obiektów i nawiązanie współpracy z właścicielami nieruchomości,
- opracowanie wg jednolitego wzoru dokumentacji obiektów skansenowskich z określeniem stanu zachowania (w tym zagrożeń) oraz koniecznych prac remontowo-konserwatorskich,
- opracowanie przewodnika i zasad zwiedzania obiektów,
- opracowanie tablic informacyjnych przy obiektach,
- wizualizacja i promocja trasy na stronach www,
- szkolenie właścicieli zabytków i przewodników w zakresie prezentacji obiektów skansenowskich,
- wspieranie właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków w pozyskiwaniu środków publicznych na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach,
- stworzenie warunków sprzyjających współpracy ponadregionalnej (np. w obrębie „Kraina w Kratę”, nadodrzańskiej: polsko-niemieckiej).

Koordynator: Biuro Dokumentacji Zabytków

Partnerzy: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydziały: Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Turystyki i Gospodarki, Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, Rolnictwa i Rybołówstwa; Muzeum Narodowe w Szczecinie i muza regionalne (np. Koszalin, Darłowo, Karlino, Kamień Pomorski; organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje pozarządowe (np. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków)

Efekt: utrzymanie zagrożonych obiektów architektury regionalnej jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, wypracowanych porozumień, szkoleń itp.

I.3.2. Opieka nad budownictwem kamiennym w tym wiejskim sakralnym

Uzasadnienie wyboru zadania:

Sakralne wiejskie budowle wzniesione z kamienia narzutowego, zwłaszcza pochodzące z czasów średniowiecza, należą do cennych, wyróżniających województwo w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa. Jednocześnie należą do najmniej rozpoznanych i rozpoznawalnych.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania zachowanego kamiennego budownictwa
- dokumentowania elementów zachowanego budownictwa kamiennego,
- identyfikacja zagrożeń,
- określenie zasad prawidłowych prac budowlano-konserwatorskich dla drewnianego budownictwa ryglowego,
- popularyzacja zasad właściwej konserwacji i rewaloryzacji,
- prowadzenie działań zmierzających do wytypowania i przygotowania materiałów koniecznych do utworzenia np. szlaku kulturowego czy turystycznego.

Koordinator: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ.

Efekt: utrzymanie zagrożonych obiektów architektury regionalnej jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, wypracowanych porozumień.

I.3.3. Wspieranie działań na rzecz opieki nad średniowiecznymi fortyfikacjami miejskimi i historycznymi zespołami urbanistycznymi.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Ze względu na liczbę, walor historyczny, przestrzenny i architektoniczny średniowieczne systemy obronne historycznych miast należą do najcenniejszych, wyróżniających województwo w skali kraju, elementów krajobrazu kulturowego o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej.

Liczne średniowieczne założenia urbanistyczne i dobrze zachowane nowożytny zespoły o znacznych walorach urbanistyczno-architektonicznych stanowią istotny potencjał województwa. Jednocześnie zdiagnozowany zły stan techniczny większości zespołów mieszkalnych, głównie drewnianej zabudowy mieszkalnej na terenach ośrodków staromiejskich, stanowi istotny czynnik dewaloryzujący. Konieczne długofalowe działania i przygotowanie procesów rewaloryzacji zabudowy i rewitalizacji ośrodków miejskich, w tym

badania (archeologiczne, architektoniczne, archiwalne) będące podstawą do właściwego zagospodarowania zabytkowych założeń, by uniknąć ich dalszej degradacji.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania średniowiecznych umocnień miast zachodniopomorskich i historycznych zespołów urbanistycznych,
- identyfikacja zagrożeń i określenie potrzeb,
- priorytet w przyznawaniu środków samorządu wojewódzkiego na działania związane z poprawą stanu technicznego i popularyzacją wiedzy o średniowiecznych umocnieniach i historycznych zespołach urbanistycznych,
- przygotowanie materiałów do publikacji n.t. średniowiecznych umocnień obronnych i historycznych zespołów urbanistycznych.

Koordinator: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: utrzymanie historycznych obszarów architektoniczno-urbanistycznych jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa, wzrost wiedzy o dziedzictwie regionu, zwiększenie atrakcyjności turystycznej miejscowości.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, przygotowanie publikacji, ilość środków finansowych z budżetu samorządu województwa na utrzymanie w.w. elementów.

I.3.4. Wspieranie działań na rzecz opieki nad zabytkowym dziedzictwem technicznym, cz. II: transport - kolej, żegluga, latarnie morskie, młynarstwo (wodne, wiatrowe).

Uzasadnienie wyboru zadania:

Historyczne, geograficzne i gospodarcze uwarunkowania sprawiają, iż na terenie województwa znajduje się wiele obiektów techniki, o ponadregionalnych walorach – np. latarnie morskie, dźwigi portowe, budowle hydrotechniczne, młyny, wzbogacając krajobraz województwa. Są wśród nich unikalne w skali europejskiej przykłady. Obecnie działania wobec tych zabytków są rozproszone i ograniczone do nielicznych elementów. Niezbędne jest zintegrowanie działań i środków finansowych w celu rozpoznania, waloryzacji i ustanowienia racjonalnego systemu ich ochrony. Z uwagi na skalę zasobu zadanie realizowane jest jako II etap działań.

Działania:

- rozpoznanie zabytków, badań nad zabytkami, sporządzanie dokumentacji,
- rozpoznanie stanu zachowania zasobu,
- utworzenie bazy danych o zasobie, umożliwiającej stworzenie szlaku kulturowego,

- stworzenie warunków sprzyjających współpracy ponadregionalnej i międzynarodowej,
- przygotowanie materiałów do publikacji n.t. zabytków młynarstwa.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, organy administracji samorządowej i rządowej, instytucje i organizacje pozarządowe, właściciele i użytkownicy zabytków, organizacje techniczne.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: utrzymanie historycznych, najwartościowszych komponentów krajobrazu technicznego, jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, opracowanie wydawnictwa, ilość rekordów w cyfrowej bazie danych, wzrost wiedzy o dziedzictwie regionu.

I.3.5. Wspieranie działań na rzecz opieki nad zabytkowymi zespołami dworsko-parkowo-folwarcznymi.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Historyczne uwarunkowania sprawiają, iż na terenie województwa znajduje się wiele obiektów zespołów dworsko-folwarcznych z towarzyszącą zielenią parkową, o ponadregionalnych walorach, wzbogacając krajobraz województwa. Są wśród nich unikalne przykłady. Obecnie działania wobec tych zabytków są niewystarczające i ograniczone do nielicznych elementów. Niezbędne jest dalsze wspieranie rozpoznania, waloryzacji i ustanowienia racjonalnego systemu ich ochrony. Z uwagi na skalę zasobu zadanie a charakter ciągły.

Działania:

- rozpoznanie stanu zachowania zabytkowych zespołów dworsko-parkowo-folwarcznych,
- identyfikacja zagrożeń i określenie potrzeb,
- publikacja wydawnictw n.t. historycznych dworów, parków i zespołów folwarcznych.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, Zespół Parków Krajobrazowych WZ, organy administracji rządowej i samorządowej, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- plany ochrony parków krajobrazowych,
- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: utrzymanie historycznych, najwartościowszych komponentów krajobrazu ruralistycznego, zespołów dworsko-folwarczno-parkowych, jako elementu charakterystycznego dla krajobrazu województwa.

Wskaźniki: ilość utworzonych dokumentacji i opracowań, opracowanie wydawnictwa, ilość rekordów w cyfrowej bazie danych.

I.3.6. Wspieranie działań na rzecz zabezpieczania obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem czy kradzieżą jest niewystarczające – brak systemów ochronnych nawet w obiektach, w których przeprowadzono kosztowne prace konserwatorskie i renowacyjne. Na terenie województwa przeprowadzono dopiero kilka projektów z rządowego programu „Razem bezpieczniej”²³.

Działania:

- udzielanie dotacji na montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej obiektów zabytkowych, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowania zabytków ruchomych,
- promowanie zasadności odpowiedniego zabezpieczenia zabytków, szkolenia,
- udział w projekcie „Razem bezpieczniej” we współpracy z Policją, Strażą Pożarną, stowarzyszeniami.
- wspomaganie właścicieli, użytkowników zabytków i jednostek samorządowych w prowadzeniu działań prewencyjnych i ochronnych.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, właściciele zabytków, Policja, Straż Pożarna.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ.

Efekt: utrzymanie historycznych najwartościowszych zabytków ruchomych zgromadzonych poza muzeami przez ochronę przed kradzieżą i zniszczeniem, zabezpieczenie budynków zabytkowych.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na zabezpieczenia, ilość zabezpieczonych obiektów.

I.3.7. Promocja prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków zgodnie z zasadami konserwatorskimi.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Zdiagnozowano zły stan techniczny znaczącej części zabytków, przy jednoczesnym zanikaniu tradycyjnej sztuki budowlanej (rzemiosł) i niedostatecznej liczbie profesjonalnych wykonawców prac konserwatorskich.

Działania:

- organizacja warsztatów, prelekcji, wystaw, konferencji, seminariów,
- przygotowanie materiałów n.t. prawidłowej konserwacji i rewaloryzacji zabytków

²³ Projekt wspierany przez MSWiA. Jeden z celów programu to „Zapobieganie przestępczości i aspołecznym zachowaniom”. Z programu w województwie zachodniopomorskim zrealizowano np. znakowanie zabytków ruchomych powiatu sławieńskiego i stargardzkiego.

- promowanie „dobrych praktyk”, publikacja na stronie internetowej.
Koordinacja: BDZ.
Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.
Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:
  - SRWZEfekt: zwiększenie wiedzy o poprawnych metodach postępowania wobec zabytków, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych.
Wskaźniki: ilość zorganizowanych wystaw, spotkań, ilość uczestników spotkań.

I.3.8. Wspieranie właścicieli i użytkowników zabytków w prowadzeniu prawidłowej opieki nad zabytkami z obszaru województwa zachodniopomorskiego

Działania:

- dokumentowanie aktualnego stanu zabytków,
- opiniowanie konieczności podejmowania prac i działań dla jednostek zewnętrznych,
- prowadzenie badań i opracowanie ekspertyz i dokumentacji dotyczących zabytków poprzez wyspecjalizowane instytucje Samorządu Województwa.
Proponowana koordynacja: BDZ.
Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, instytucje i osoby fizyczne będące właścicielami lub użytkownikami zabytków.
Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:
  - SRWZ,Efekt: zwiększenie wiedzy, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych,
Wskaźniki: ilość wytworzonych dokumentacji i opracowań naukowych, opinii.

CEL OPERACYJNY I.4.

WSPÓŁODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZABYTKI I LOKALNE DZIEDZICTWO

ZADANIA:

I.4.1. Wspieranie działań na rzecz budowy samorządowego systemu ochrony zabytków (gminnego i powiatowego).

Działania:

- propagowanie tworzenia samorządowych służb ochrony zabytków i przygotowania kadr
- organizacja szkoleń w zakresie ochrony zabytków dla urzędników samorządowych,
- wspieranie merytoryczne miejskich i gminnych służb i pracowników ochrony zabytków, np. poprzez współpracę przy opracowywaniu specjalistycznych dokumentacji, szkolenia.
Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, Zachodniopomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, istniejące instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRW WZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy wśród pracowników samorządowych o lokalnym dziedzictwie i jego walorach, poprawa stanu technicznego części obiektów zabytkowych.

Wskaźniki: ilość szkoleń, ilość osób zasięgających opinii.

I.4.2. Wspieranie działań na rzecz podniesienia znaczenia dziedzictwa przez uznanie za Pomnik Historii i wpis na listę światowego dziedzictwa (UNESCO).

Uzasadnienie wyboru zadania:

Liczne zabytki województwa zachodniopomorskiego o znaczeniu ponadregionalnym kwalifikują się do przyznania miana Pomnika Historii (w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego wytypowano 10 takich zabytków i zespołów – w tym Zamek Księżąt Pomorskich w Szczecinie). Uznanie zabytku za Pomnik Historii podnosi rangę dziedzictwa kulturowego regionu i służy jego promocji ponadregionalnej. Na listę UNESCO wpisane mogą być zabytki będące Pomnikami Historii, np. Stargardu.

Działania:

- propagowanie idei i zasad nadawania zabytkom rangi Pomnika Historii,
- wspieranie właścicieli zabytków o cechach pomnika historii w przygotowaniu dokumentacji i wnioskowaniu do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego o uznanie za Pomnik Historii,
- wspieranie wszelkich działań – inwestycyjnych, edukacyjnych, promocyjnych – prowadzonych przez właścicieli i zarządców obiektów uznanych za Pomnik Historii
- wspieranie wszelkich działań prowadzonych przez właścicieli i zarządców Pomników Historii w staraniach o wpis na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, instytucje i instytucje kultury predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- SRWZ,

Efekt: zwiększenie prestiżu, promowanie najwartościowszych obiektów zabytkowych, poprawa stanu technicznego najwartościowszych obiektów zabytkowych.

Wskaźniki: ilość szkoleń, ilość osób zasięgających opinii.

I.4.3. Monitoring zmian prawa w zakresie ochrony zabytków.

Uzasadnienie wyboru zadania:

System prawa podlega modyfikacjom i zmianom. Konieczne jest śledzenie projektów zmian i uczestniczenie w procesie jego powstawania.

Działania:

- śledzenie ogłaszanych projektów ustaw i rozporządzeń w zakresie ochrony zabytków,
- udział w otwartych konsultacjach na temat przedstawianych projektów,
- udział w pracach zespołów samorządowych działających w zakresie ochrony zabytków,
- składanie wniosków do zarządu Województwa WZP,
- składanie uwag do projektów dokumentów w dziedzinie kultury i dziedzictwa narodowego i zabytków przygotowywanych przez samorząd województwa.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.

Partnerzy: BDZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZP, instytucje i instytucje kultury predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- SRWZ,

Efekt: doskonalenie przyjmowanych rozwiązań prawnych.

Wskaźniki: ilość konsultacji, opinii.

CEL OPERACYJNY I.5.

UTRZYMANIE W DOBRYM STANIE ZABYTEKÓW STANOWIĄCYCH WŁASNOŚĆ WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO I UŻYTKOWANYCH PRZEZ JEDNOSTKI WZP.

Uzasadnienie:

W budynkach zabytkowych funkcjonuje wiele instytucji - w tym część Urzędu Marszałkowskiego WZ (np. w Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie), Muzeum Narodowe w Szczecinie czy wiele jednostek oświatowych (np. Zespół Szkół w budynkach. tzw. Kückenmüle w Szczecinie) i służby zdrowia (np. szpitale). Zespołem budynków towarzyszą często zespoły zabytkowej zieleni lub parki (np. park w Stanominie przy dworze, ob. Wojewódzkim Ośrodku Terapii Uzależnień od Alkoholu i Współuzależnień). Zapewnienie w budżecie WZ - także przy wykorzystaniu funduszy zewnętrznych - środków finansowych na utrzymanie i poprawę stanu zabytkowych budynków stanowiących element mienia samorządu WZ, jest niezbędne by utrzymać ten majątek w niepogorszonym stanie lub wykorzystywać adekwatnie do aktualnych wymogów.

ZADANIA:

I.5.1. Realizacja prac remontowych i rewaloryzacyjnych obiektów zabytkowych znajdujących się w posiadaniu i użytkowaniu WZP:

- znajdujących się w posiadaniu Województwa Zachodniopomorskiego
- będących w użytkowaniu przez jednostki organizacyjne WZP

- będących w użytkowaniu wojewódzkich osób prawnych.

Działania:

- coroczne monitorowanie potrzeb remontowych i inwestycyjnych,
- składanie propozycji do budżetu WZP,
- planowanie harmonogramu inwestycji i remontów,
- zapewnienie finansowania inwestycji,

- nadzór nad inwestycjami
- prace nad stworzeniem ewidencji nieruchomości zabytkowych w zasobie WZP.

Koordinacja: Wydział Inwestycji i Nieruchomości UM WZ.

Partnerzy: wydziały Urzędu Marszałkowskiego stanowiące nadzór nad jednostkami zajmującymi zabytkowe obiekty – np. Wydział Edukacji i Sportu, Wydział Zdrowia, Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Budżetu i Finansów, jednostki organizacyjne WZP, służby konserwatorskie, BDZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych, w tym o najwyższej randze (Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie), lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na remonty i inwestycje, ilość zadań inwestycyjnych, ilość restaurowanych obiektów.

CEL PERSPEKTYWICZNY II.

FUNKCJONOWANIE ZABYTEKÓW W PROCESIE AKTYWIZACJI EKONOMICZNEJ I SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA

CEL OPERACYJNY II.1.

TWORZENIE WARUNKÓW FINANSOWYCH I ORGANIZACYJNYCH DO OPIEKI NAD ZABYTEKAMI I DZIEDZICTWEM KULTUROWYM REGIONU

ZADANIA:

II.1.1. Finansowanie z budżetu Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego zadań związanych z opieką nad zabytkami - dotacje.

Działania:

- ustalenie priorytetu wykorzystania funduszy budżetowych województwa na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe, w tym na wybrane prace badawcze i dokumentacyjne związane

- z zabytkami stanowiącym o tożsamości kulturowej województwa i zgodnych z priorytetami WPOnZ WZP.
- zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na udzielenie dotacji na prace konserwatorskie i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych,
  - ogłaszanie corocznego konkursu na dotacje na prace konserwatorskie w oparciu o środki budżetowe WZP, podpisywanie umów o dotacje, monitoring działań, rozliczenie dotacji
  - zapewnienie w budżecie samorządu województwa środków finansowych na udzielenie dotacji – coroczne ogłaszanie konkursu na działania edukacyjne, wydawnicze w zakresie opieki nad zabytkami.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.

Partnerzy: BDZ, Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Budżetu i Finansów.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych położonych na terenie województwa, a znajdujących się w rękach różnych podmiotów prawnych, w tym o najwyższej randze, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Wskaźniki: wielkość środków finansowych przeznaczonych na remonty, ilość zadań inwestycyjnych, ilość restaurowanych obiektów.

II.1.2. Finansowanie z funduszy strukturalnych i zewnętrznych w dyspozycji WZP zadań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami.

Działania:

- zapewnienie wykorzystania funduszy strukturalnych i zewnętrznych na zadania związane z rewitalizacją obszarów zabytkowych i aktywizacją gospodarczą w oparciu o zasoby zabytkowe,
- tworzenie warunków konkursowych adekwatnych do ustaleń WPOnZ WZP,
- prowadzenie postępowań adekwatnych do zasad naboru (np. konkursy, komisje, umowy, rozliczenie, monitoring),
- dofinansowywanie wybranych prac badawczych i dokumentacyjnych związanych z zabytkami stanowiącym o tożsamości kulturowej województwa i zgodnych z priorytetami WPOnZ WZP.

Koordinacja: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego – Wydział Zarządzania Strategicznego, Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Wdrażania RPO, Wydział Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich, Wydział Współpracy Terytorialnej.

Partnerzy: BDZ, Wydziały Wdrażania RPO.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ.

Efekt: poprawa stanu technicznego obiektów zabytkowych położonych na terenie województwa w tym na obszarze metropolitalnym, a znajdujących się w rękach różnych podmiotów prawnych, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na działania rewitalizacyjne, ilość zadań, ilość restaurowanych obiektów.

CEL OPERACYJNY II.2.

ZWIĘKSZANIE ROLI ZABYTKÓW W ROZWOJU TURYSTYKI I PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

ZADANIA:

II.2.1. Rozbudowa wojewódzkiego samorządowego systemu informacji o zabytkach dostępnych turystycznie.

Działania:

- inwentaryzacja i rozpoznanie zabytków dostępnych turystycznie (zabytków budownictwa i architektury, gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach i in.),
- opracowanie informacji o wartościach zabytkowych obiektów,
- tworzenie kalendarza cyklicznych imprez związanych z popularyzacją dziedzictwa kulturowego województwa,
- rozbudowa specjalistycznych portali (strony www, np. www.morzeprzygody.eu)

Koordinacja: Wydział Turystyki i Gospodarki UM WZP.

Partnerzy: BDZ, instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zdania, w tym: lokalne organizacje turystyczne (LOT), instytucje kultury

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ (cel strategiczny: budowanie otwartej i konkurencyjnej społeczności),
- RPO WZP,
- Strategia Rozwoju Turystyki w Województwie Zachodniopomorskim.

Efekt: zwiększenie wiedzy, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: ilość opracowań, ilość rekordów na portalu cyfrowym.

II.2.2. Rozwój tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu w oparciu o wydarzenia historyczne, zespoły zabytków, tradycje niematerialne i patriotyczne.

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych) na rzecz budowy tematycznych szlaków turystycznych promujących dziedzictwo kulturowe regionu,
- wspieranie działań na rzecz włączenia województwa zachodniopomorskiego do europejskiej sieci szlaków kulturowych, mających szczególne znaczenie dla tożsamości i kultury Europy (np. Parki, Ogrody i Krajobrazy, Transromanica, Camino de Santiago, Szlak Cysterski, Rejon Pamięci Narodowej Cedynia-Mieszkowice, Wał Pomorski),
- opracowanie modułu dydaktycznego dla planowanych i rozwijanych szlaków.

Proponowana koordynacja: Wydział Turystyki i Gospodarki UM WZ.

Partnerzy: BDZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, BDZ, ZROT, Wydział Współpracy Międzynarodowej, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ (priorytet V).

Efekt: zwiększenie wiedzy, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: ilość opracowań, długość opracowanych szlaków, ilość oznakowanych szlaków w terenie.

II.2.3. Zagospodarowanie na cele turystyczne i gospodarcze obiektów zabytkowych.

Działania:

- promocja i wspieranie działań mających na celu zagospodarowanie na cele turystyczne zabytkowych obiektów.

Proponowana koordynacja: Wydział Turystyki i Gospodarki UM WZP.

Partnerzy: BDZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o możliwościach adaptacji obiektów zabytkowych, zwiększenie atrakcyjności regionu, lepsze funkcjonowanie zabytków w odbiorze społecznym.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych na promocję, ilość działań.

II.2.4. Budowa i promocja produktów turystycznych i kulinarnych w oparciu o zasób dziedzictwa kulturowego.

Działania:

- upowszechnianie wiedzy i informacji na temat powstawania produktów turystycznych,
- upowszechnianie wiedzy na temat elementów dziedzictwa kulturowego posiadającego potencjał produktu turystycznego (w tym w oparciu o elementy dziedzictwa niematerialnego),
- wspieranie inicjatyw samorządów i organizacji mających na celu tworzenie lokalnych i regionalnych produktów turystycznych i kulinarnych.

Koordinacja: UM WZ - Wydział Turystyki i Gospodarki, Wydział Rolnictwa i Rybactwa.

Partnerzy: instytucje i organizacje odpowiednie do realizacji zdania, w tym: lokalne organizacje turystyczne (LOT), instytucje kultury.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, wprowadzenie nowych produktów turystycznych.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na promocję, ilość działań.

CEL PERSPEKTYWICZNY III.

KSZTAŁTOWANIE ŚWIADOMOŚCI REGIONALNEJ W OPARCIU O DZIEDZICTWO KULTUROWE I POTRZEBĘ JEGO ZACHOWANIA DLA PRZYSZŁYCH POKOLEŃ

Uzasadnienie wyboru zadania:

Uwarunkowania historyczne województwa zachodniopomorskiego decydują o szczególnej potrzebie kształtowania świadomości regionalnej mieszkańców i społeczności ponadlokalnej, z uwzględnieniem jego przeszłego jak i współczesnego dorobku. Dziedzictwo kulturowe w tym kontekście rozumiane jest jak najszerszej – jako zabytki materialne i niematerialne, dobra kultury współczesnej, czy dziedzictwo kultury mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkałych na terenie województwa.

CEL OPERACYJNY III.1.

EDUKACJA REGIONALNA

Edukacja regionalna w województwie zachodniopomorskim, ze względu na uwarunkowania historyczne, ma szczególne znaczenie dla budowania tożsamości regionu i identyfikacji jego mieszkańców z Pomorzem Zachodnim. Kierowana winna być do różnych grup docelowych, ze szczególnym wskazaniem na młodzież szkolną.

ZADANIA:

III.1.1. Tworzenie warunków organizacyjnych i prawnych dla funkcjonowania instytucji zajmujących się dziedzictwem kulturowym i zabytkami województwa.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Jednostki kultury działające w sferze historycznego dziedzictwa kulturowego prowadzone są lub współprowadzone przez samorząd Województwa Zachodniopomorskiego, jako wysoko wyspecjalizowane ośrodki realizujące zadania z różnych dziedzin kultury i nauki, na rzecz społeczności lokalnej i ponadregionalnej.

Działania:

- prowadzenie Muzeum Narodowego w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Książnicy Pomorskiej - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Biura Dokumentacji Zabytków - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- prowadzenie Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie - instytucji kultury samorządu województwa zachodniopomorskiego,
- realizacja zadań pozostających w kompetencjach wydziału ds. Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego Urzędu Marszałkowskiego WZ.

Koordinacja: Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego.

Partnerzy: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SR WZ

Efekt: utrzymanie zasobu zabytkowego, zwłaszcza zabytków będących w inwentarzu muzeum, zwiększenie wiedzy o walorach regionu, rozwój nauki dotyczącej dziedzictwa, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na działalność instytucji.

III.1.2. Organizacja Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa i Europejskich Dni Dziedzictwa oraz innych wydarzeń cyklicznych

Uzasadnienie wyboru zadania:

Europejskie Dni Dziedzictwa ustanowione zostały przez Radę Europy w 1991 r. Dni Dziedzictwa to cykliczny projekt społeczno-edukacyjny dotyczący zabytków kultury Europy, kierowany do szerokich rzesz społecznych. W ramach EDD corocznie we wrześniu organizowane są spotkania, wystawy, konkursy, udostępnianie obiektów zabytkowych zwykle niedostępnych – na wzór francuskich Dni Otwartych Zabytków. Publikacje i spotkania mają charakter bezpłatny, popularyzatorski i edukacyjny, dotyczą regionu, by dotrzeć do jak najszerszego grona odbiorców.

Wydarzenia kulturalne Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa łączyć będą wątki ideowo-programowe Europejskich Dni Dziedzictwa, organizowanych od lat na Pomorzu Zachodnim i objętych patronatem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego, z bardzo silnie wyeksponowaną specyfiką kulturową i historyczną regionu.

Formuła Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa ukierunkowana jest na promowanie w kontekście europejskim różnorodności regionalnego dziedzictwa kulturowego, propagowanie dialogu międzykulturowego i wzmocnienie identyfikacji społecznej z lokalną, rodzimą spuścizną kulturową, postrzeganą tak w wymiarze materialnym jak i duchowym. Wydarzenia organizowane od sierpnia do października w ramach ZDD adresowane będą do możliwie najszerszego kręgu odbiorców, a udział w nich będzie bezpłatny i w pełni dostępny.

Działania:

- promocja idei ZDD i EDD na terenie województwa zachodniopomorskiego,
- koordynacja działań organizacyjnych jednostek lokalnych,
- organizowanie inauguracji wojewódzkiej ZDD i EDD z udziałem władz samorządowych i lokalnych i wręczaniem dorocznych odznak Gryfa Zachodniopomorskiego, wyróżnień Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego „Swojskie Zabytki” itp.,
- promocja wydarzeń ZDD i EDD – wydawnictwa, plakaty, foldery, strona internetowa.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: UM WZ - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki i Gospodarki, samorządy lokalne, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, instytucje kultury, związki wyznaniowe, właściciele zabytków i in.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej, bezpłatna dostępność do zabytków, włączanie samorządów lokalnych i mieszkańców w ochronę lokalnego dziedzictwa.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na organizację ZDD i EDD, liczba uczestników, ilość wydarzeń.

III.1.3. Popularyzacja wiedzy o historii i zabytkach województwa, ze szczególnym uwzględnieniem dynastii Gryfitów.

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne różnorodnych inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych, środowisk zawodowych – np. nauczycieli) na rzecz popularyzacji wiedzy o historii i dziedzictwie kulturowym województwa, ze szczególnym uwzględnieniem dziedzictwa dynastii Gryfitów, a także zasad opieki nad zabytkami, z preferencją dla działań związanych z realizacją zadań WPOnZ WZP
- przygotowanie i publikacja wydawnictw edukacyjnych i popularyzatorskich o zabytkach materialnych i niematerialnych dotyczących historii Pomorza Zachodniego, w tym dynastii Gryfitów,

- organizacja konkursów związanych z wiedzą o historii Pomorza, dynastii Gryfitów i jej dziedzictwie.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZP.

Partnerzy: BDZ, Wydział Turystyki i Gospodarki, Wydział Współpracy Terytorialnej, samorządy lokalne, instytucje kultury, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe, Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie, Muzeum Narodowe w Szczecinie.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach i historii regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na organizację, ilość wspieranych wydarzeń.

III.1.4. Włączenie problematyki dziedzictwa kulturowego do działań edukacyjnych.

Działania:

- współpraca przy opracowaniu wytycznych merytorycznych i metodologicznych do nauczania regionalnego,
- współpraca przy budowie programów edukacyjnych w oparciu o wiedzę o historii i dziedzictwie kulturowym,
- współpraca przy opracowaniu projektu podręczników i materiałów pomocniczych dotyczących tematyki: np. „Moja mała ojczyzna” z uwzględnieniem specyfiki regionów,
- promocja zagadnień w wydawnictwach oświatowych (np. w Zachodniopomorskim Dwumiesięczniku Oświatowym Refleksje).

Proponowana koordynacja: Wydział Edukacji i Sportu UM WZP, Zachodniopomorskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli.

Partnerzy: BDZ, samorządy lokalne i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: -

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość opracowań

III.1.5. Wspieranie lokalnych muzeów i izb regionalnych.

Działania:

- inicjowanie i wspieranie inicjatyw związanych z tworzeniem i rozwojem lokalnych muzeów lub izb regionalnych.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZP

Partnerzy: BDZ, Muzeum Narodowe w Szczecinie, instytucje kultury, muzea, samorządy lokalne, jednostki organizacyjne działające w sferze kultury i oświaty, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o walorach regionu, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, liczba wydarzeń, które otrzymały wsparcie, ilość utworzonych izb regionalnych/muzeów.

III.1.6. Tworzenie oferty edukacyjnej kierowanej do właścicieli i użytkowników zabytków w zakresie opieki nad zabytkami i jej finansowania.

Działania:

- organizacja szkoleń, warsztatów, wystaw i innych działań kierowanych do właścicieli i użytkowników zabytków, w tym JST, związków wyznaniowych, stowarzyszeń i fundacji, osób fizycznych.

Koordinacja: BDZ, Wydz. Zarządzania RPO.

Partnerzy: samorządy, społeczni opiekunowie zabytków, organizacje pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRW WZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o metodach konserwacji i renowacji, budowanie tożsamości regionalnej, poprawa stanu technicznego zabytków.

Wskaźniki: wysokość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość szkoleń, ilość przeszkolonych osób.

III.1.7. Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dawnych rzemiosł i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego regionu.

Działania:

- organizowanie wystaw dotyczących tradycyjnej zabudowy, rzemiosła i technik budowlanych, ginących zawodów, dziedzictwa niematerialnego,
- organizowanie warsztatów teoretycznych (w formie pokazów multimedialnych) i praktycznych z udziałem rzemieślników,
- wspieranie lub przeprowadzenie konkursów np. na najlepszą renowację zabytku,
- projekty nowej zabudowy w historycznym kontekście otoczenia lub z wykorzystaniem tradycyjnych rozwiązań architektoniczno-budowlanych (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych) i publikacja wyników konkursu.

Koordinacja: BDZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, działające w obszarze architektury i budownictwa.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami: SRWZ

Efekt: zwiększenie wiedzy o metodach konserwacji i renowacji, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu, poprawa stanu technicznego zabytków.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość szkoleń, ilość wystaw, ilość przeszkolonych osób.

III.1.8. Popularyzacja wiedzy o dobrach kultury współczesnej, zwłaszcza zawartych w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego.

Działania:

- wspieranie finansowe i organizacyjne różnorodnych inicjatyw (w tym lokalnych samorządów, społeczności i organizacji pozarządowych, środowisk zawodowych – np. architektów) na rzecz popularyzacji wiedzy o dobrach kultury współczesnej, jako szczególnego rodzaju dziedzictwa kulturowego, z uwzględnieniem zapisów PZP WZ
- rozpoznanie i dokumentowanie stanu obiektów, historii powstania i funkcjonowania,
- prace badawcze, dokumentacyjne zabytków modernistycznych, nowych technologii XIX/XX w.
- opracowanie informacji o wartościach zabytkowych obiektów,
- upowszechnianie wiedzy, m.in. na wyspecjalizowanych portalach www.

Koordinacja: Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego UM WZ.

Partnerzy: BDZ, Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej Województwa Zachodniopomorskiego, samorządy lokalne, instytucje kultury, organizacje samorządowe i pozarządowe.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego,
- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dobrach kultury współczesnej regionu, zwiększenie atrakcyjności regionu, organizowanie wydarzeń kulturalnych, budowanie tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na działania, ilość wspieranych wydarzeń, ilość opracowań i dokumentacji.

CEL OPERACYJNY III.2.

PROMOCJA WALORÓW KULTUROWYCH REGIONU

ZADANIA:

III.2.1. Popularyzacja wiedzy o zasobach dziedzictwa kulturowego i potrzebie jego ochrony.

Działania:

- promowanie właściwej opieki nad zabytkami materialnymi i niematerialnymi poprzez wyróżnienia i nagrody przyznawane przez Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego (m.in. wyróżnienia Swojskie Zabytki, Odznaki Honorowej Gryfa Zachodniopomorskiego, nagrody),
- organizacja Europejskich i Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa i Europejskich Dni Dziedzictwa jako corocznej imprezy popularyzującej dziedzictwo kulturowe
- promowanie zasłużonych osób i instytucji i wnioskowanie o wyróżnienia MKIDN odznaką „Za opiekę nad zabytkami”

Koordinacja: UM WZ - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki i Gospodarki, Wydział Edukacji i Sportu

Partnerzy: BDZ, instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania, np. Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków o. Szczecin.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ,
- RPO WZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu, wzmacnianie potencjału społecznego dumy z działań na rzecz ochrony dziedzictwa.

Wskaźniki: ilość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość publikacji, ilość wyróżnionych osób.

III.2.2. Wspieranie działalności wydawniczej, wystawienniczej, multimedialnej promującej walory kulturowe regionu – materialne i niematerialne.

Działania:

- przygotowanie i publikacja wydawnictw o zabytkach materialnych i niematerialnych tworzących tożsamość kulturową województwa na tle historii Pomorza Zachodniego (w tym bezpłatnych),
- opracowanie i realizacja projektów pamiątek/suvenirów przedmiotów promujących województwo zachodniopomorskie nawiązujących do dziedzictwa kulturowego regionu.

Koordinacja: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Edukacji i Sportu, BDZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie tożsamości regionalnej, zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Wskaźniki: wielkość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość publikacji, nakład.

III.2.3. Kształtowanie postaw patriotycznych w kontekście historii regionu.

Uzasadnienie wyboru zadania:

Pomorze Zachodnie stanowiło w dziejach to obszar o szczególnie skomplikowanych dziejach. Ścierały się tutaj wielkie mocarstwa, ideologie, armie. Budowa społeczeństwa świadomego tych dziejów wymaga zaangażowania samorządu województwa poprzez instytucje własne, współpracę ponadregionalną i międzynarodową. Na szczególną uwagę zasługują m.in. budowanie państwowości polskiej w latach 1914 -1918 i po 1945 r.

Działania:

- współpraca z partnerami krajowymi i zagranicznymi w sferze wiedzy historycznej i budowania postaw patriotycznych (dotyczących np. Rejonu Pamięci Narodowej Gminy Cedynia – Mieszkowice, Wału Pomorskiego gm. Wałcz i tradycji niepodległościowych, w tym Błękitnej Armii gen. Hallera);
- promowanie wydarzeń patriotycznych, bezpośrednie uczestnictwo;
- przygotowanie bezpłatnych materiałów edukacyjnych kierowanych do różnych grup wiekowych, publikacje zwarte dystrybuowane bezpłatnie;
- prelekcje, warsztaty edukacyjne np. w szkołach, świetlicach wiejskich;
- informacje na stronach www.

Koordinacja: Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego - Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Wydział Turystyki, Gospodarki i Promocji, Wydział Edukacji i Sportu, BDZ.

Partnerzy: instytucje i organizacje predestynowane do realizacji zadania.

Koherencja z innymi dokumentami strategicznymi i programami:

- SRWZ.

Efekt: zwiększenie wiedzy o dziedzictwie regionu, budowanie postaw patriotycznych i tożsamości regionalnej.

Wskaźniki: wielkość środków finansowych przeznaczonych na współpracę, ilość publikacji, nakład, uczestnictwo w wydarzeniach.

VI. WDRAŻANIE I MONITOROWANIE WOJEWÓDZKIEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO 2017-2020

1. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA WPONZ DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Realizacja Programu odbywać się będzie w zdecydowanej większości w oparciu o środki publiczne.

Dla uzyskania oczekiwanych efektów powinny być to środki wewnętrzne województwa, do których zaliczamy:

- budżety jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów, województwa)
- budżet państwa (budżet wojewody, np. środki kierowane do Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków)
- budżety funduszy celowych (np. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej)
- środki UE w dyspozycji samorządu województwa (np. Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego, PROW)

Oprócz środków wewnętrznych województwa w realizacji PONZ, zwłaszcza w zakresie inwestycyjnym, mogą być wykorzystywane środki zewnętrzne, takie jak:

- środki budżetu państwa (kierowane w ramach programów ministerialnych, np. MKIDN);
- środki UE w ramach prowadzonych przez nią polityk
- środki innych państw (np. Norweski Mechanizm Finansowy)
- środki stowarzyszeń polskich i międzynarodowych
- kredyty bankowe oraz inne pożyczkowe instrumenty finansowe

Do wypełniania zapisów WPONZ WZ, zwłaszcza w odniesieniu do inwestycji w prywatnych zabytkowych nieruchomościach, angażowane będą również środki prywatne właścicieli.

Zakres realizacji większości zadań WPONZ WZ będzie warunkowany możliwościami finansowymi poszczególnych wykonawców zadań.

2. INSTYTUCJE ODPOWIEDZIALNE ZA REALIZACJĘ WPONZ DLA WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Podmiotem programowania WPONZ WZ jest społeczność województwa, a sam WPONZ WZ przyjmowany uchwałą Sejmiku Samorządu Województwa staje się rodzajem zobowiązania instytucjonalno-społecznego w opisanej dziedzinie. Tym samym w realizację, często w sposób pośredni, będą zaangażowane prawie wszystkie instytucje związane z kulturą i ochroną zabytków, niektóre urzędy administracji rządowej i samorządowej wszystkich

szczebli, fundacje, podmioty gospodarcze, uczelnie wyższe, instytucje oświaty, kultury, a także poszczególni obywatele. Biorąc jednak pod uwagę kompetencje i właściwości poszczególnych organów i podmiotów, samorząd województwa zachodniopomorskiego może mieć bezpośredni wpływ na realizację poszczególnych zadań jedynie przez instytucje własne, w tym zwłaszcza Urząd Marszałkowski i swoje instytucje kultury.

Działania innych podmiotów mogą być podejmowane w wyniku inspiracji samorządu województwa, w ramach autonomicznych decyzji.

W WPONZ WZ określono ramy odpowiedzialności za poszczególne zadania, wskazując dla poszczególnych zadań koordynatorów i partnerów. Ze względu na przedstawione uwarunkowania, jako podmioty odpowiedzialne za realizację WPONZ WZ na tym poziomie, wskazano instytucje własne samorządu województwa i poszczególne wydziały Urzędu Marszałkowskiego.

3. RAMY CZASOWE REALIZACJI WPONZ WZP

Zgodnie z zapisami ustawowymi PONZ dotyczy okresu czteroletniego. Aktualny WPONZ WZ 2017-2020.

4. MONITOROWANIE WPONZ WZP

Zgodnie z zapisami ustawowymi Zarząd Województwa sporządza co dwa lata sprawozdania z realizacji programu opieki nad zabytkami. Sprawozdania przedkłada się sejmikowi województwa. Zatem pierwsze sprawozdanie z realizacji obecnego WPONZ WZ powinno być sporządzone w 2019 r., zaś drugie w 2021 r. Sprawozdanie to należy taktować jako wynik monitoringu realizacji WPONZ WZ.

Monitoring strategii to proces systematycznego zbierania, przetwarzania, analizowania i publikowania wiarygodnych informacji, którego celem jest zapewnienie zgodności realizacji programu z przyjętymi celami i założeniami operacyjnymi. Monitorowanie, będące elementem łączącym programowanie i wdrażanie, pozwala na nadzór i korygowanie prowadzonych działań, a jednocześnie daje możliwość racjonalnego zaplanowania i uszczegółowienia działań w WPONZ WZ dla kolejnych okresów. Uwzględnianie wyników monitoringu pozwala także na prawidłową alokację środków finansowych kierowanych na poszczególne zadania.

4.1. Jednostka monitorująca

Monitorowanie WPONZ dla Województwa Zachodniopomorskiego będzie prowadziło Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, jako wyspecjalizowana instytucja kultury Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego. Zadanie to jest zadaniem statutowym tej instytucji.

4.2. Poziomy monitorowania

Monitorowania WPONZ odbywać się będzie na czterech poziomach:

- monitoring zmian otoczenia prawnego dotyczącego omawianej problematyki;
- monitorowanie informacji publicznych dotyczących działań jednostek organów ochrony zabytków, tj. Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- monitorowanie działań jednostek organizacyjnych Samorządu Województwa Zachodniopomorskiego, w tym odpowiednich wydziałów Urzędu Marszałkowskiego WZ, dotyczących realizacji celów WPONZ WZ na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów;
- monitoring działań samorządów lokalnych szczebla powiatowego i gminnego w zakresie realizacji celów WPONZ WZ na podstawie wskaźników wynikających z kwantyfikacji tych celów.

W poszczególnych obszarach monitorowania Jednostka Monitorująca powinna współpracować z właściwymi rzeczowo jednostkami, którymi będą głównie wydziały Urzędu Marszałkowskiego i inne jednostki organizacyjne samorządu województwa (np. Regionalne Biuro Gospodarki Przestrzennej WZ). Współpraca w zakresie udostępniania danych powinna być także kontynuowana z jednostkami samorządu terytorialnego w regionie.

Jednostki rzeczowe systemu monitorowania, ilustrującymi wszystkie aspekty wymienione w zadaniach, zostały zaproponowane przy opisie poszczególnych zadań.

Analiza otoczenia prawnego może być oparta na informacjach udostępnianych w ogólnodostępnych mediach, w tym stronach internetowych urzędów i instytucji, np. www.mkidn.gov.pl, www.sejm.pl.

Głównym sposobem komunikowania w ramach monitoringu z poszczególnymi interesariuszami, będzie poczta elektroniczna. Metodologia prowadzenia monitoringu opierać się będzie na danych ankietowych i opisowych, odpowiednich dla poszczególnych zadań, uzyskanych od poszczególnych jednostek.

4.3. Podsumowanie monitorowania - sprawozdanie

Podsumowaniem cyklicznego monitoringu prowadzonego przez Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie będzie sprawozdanie, sporządzane dla Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego.

Zarząd Województwa Zachodniopomorskiego będzie przedkładał Sejmikowi Województwa Zachodniopomorskiego Sprawozdanie z realizacji Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 w określonym przedziale czasowym.